

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Серію засновано 08.09.1999 р.

№ 21(49)

Науковий журнал
(щоквартальник)

Острог
Видавництво Національного університету «Острозька академія»
2021

Науковий журнал «Наукові записки Національного університету «Острозька академія» серія «Економіка»»

Засновано 08.09.1999 року Національним університетом «Острозька академія»
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21245-11045Р від 12 березня 2015 р.

Журнал додано до переліку наукових фахових видань України з економіки
на підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 515 від 16 травня 2016 р.

Журнал зареєстровано в Міжнародному центрі періодичних видань
(ISSN International Centre. Paris, France): ISSN 2311-5149 (друкований)

Журнал входить до «Переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук» на підставі Наказу МОН України № 975 від 11.07.2019 – категорія «Б»

Журнал додано до міжнародних наукометричних баз і каталогів наукових видань:

INDEX COPERNICUS (ICV 2017 = 74,48)
EBSCO Publishing, Inc.
ResearchBib
Ulrichsweb (Ulrich's Periodicals Directory)
DOI: 10.25264/2311-5149

Google Академія (h-індекс 9)
Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського
Бібліометрика української науки
Україніка наукова
Український реферативний журнал «Джерело»

Надруковано за ухвалою вченої ради Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 13 від 24 червня 2021 року)

Засновник журналу: Національний університет «Острозька академія»;
Видавець: видавництво Національного університету «Острозька академія».

Редакційна колегія:

Шулик Ю. В. (головний редактор, к. е. н., доц., Острого, Україна); yuliia.shulyk@oa.edu.ua;
Козак Л. В. (д. е. н., доц., заступник головного редактора, Острого, Україна); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Дем'янчук О. І. (д. е. н., доц., відповідальний редактор, Острого, Україна); olha.demianchuk@oa.edu.ua.
Аверкіна М. Ф. (д. е. н., проф., Острого, Україна); maryna.averkyina@oa.edu.ua;
Бранч Джон (д. е. н., Анн Арбор, Мічиган, США); jbranch@umich.edu;
Вітлінський В. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); wite101@meta.ua;
Гарі Кук (д. е. н., проф., Ліверпуль, Великобританія); g.cook@hull.ac.uk;
Іванчук Н.В. (к. е. н., доц., Острого, Україна); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;
Кнейслер О. В. (д. е. н., проф., Тернопіль, Україна); olgakne@gmail.com;
Кондратенко Н. О. (д. е. н., проф., Харків, Україна); 2123kondratenko@gmail.com;
Кривецька О. Р. (д. е. н., проф., Острого, Україна); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Левицька С. О. (д. е. н., проф., Рівне, Україна); levitska.svitlana@yahoo.com;
Мамонтова Н. А. (д. е. н., проф., Острого, Україна); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Матвійчук А. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); editor@nfmte.com;
Новоселський О. М. (к. е. н., доц., Острого, Україна); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;
Олак Антоні (хабілітований доктор економіки, професор факультету управління Люблінської політехніки, Люблін, Польща); antonio130@vp.pl;
Онишко С. В. (д. е. н., проф., Ірпін, Україна); onyshko_sv@ukr.net;
Павел Джаканський (доктор, Інститут Права, економіки і управління, Факультет Права, менеджменту та управління, Університет Яна Кохановського у Кельце, Польща); pdzikan@interia.eu;
Пауло Реіс Мурао (доктор економіки факультет економіки університету Мінью Брага, Португалія); paulom@eeg.uminho.pt;
Пукава Ришард (доктор Державної вищої технічно-економічної школи в Ярославі, Польща); rysard.pukala@interia.pl;
Стецюк Іван (професор Факультету фінансів, Школи менеджменту, Квебекського університету, Канада); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Талавера Олександр (професор фінансової школи менеджменту, університету Свонсі, Великобританія); oleksandr.talavera@gmail.com;
Ткаченко Н. В. (д. е. н., проф., Київ, Україна); tkachenko_nt@ukr.net;
Топішко І. І. (к. е. н., доц., Острого, Україна); ivan.topishko@oa.edu.ua;
Харчук Ю. Ю. (к. е. н., доц., Острого, Україна); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Шебеко К. К. (д. е. н., проф., Пінськ, Білорусь); box@polessu.by;
Яворська Т. В. (д. е. н., проф., Львів, Україна); tanya_yav@ukr.net.

Editorial board:

Shulyk Y. V. (PhD, docent, editor-in-chief); yuliia.shulyk@oa.edu.ua.
Kozak L. V. (PhD, docent, deputy editor); lyudmyla.kozak@oa.edu.ua;
Demianchuk O. I. (PhD, docent, responsible editor); olha.demianchuk@oa.edu.ua.
Averkyina M. F. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); maryna.averkyina@oa.edu.ua;
John Branch (PhD, Ann Arbor, Michigan, USA); jbranch@umich.edu;
Vitlinskyi V. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); wite101@meta.ua;
Gary Cook (PhD, prof., Director Hull University Business School Faculty of Business, Law and Politics Hull University Business School, Liverpool, United Kingdom); g.cook@hull.ac.uk;
Ivanchuk N.V. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); natalia.ivanchuk@oa.edu.ua;
Kneisler O. V. (PhD, prof., Ternopil, Ukraine); olgakne@gmail.com;
Kondratenko N.O. (PhD, prof., Kharkiv, Ukraine); 2123kondratenko@gmail.com;
Kryvytska O. R. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); olha.kryvytska@oa.edu.ua;
Levytska S. O. (PhD, prof., Rivne, Ukraine); levitska.svitlana@yahoo.com;
Mamontova N. A. (PhD, prof., Ostroh, Ukraine); nataliya.mamontova@oa.edu.ua;
Matviichuk A. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); editor@nfmte.com;
Novoseletskyy O. M. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); oleksandr.novoseletskyy@oa.edu.ua;
Olak Anthony (PhD, prof., Lublin, Poland); antonio130@vp.pl;
Onyshko S. V. (PhD, prof., Irpin, Ukraine); onyshko_sv@ukr.net;
Pawel Dziekański (PhD, Faculty of Law, Management and Administration, Jan Kochanowski University in Kielce, Poland); pdzikan@interia.eu;
Paulo Jorge Reis Mourao (PhD, Braga, Portugal); paulom@eeg.uminho.pt;
Ryszard Pukala (PhD, State Higher School of Technology and Economics in Jarosław, Poland); rysard.pukala@interia.pl;
Ivan Stetsyuk (PhD, Professor of Finance Department, Quebec University School of Management, Canada); stetsyuk.ivan@uqam.ca;
Oleksandr Talavera (Professor of Finance School of Management, Swansea University, UK); oleksandr.talavera@gmail.com;
Tkachenko N. V. (PhD, prof., Kyiv, Ukraine); tkachenko_nt@ukr.net;
Topishko I. I. (PhD, docent, Ostroh, Ukraine); ivan.topishko@oa.edu.ua;
Kharchuk Yu. Yu. (PhD, Ostroh, Ukraine); julia.kharchuk@oa.edu.ua;
Shebeko K. K. (PhD, prof., Pinsk, Belarus); box@polessu.by;
Yavorska T. V. (PhD, prof., Lviv, Ukraine); tanya_yav@ukr.net.

Адреса редакції: Національний університет «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острого, вул. Семінарська, 2.

Головний редактор Ю. В. Шулик
Заступник головного редактора Л. В. Козак
Відповідальний редактор О. І. Дем'янчук
Комп'ютерна верстка Н. О. Крушинської
Художнє оформлення обкладинки К. О. Олексійчук
Коректор А. О. Самсонюк
Коректор англійських текстів Р. Т. Шулик

ISSN 2311-5149

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)

Ліцензія Creative Commons «Attribution-NonCommercial»
(«Із зазначенням авторства – Некомерційна») 4.0 Всесвітня (CC-BY 4.0).
Creative Commons License «Attribution-NonCommercial» 4.0 International (CC-BY 4.0).

© Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ**

Отримано: 12 травня 2021 р.

Прорецензовано: 27 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 31 травня 2021 р.

e-mail: lberez@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-4-9

Березовська Л. О., Кириченко А. В. Державне регулювання біржового ринку капіталу в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 4–9.

УДК: 351.72 : 366.76/.77 (477)

JEL-класифікація: G 18, O 16

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-2782-032X

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-5647-7698

Березовська Людмила Олексіївна,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

Кириченко Анастасія Володимирівна,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри організації підприємництва та біржової діяльності
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОГО РИНКУ КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано динаміку торгів на фондовому ринку України, визначено основні проблеми його функціонування. Розглянуто основні моделі державного регулювання ринку фінансових послуг. Досліджено державне регулювання біржового ринку капіталу в Україні відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки». Визначено основні нововведення закону, а саме: оновлення структури організованих ринків, яка охоплює ринки капіталу та товарний ринок; удосконалення організації депозитарно-клірингової системи; впровадження торговельного репозиторію та механізму ліквідаційного нетінгу; закріплення в законі відмінностей між кваліфікованими і некваліфікованими інвесторами; запровадження зелених облігацій як нового виду фінансових інструментів. Зроблено висновок про важливість проаналізованого закону для розвитку біржового ринку капіталу, оскільки він встановлює єдині правила для всіх суб'єктів біржової торгівлі, визначає регулятора ринку та механізм обігу фінансових інструментів, кардинально змінює структуру ринку капіталу та адаптує українське законодавство до норм Європейського Союзу.

Ключові слова: державне регулювання, фінансові інструменти, біржовий ринок капіталу, кліринг, нетінг, регулятор ринку.

Березовская Людмила Алексеевна,

*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины*

Кириченко Анастасия Владимировна,

*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры организации предпринимательства и биржевой деятельности
Национального университета биоресурсов и природопользования Украины*

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ БИРЖЕВОГО РЫНКА КАПИТАЛА В УКРАИНЕ

В статье проанализирована динамика торгов на фондовом рынке Украины, определены основные проблемы его функционирования. Рассмотрены основные модели государственного регулирования рынка финансовых услуг. Исследовано государственное регулирование биржевого рынка капитала в Украине в соответствии с Законом Украины "О рынках капитала и организованных товарных рынках". Определены основные нововведения закона, а именно: обновление структуры организованных рынков, которая включает рынки капитала и товарный рынок; совершенствование организации депозитарно-клиринговой системы; внедрение торгового репозитория и механизма ликвидационного неттинга; закрепление в законе различий между квалифицированными и неквалифицированными инвесторами; введение зеленых облигаций как нового вида финансовых инструментов. Сделан вывод о важности проанализированного закона для развития биржевого рынка капитала, поскольку он устанавливает единые правила для всех субъектов биржевой торговли, определяет регулятора рынка и механизм обращения финансовых инструментов, кардинально меняет структуру рынка капитала и адаптирует украинское законодательство к нормам Европейского Союза.

Ключевые слова: государственное регулирование, финансовые инструменты, биржевой рынок капитала, клиринг, неттинг, регулятор рынка.

Lyudmyla Berezovska,

*PhD in Economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Finance
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

Anastasiia Kyrychenko,

*PhD of Economic sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of the entrepreneurship and exchange
activity, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

STATE REGULATION OF CAPITAL MARKET IN UKRAINE

In modern conditions a developed stock market is a necessary element of the country's economy effective functioning as it establishes legal and economic relations between businesses that need financial resources and individuals who can provide them. The level of business activity in this sector determines the state of economic development of the country.

Exchange activity in a market economy requires government regulation in order to ensure the efficiency, balance and stability of the exchange market.

The purpose of the article is to analyze the state regulation of the stock market in Ukraine.

The article analyzes the dynamics of trading on the stock market of Ukraine, identifies problems with its operation. The main models of state regulation of the financial services market are considered, namely: monoregulatory and polyregulatory. It is concluded that there is a multi-regulatory model of organized markets in Ukraine, as regulatory functions are assigned to the National Commission on Securities and Stock Market and the National Bank of Ukraine on domestic government bonds, money market derivative contracts, money market instruments. The state regulation of the stock market in Ukraine in accordance with the Law of Ukraine "On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on Simplification of Attracting Investments and Introduction of New Financial Instruments" of June 19, 2020 is studied. which includes capital markets and commodity markets; improving the organization of the depository and clearing system; introduction of a trade repository and a liquidation of the netting mechanism; enshrining in law the differences between qualified and unqualified investors; introduction of green bonds as a new type of financial instruments. It is concluded that the adoption of the above law is an important step in the development of the stock market, as this law amends the law "On Securities and Stock Market" and establishes uniform rules for all exchange traders, defines the market regulator and circulation mechanism. financial instruments, radically changes the structure of the capital market and adapts Ukrainian legislation to the norms of the European Union in the field of financial services, bringing Ukraine closer to the global financial space.

Key words: *state regulation, financial instruments, stock market, clearing, netting, market regulator.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах розвинений біржовий ринок капіталу є необхідним елементом ефективного функціонування економіки країни, оскільки з його допомогою встановлюються правові та економічні взаємини між суб'єктами господарювання, яким необхідні фінансові ресурси, та фізичними особами, які можуть їх надати, а рівень ділової активності на ньому визначає стан економічного розвитку країни.

Біржова діяльність в умовах ринкової економіки потребує державного регулювання з метою забезпечення ефективності, збалансованості та стабільності біржового ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням питань державного регулювання біржового ринку приділено значну увагу в роботах багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, проблеми його державного регулювання та перспективи розвитку розглянуто в працях П. Самофалова [1], Н. Танклевської, А. Руснак, А. Карнаушенко [2], Л. Тіверіадської, А. Якименко [3], Т. Хромаєва [4], Л. Штефан та Н. Мацедонської [5], О. Яцишак [6]. У своїх роботах автори наголошують на необхідності розробки нових та удосконаленні діючих законодавчих та нормативних документів щодо регулювання біржового ринку та розвитку біржової торгівлі.

Мета статті: проаналізувати державне регулювання біржового ринку капіталу в Україні.

Виклад основного матеріалу. Біржовий ринок капіталу в Україні все ще перебуває на стадії становлення.

За роки функціонування фондового ринку України вдалося досягнути певних позитивних результатів. Від 1997 р. до 2011 р. вітчизняний фондовий ринок характеризувався постійно зростаючою динамікою. Так, протягом цього періоду він збільшився у 25 разів [7].

Різке зменшення обсягу торгів на фондовому ринку відбулося протягом 2016–2017 рр., коли їх обсяг знизився на 18,5 % – у 2016 р. та на 29,2 % – у 2017 р., порівняно з 2015 р. (табл. 1).

У 2018 р. обсяг біржових торгів почав збільшуватися, але не досягнув показника 2015 р., в 2019 р. – зріс на 5 %, а в 2020 р. – на 15 %, порівняно з 2015 р.

Найбільший обсяг торгів за фінансовими інструментами на фондових біржах протягом 2015–2020 рр. зафіксовано з державними облигаціями України.

Таблиця 1

Обсяг біржових контрактів за видом фінансового інструменту на фондових біржах України протягом 2015–2020 рр., млрд грн.

Вид фінансового інструменту	Рік					
	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Акції	5,8	2,2	5,1	1,2	0,3	0,6
Облігації підприємств	13,6	9,4	6,1	10,3	8,8	0,9
Державні облігації України	253,3	211,3	189,6	246,5	295,2	329,8
Облігації внутрішніх місцевих позик	0,02	-	-	-	0,01	3,9
Облігації іноземної держави	-	-	-	-	0,04	0,08
Інвестиційні сертифікати	2,2	0,4	0,1	0,3	0,3	0,05
Деривативи	15,8	13,7	5,0	2,6	0,2	0,09
Усього	290,8	237,0	205,8	260,9	305,0	335,4

Джерело: складено авторами на основі [8].

За інформацією НКЦПФР, на біржовому ринку протягом січня – грудня 2020 р. спостерігалася консолідація торгівлі цінними паперами на двох фондових біржах «Перспектива» та «ПФТС», що становило 99,28 % вартості біржових контрактів. На інших фондових біржах обсяг операцій із державними цінними паперами був незначним [8].

На думку Л. Штефан та Н. Мацедонської, обсяг торгів на біржовому ринку України не відповідає потребам економіки [5].

Л. Тівєриадська та А. Якименко одним з недоліків вітчизняного біржового ринку капіталу вважають низький рівень капіталізації, який становить 0,4 % від сукупного світового ВВП. Аналогічний показник у США – 21,1 %, в Японії – 7 %, у Німеччині – 4,5 %, у країнах Африки – 3,2 % [3].

На думку дослідників, необхідно удосконалювати та розвивати біржовий ринок на основі запровадження цілісної стратегії, яка буде поєднувати нормативно-правове та інституційне забезпечення політики державних запозичень, розвиток інструментарію державних позик для підтримки індивідуальних заощаджень та створення відповідної інфраструктури [5].

П. Самофалов серед основних причин низького розвитку біржового ринку в Україні виділяє відсутність належного законодавства та його нестабільність; проблеми в кліринговій системі, яка необхідна біржовому ринку для розвитку; високий рівень тіньової економіки, відсутність прозорості та якісної інформації про біржі країни та їх діяльність; необізнаність населення в суті системи біржової торгівлі; хибне сприйняття суспільством теоретичних основ діяльності бірж [1, с. 126].

На думку Н. Танклевської, А. Руснак, А. Карнаушенко, наявні (станом на 2018 р.) нормативно-законодавчі акти не вирішували принципово важливі та проблемні питання розвитку біржового ринку України, що стало перешкодою в його ефективному розвитку, а тому необхідно удосконалити нормативно-правову базу шляхом розробки і прийняття низки законопроектів і внесення змін до вже існуючих документів [2].

Оцінюючи систему державного регулювання ринку цінних паперів, Т. Хромаєв зазначає, що вона застрягла у 90-х рр. Регулятор ринку – Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку – багато років виконує реєстраційні функції, не маючи повноважень здійснення реального нагляду за ринком, протидії зловживанням з цінними паперами та захисту прав інвесторів. У той же час існує величезна кількість проблем – спадщина приватизаційних процесів 90-х рр., асиметрична система розкриття інформації про емітентів цінних паперів, проблема якості активів, які торгуються на ринку, якості торгів й ін. [4].

О. Ящищак зазначає, що у світі сформувалося дві основні моделі державного регулювання ринку фінансових послуг: монорегуляторна і полірегуляторна. Монорегуляторна модель – модель єдиного регулятора. Для неї характерним є функціонування єдиного органу державної влади, який здійснює регулювання діяльності усіх без винятку фінансових посередників, а повноваження саморегульованих організацій обмежені.

Полірегуляторна модель передбачає наявність декількох органів державної влади, які здійснюють регулювання ринку фінансових послуг [6, с. 2].

В Україні, на нашу думку, існує полірегуляторна модель організованих ринків, яка закріплена відповідно до закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19.06.2020 р. [9]. Цим законом внесено зміни до закону «Про цінні папери та фондовий ринок» (нова назва – «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки») і закону «Про товарну біржу» та закріплено регулюючі функції за Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку з метою формування єдиної державної політики

у сфері біржової діяльності. Проте до регулювання та нагляду на ринку капіталів буде залучений Національний банк України щодо облігацій внутрішньої державної позики, деривативних контрактів грошового ринку, інструментів грошового ринку та ін.

Державне регулювання біржового ринку капіталу в Україні здійснюватиметься відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», який набере чинності з 1.07.2021 р. та визначатиме механізм обігу цінних паперів, деривативних контрактів, грошових інструментів незалежно від ринку, на якому вони торгуються.

Торгівля грошовими та валютними цінностями, деривативними фінансовими інструментами, цінними паперами, продукцією може здійснюватися на організованих ринках та поза ними.

Ним запроваджена нова структура організованих ринків, яка охоплює ринки капіталу та товарний ринок.

Ринки капіталу – це фондовий ринок, ринок деривативних фінансових інструментів та грошовий ринок (рис. 1).

Рис 1. Структура організованих ринків відповідно до Закону №738-ІХ

Джерело: складено авторами на основі [9].

Фондовий ринок – це сукупність учасників фондового ринку та правовідносин між ними щодо емісії (видачі), обігу, виконання зобов’язань, викупу та обліку цінних паперів (деривативних цінних паперів, зокрема).

Ринок деривативних фінансових інструментів – це сукупність учасників ринку деривативних фінансових інструментів та правовідносин між ними, що виникають під час емісії деривативних цінних паперів, укладення деривативних контрактів, вчинення та виконання правочинів щодо деривативних цінних паперів, укладення та виконання договорів про заміну сторони деривативних контрактів, виконання зобов’язань за деривативними фінансовими інструментами.

Грошовий ринок – це сукупність учасників грошового ринку та правовідносин між ними, що виникають під час вчинення правочинів щодо інструментів грошового ринку та валютних цінностей [9].

Новим законом удосконалюється організація депозитарно-клірингової системи в Україні, яка є головним фактором розвитку ринку капіталу та є запорукою реалізації принципів прозорості та справедливості щодо цін на інвестиційні ресурси; запроваджується інститут торгового репозиторію, який здійснюватиме централізоване збирання та ведення обліку укладених деривативних контрактів та договорів про заміну сторони деривативних контрактів.

Впровадження торгового репозиторію має забезпечити більший ступінь прозорості на ринку деривативних фінансових інструментів, оскільки саме до цього інституту буде подаватися інформація про укладений деривативний контракт на організованому ринку чи поза ним.

Операції на регульованих ринках відповідно до прийнятого законодавства підлягають клірингу через центрального контрагента, який ставатиме покупцем для кожного продавця і продавцем для кожного покупця. Центральний контрагент зобов’язаний отримати ліцензію, відповідати вимогам щодо капіталу та узгоджувати правила клірингу з Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Кліринг – процес визначення зобов’язань, зокрема шляхом нетінгу, за деривативними контрактами та правочинами щодо інших фінансових інструментів, валютних цінностей, за товарними операціями,

що супроводжується забезпеченням функціонування системи управління ризиками та гарантій з виконання таких зобов'язань [9].

Відповідно до прийнятого закону впроваджується механізм ліквідаційного неттінгу, який має стабілізувати фінансову систему та надасть можливість його застосування до всіх правочинів щодо фінансових інструментів.

Неттінг – це повне або часткове припинення зобов'язань за деривативними контрактами, договорами про заміну сторони, правочинами щодо фінансових інструментів, валютних цінностей або за товарними операціями, яке здійснюється шляхом зарахування зустрічних однорідних вимог та/або заміни первісного зобов'язання новим зобов'язанням між тими самими сторонами та/або припинення зобов'язань в інший спосіб, передбачений правилами клірингу [9].

Суть неттінгу полягає в консолідації двох або більше зустрічних зобов'язань сторін з метою зменшення відповідного зобов'язального навантаження в рамках конкретних трансакцій та розрахунку чистої суми заборгованості сторін.

Такий правовий інструмент використовується зазвичай у правочинах, пов'язаних з операціями РЕПО, похідними фінансовими інструментами (деривативами), кредитуванням цінними паперами, а також з купівлею-продажем іноземної валюти, цінних паперів, дорогоцінних металів та іншими видами операцій, які несуть високий ринковий ризик та ризик неплатоспроможності контрагента. Саме тому неттінг насамперед спрямований на управління системними ризиками, а також страхування від потенційної неплатоспроможності однієї із сторін і зміни вартості відповідних активів [10, с. 94].

З метою захисту громадян від інвестицій в ризикові операції та адаптації національного законодавства в сфері фондового ринку до європейських норм закріплюються в законі відмінності між кваліфікованими і некваліфікованими інвесторами.

Кваліфіковані інвестори на ринку капіталів у більшості країн з ринковою економікою наділені більшими правами, ніж некваліфіковані інвестори, та мають додаткові інструменти інвестування в порівнянні з ними, оскільки вони не потребують значного захисту їх прав з боку регулятора ринку, а тому можуть інвестувати кошти в більш ризикові та більш дохідні інструменти.

З метою стимулювання соціально-економічного розвитку регіонів та залучення інвестицій в альтернативну енергетику, енергоефективність та інші проекти екологічного спрямування запроваджується законом «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» такий вид фінансових інструментів, як зелені облігації, використання залучених коштів від яких спрямовуватиметься винятково на фінансування екологічного проекту або окремого його етапу, що є надзвичайно актуальним в умовах дефіциту фінансових ресурсів та потребі у відновленні економіки після пандемії.

Висновки. Прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» є важливим кроком у розвитку біржового ринку капіталу, оскільки цей закон вносить зміни до закону «Про цінні папери та фондовий ринок» та встановлює єдині правила для всіх суб'єктів біржової торгівлі, визначає регулятора ринку та механізм обігу фінансових інструментів, кардинально змінює структуру ринку капіталу та адаптує українське законодавство до норм Європейського Союзу у сфері фінансових послуг, наближаючи Україну до світового фінансового простору.

Література:

1. Самофалов П. П. Загальні аспекти розвитку біржової діяльності в Україні. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2014. № 3 (81). С. 122–126.
Samofalov, P. P. (2014) *Zahal'ni aspekty rozvytku birzhovoyi diyal'nosti v Ukraini. Derzhava ta rehiony. Seriya: Ekonomika ta pidpryemnytstvo*, 3 (81), 122–126 [in Ukrainian].
2. Танклевська Н. С., Руснак А. В., Карнаушенко А. С. Перспективи державного регулювання розвитку біржового ринку в Україні. *Агросвіт*. 2018. № 7. С. 3–7.
Tanklevs'ka, N. S., Rusnak, A. V., Karnaushenko, A. S. (2018) *Perspektyvy derzhavnogo rehulyuvannya rozvytku birzhovoho rynku v Ukraini. Ahrosvit*, 7, 3–7 [in Ukrainian].
3. Тіверіадська Л. В., Якименко А. М. Сучасний стан та перспективи розвитку фондового ринку України. *Економічний простір*. 2017. № 128. С. 143–154.
Tiveriads'ka, L. V., Yakymenko, A. M. (2017) *Suchasnyy stan ta perspektyvy rozvytku fondovoho rynku Ukrainy. Ekonomichnyy prostir*, 128, 143–154 [in Ukrainian].
4. Хромаєв Т. Європейські правила на фінансовому ринку. 2017. URL: http://www.nssmc.gov.ua/press/news/timur_khromaehv_ehvropejski_pravila_na_fi_nansovomu_rinku (дата звернення: 05.05.2021).
Khromayev, T. (2017) *Evropeys'ki pravyla na finansovomu rynku*. 2017. URL: http://www.nssmc.gov.ua/press/news/timur_khromaehv_ehvropejski_pravila_na_fi_nansovomu_rinku (2021, May, 05) [in Ukrainian].

5. Штефан Л. Б., Мацедонська Н. В. Тенденції розвитку біржового ринку цінних паперів в Україні. *Гроші, фінанси і кредит*. 2020. № 42. С. 338–345.
Shtefan, L. B., Matsedons'ka, N. V. (2020) Tendentsiyi rozvytku birzhovoho rynku tsinnykh paperiv v Ukrayini. *Hroshi, finansy i kredyt*, 42, 338–345 [in Ukrainian].
6. Ящищак О. Р. Моделі державного регулювання ринку фінансових послуг. *Адвокат*. 2011. № 3. С. 28–33.
Yashchyschak, O. R. (2011) Modeli derzhavnoho rehulyuvannya rynku finansovykh posluh. *Advokat*, 3, 28–33 [in Ukrainian].
7. Рекуненко І. І. Періодизація розвитку фондового ринку України. *Вісник Сумського державного університету. Серія: Економіка*. 2015. Т. 2. № 1. С. 30–42.
Rekunencko, I.I. (2015) Periodyzatsiya rozvytku fondovoho rynku Ukrayiny, *Visnyk Sums'koho derzhavnoho univertsytetu. Seriya Ekonomika*, 1, 30–42 [in Ukrainian].
8. Офіційний сайт Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку. URL: <http://www.nssmc.gov.ua/> (дата звернення: 05.05.2021).
Ofitsiynyy sayt Natsional'noyi komisiyi z tsinnykh paperiv ta fondovoho rynku. URL: <http://www.nssmc.gov.ua/> (2021, May, 05) [in Ukrainian].
9. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» від 19.06.2020 р. №738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text>.
Zakon Ukrayiny "Pro vnesennya zmin do deyakykh zakonodavchykh aktiv Ukrayiny shchodo sproshchennya zaluchennya investytsiy ta zaprovadzhennya novykh finansovykh instrumentiv" vid 19.06.2020 r. №738-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> [in Ukrainian].
10. Лютий В. Поняття та правова природа неттінгу. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 1 (44/45). С. 93–100.
Lyutyu, V. (2016) Ponyattya ta pravova pryroda nettinhu. *Visnyk Kyuyivs'koho natsional'noho univertsytetu imeni Tarasa Shevchenka*, 1 (44 /45), 93–100 [in Ukrainian].

Отримано: 16 травня 2021 р.

Прорецензовано: 30 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 04 червня 2021 р.

e-mail: anna.novoseletska@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-10-18

Новоселецька А. О. Стан концентрації та монополізації страхового ринку України. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 10–18.

УДК: 368.91.009.12

JEL-класифікація: G-22

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0003-992-5237

Новоселецька Анна Олександрівна,
аспірантка Національного університету «Острозька академія»

СТАН КОНЦЕНТРАЦІЇ ТА МОНОПОЛІЗАЦІЇ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена оцінці процесів концентрації та монополізації страхового ринку України. У ході дослідження проаналізовано структуру страхового ринку за сегментами, показники концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана як для ринку в цілому, так і для окремих видів страхування, здійснено градацію страхових компаній за обсягами зібраних страхових премій. На основі здійсненої оцінки визначено, що страховий ринок України загалом є низько концентрованим, як і сектор ризикових видів страхування. Сегмент страхування життя характеризується помірною концентрацією та монополізацією. Також окреслено найбільш потужні страхові компанії на відповідних секторах страхового ринку України.

Ключові слова: страховий ринок, страхова компанія, конкуренція, концентрація страхового ринку, монополізація страхового ринку, коефіцієнт концентрації, індекс Герфіндаля-Гіршмана.

Новоселецкая Анна Александровна,
аспирантка Национального университета «Острожская академия»

СОСТОЯНИЕ КОНЦЕНТРАЦИИ И МОНОПОЛИЗАЦИИ СТРАХОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ

Статья посвящена оценке процессов концентрации и монополизации страхового рынка Украины. В ходе исследования проанализирована структура страхового рынка по сегментам, показатели концентрации и индекс Герфиндаля-Гиршмана как для рынка в целом, так и для отдельных видов страхования, осуществлено градацию страховых компаний по объемам собранных страховых премий. На основе проведенной оценки определено, что страховой рынок Украины в целом является низко концентрированным, как и сектор рискованных видов страхования. Сегмент страхования жизни характеризуется умеренной концентрацией и монополизацией. Также обозначены наиболее мощные страховые компании на соответствующих секторах страхового рынка Украины.

Ключевые слова: страховой рынок, страховая компания, конкуренция, концентрация страхового рынка, монополизация страхового рынка, коэффициент концентрации, индекс Герфиндаля-Гиршмана.

Anna Novoseletska,
graduate student of the National University «Ostroh Academy»

STATE OF CONCENTRATION AND MONOPOLIZATION OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE

The intensity and quality of insurance market development are directly related to the level of competition, concentration and monopolization between insurance companies. Although the insurance market of Ukraine is insignificant in terms of key indicators in comparison with foreign ones, the competitiveness of its insurers is very important to ensure proper insurance protection of policyholders. The article is devoted to the assessment of the processes of concentration and monopolization of the insurance market of Ukraine. The study analyzed the structure of the insurance market by segments, concentration indicators and the Herfindahl-Hirschman index for the market as a whole and for individual types of insurance, gradation of insurance companies by the amount of collected insurance premiums. Based on the assessment, it was determined that the insurance market of Ukraine is generally low concentrated, as well as the sector of risky types of insurance. Among the selected segments of the insurance market, the most concentrated is the CASCO insurance. In the field of health insurance there is a slightly lower level of concentration and monopolization as in the OTSPVVNTZ segment. The market of classical property insurance is the least concentrated. The life insurance segment is characterized by moderate concentration and monopolization. The most powerful insurance companies in the relevant sectors of the insurance market of Ukraine are outlined. Since 2015, the top three leaders of the life insurance market are PJSC "MetLife", PJSC "Insurance Group TAS" and PJSC "IC UNICA LIFE". Virtually unchanged leaders in the field of risk insurance during 2018-2020 were PJSC "IC

ARX”, PJSC “IC UNICA” and PJSC “Insurance Group TAS”, which are members of financial groups that include leaders of the life insurance market. In general, the national insurance market is becoming more concentrated, which will be appropriate and accepted benefits while strong market players will not involve their residents, and the state controls these processes.

Key words: insurance market, insurance company, competition, insurance market concentration, insurance market monopolization, concentration coefficient, Herfindahl-Hirschman index.

Постановка проблеми. Страховий ринок є надзвичайно важливим для розвитку економіки будь-якої країни, адже його функціонування забезпечує страховий захист фізичним та юридичним особам у несприятливих та ризикових ситуаціях, скорочує витрати держави на компенсації збитків від стихійних лих та надзвичайних ситуацій, сприяє формуванню інвестиційних ресурсів і забезпеченню сталого розвитку країни. Саме тому дослідження особливостей функціонування та розвитку ринку страхових послуг є надзвичайно важливим. Страховий ринок України пройшов тривалий етап становлення та зростання попри несприятливі макроекономічні обставини, кризові явища та недовіру населення, демонструючи останніми роками високі темпи розвитку. Ефективне ж функціонування ринку неможливе без ефективно діючих та конкурентоспроможних страхових компаній, саме це і обумовлює необхідність та перманентну актуальність оцінки рівня конкуренції та концентрації страхового ринку України. Дані процеси є об’єктивними та дуже динамічними, тими, що потребують постійного нагляду та контролю, оскільки мають як ряд переваг, так і ряд недоліків. Роль оцінки конкуренції та концентрації на ринку страхових послуг підсилюється також і поширенням глобалізаційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці визначення конкуренції та монополізації страхового ринку присвячена значна кількість наукових праць вітчизняних науковців. Вказану тематику досліджували у своїх наукових доробках Л. О. Бойко, О. О. Гаманкова, Я. П. Шумелди, М. І. Купира та Ю. А. Шейко, О. В. Клименко, Л. В. Временко та К. І. Деркач, О. С. Журавка та О. М. Пахненко та ін. Однак питання оцінки рівня конкуренції, концентрації та монополізації ринку страхових послуг завжди є затребуваним та актуальним, зважаючи на динамічний розвиток страхування в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є визначення рівня конкуренції, концентрації та монополізації на страховому ринку України загалом та в розрізі його сегментів.

Виклад основного матеріалу. Визначальним чинником впливу на рівень конкуренції та монополізації будь-якого ринку є кількість суб’єктів, котрі на ньому функціонують та пропонують чи то власну продукцію, чи то власні послуги. Тому першочергового аналізу потребує динаміка кількості страхових компаній life та non-life типу на страховому ринку України, а також його галузевої структури (таблиця 1).

Таблиця 1

Динаміка кількості страхових компаній на страховому ринку України та його галузевої структури протягом 2010-2020 років*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Кількість страхових компаній, од	456	442	414	407	382	361	310	294	281	233	210
в т.ч. life	67	64	62	62	57	49	39	33	30	23	20
в т.ч. non-life	389	378	352	345	325	312	271	261	251	210	190
Частка life страховиків, %	14,69	14,48	14,98	15,23	14,92	13,57	12,58	11,22	10,68	9,87	9,52
Частка non-life страховиків, %	85,31	85,52	85,02	84,77	85,08	86,43	87,42	88,78	89,32	90,13	90,48
Частка страхування життя, %	3,93	5,93	8,41	8,64	8,07	7,35	7,84	6,71	7,91	8,72	11,10
Частка ризикових видів страхування, %	96,07	94,07	91,59	91,36	91,93	92,65	92,16	93,29	92,09	91,28	88,90

* складено автором за даними [5-12]

За останнє десятиріччя кількість страхових компаній суттєво зменшилась: з 456 у 2010 році до 210 у 2020 році, тобто на 246 одиниць або ж практично на 54%. На кінець I кварталу поточного року даний показник становив 208 небанківських установ даного виду.

Цей процес відбувався рівномірно з незначними коливаннями у 2012-2013, 2015-2016 та 2018 роках (рис.1.). Тенденція до скорочення кількості страхових компаній є наслідком як регулюючих дій Національної комісії з регулювання ринків фінансових послуг з метою підвищення конкурентоспроможності та фінансової стійкості страховиків, так і несприятливих макроекономічних процесів. Варто зауважити, що запровадження у середині 2020 року «спліт» системи регулювання ринків фінансових послуг внесло свої корективи до функціонування суб’єктів даних ринків, оскільки методи регулювання НБУ дещо різняться від тих, що були притаманні Нацкомфінпослуг. Очевидно, що до початку реалізації «спліту» ринок могли залишити ті страхові компанії, котрі не бачили доцільності провадження своєї діяльності за нових умов.

Також до цього моменту, поки не почали діяти нові умови НБУ, логічною була б поява нових страхових компаній. Протягом 2021 року за оцінками експертів відбуватиметься «очистка» ринку страхових послуг шляхом виведення з нього тих страховиків, котрі не відповідатимуть критеріям стабільності. Такі дії головного регулятора очікувано залишать на ринку найсильніших гравців, переважно з іноземним капіталом.

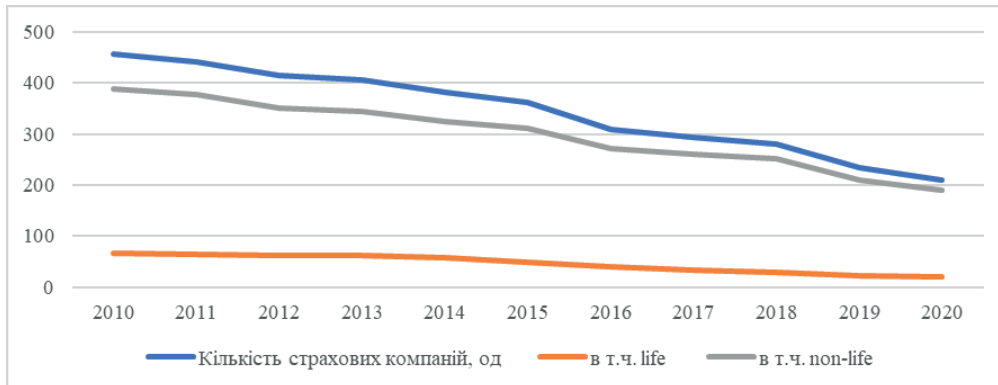

Рис. 1. Динаміка кількості страхових компаній в Україні протягом 2010-2020 років*

* побудовано автором за даними [5-12]

Зменшення загальної кількості страхових компаній відбувалось за рахунок відповідного скорочення чисельності life та non-life страховиків. Так, у 2010 році на страховому ринку України функціонувало 67 страхових компаній, що здійснювали страхування життя, тоді як вже у 2020 році (як і у I кварталі 2021 року) їх залишилось лише 20, що очевидно справлятиме вплив як на рівень конкуренції, так і на рівень монополізації даного сектору. Слід зауважити, що частка даного виду страховиків зменшилась за останнє десятиріччя з 14,69% до 9,52%, тобто на 5,17%.

Визначальний вплив на спадаючу динаміку загальної кількості страхових компаній в Україні здійснило скорочення чисельності страховиків, що здійснюють ризикові види страхування (рис.1). У 2010 році на ринку non-life страхування функціонувало 389 суб'єктів даного типу, що становило 85,31% усіх страхових компаній. На кінець досліджуваного періоду їх залишилось лише 190 од. (у I кварталі 2021 року 188), що становить 48,8% від початкового рівня. Однак, частка даного виду страхових компаній зросла до 90,48% за рахунок значних темпів скорочення кількості life-страховиків.

Попри скорочення кількості страхових компаній на страховому ринку України обсяги страхових премій, зібраних ними, зростають. Так, у 2016 році загальна сума страхових платежів становила 35 170,3 млн. грн., у 2017 році 43 431,8 млн. грн., у 2018 році – 49 367,5 млн. грн., у 2019 році – 53 001,2 млн. грн. та 45 184,9 млн. грн. у 2020 році. Очевидно, що 2020 рік став періодом очікування для страхових компаній, а у попередні роки відбувались процеси концентрації та перерозподілу ринку.

Варто звернути увагу на той факт, що протягом 2010-2020 років при зменшенні кількості та частки life-страховиків на ринку відбувалось зростання обсягів та питомої ваги зібраних ними страхових премій (рис. 2).

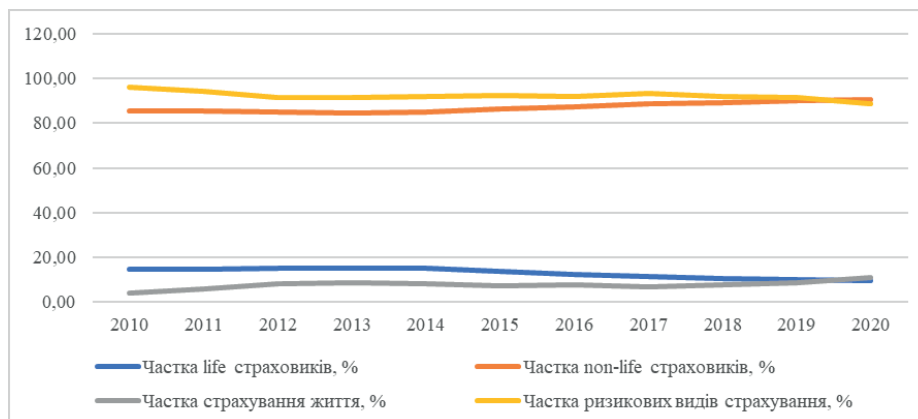

Рис. 2. Динаміка галузевої структури страхового ринку України протягом 2010-2020 років*

* побудовано автором за даними [5-12]

На початку дослідження 67 страхових компаній (14,69% усієї кількості), що здійснюють страхування життя, отримали 906,5 млн. грн. страхових премій (3,93% від загального обсягу). У 2020 році ситуація стає кардинально протилежною – лише 20 страховиків life типу (9,52% усієї кількості) зібрали 5017,1 млн. грн. (проти 4 624,0 млн. грн. у 2019 році) страхових премій, що становить 11,1%.

Кількість страховиків, що здійснюють ризикові види страхування, у 2010 році становила 389 од. (85,31% загальної кількості), тоді як обсяг зібраних ними страхових премій склав 21268,7 млн. грн. (96,07% їх загального обсягу). Натомість у 2020 році non-life страховиків залишилось 190 од. (90,48% всіх страхових компаній), обсяг зібраних ними страхових платежів досяг 40167,9 млн. грн. (у 2019 році даний показник становив 48 377,2 млн. грн.). Однак, частка валових страхових премій з ризикових видів страхування вперше за 10 років опустилась нижче відмітки 90% і становила 88,9%, що вказує на підвищення ролі страхування життя та його адаптивності та гнучкості.

У ході визначення ступеня монополізації страхового ринку необхідним є дослідження рівня його концентрації, тобто зосередження у окремих його гравців певної частки зібраних страхових премій. Відповідно коефіцієнт концентрації дорівнює сумі відповідних питомих часток валових премій страховиків [4].

Слід звернути увагу, що у різних країнах по значенню цього показника для страхових компаній встановлені державні обмеження. Тобто існує державний нагляд, який не припускає зосередження в руках однієї компанії впливу на певний відсоток страхового ринку (наприклад у США не припускається зосередження в руках однієї компанії більш 31% страхового ринку, двох – 44%, трьох – 54%). При дослідженні страхового ринку вітчизняні аналітики найчастіше використовують CR-3 (або Топ-3), CR-10, CR-20, CR-50, CR-100, CR-200 [3].

Протягом останніх кількох років страхування життя в Україні розвивається стрімкими темпами, демонструючи посилення рівня його концентрації та монополізації (таблиця 2).

Таблиця 2

Динаміка показників концентрації страхових компаній на ринку страхування життя України протягом 2010-2020 років*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Частка на ринку топ 3 СК, %	49,7	51,3	44,0	51,7	44,8	42,8	43,0	54,5	54,3	57,6	56,0
Частка на ринку топ 10 СК, %	83,7	87,1	90,4	90,9	91,2	87,9	89,4	95,9	96,9	96,7	97,0
Частка на ринку топ 20 СК, %	95,9	96,7	97,9	98,3	98,7	99,0	99,5	99,9	100,0	100,0	100,0
Частка на ринку топ 50 СК, %	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	-	-	-
Кількість life-страховиків, од.	67	64	62	62	57	49	39	33	30	23	20

* складено автором за даними [5-12]

Частка перших 3 страхових компаній протягом 2010-2020 років зростає з 49,7% до 56%, хоча у 2019 році вона була дещо більшою та становила 57,6%. Дані показники відображають наявність процесів монополізації на ринку life-страхування, оскільки перевищують допустиму межу у 50%. Починаючи з 2015 року, незмінною трійкою лідерів ринку страхування життя є ПрАТ «МетЛайф», ПрАТ «Страхова Група «ТАС» та ПрАТ «СК «УНІКА Життя». Саме «МетЛайф» та «ТАС» протягом останніх років акцентували значну увагу на вивченні ринку та завоюванні нових сегментів, що забезпечувало їм середньорічні прирости валових страхових премій на рівні 20-40%. У 6-ку лідируючих компаній протягом останніх років, окрім вище згаданих, входять також ПрАТ «ГРАВЕ УКРАЇНА Страхування життя», ПрАТ «Страхова компанія «ПЗУ УКРАЇНА СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ» та ПрАТ «УАСК АСКА-ЖИТТЯ». Вказані страховики володіють фактично 84% зібраних страхових платежів у 2020 році, що у випадку подальшого нарощення обсягів їх діяльності посилюватиме монополізацію даного сектору страхового ринку України.

Частка топ 10 life-страховиків протягом останніх десяти років теж зазначала суттєвих змін, зрісши з 83,7% у 2010 році до 97% у 2020 році, що пов'язано із скороченням кількості страхових компаній, їх укрупненням та перерозподілом ринку. До першої десятки страхових компаній зі страхування життя також входять ТДВ «СК «АРКС ЛАЙФ», ПрАТ «СК «Княжа Лайф Вієнна Іншуранс Груп», ПрАТ «СК «ФОРТЕ ЛАЙФ», ТДВ «СТРАХОВА КОМПАНІЯ «ГРІНВУД ЛАЙФ ІНШУРАНС» та ПрАТ «СК «КД Життя». Варто зауважити, що найбільші life-страховики є фінансовими установами з іноземним капіталом.

У 2010 році з 67 страхових компаній, що здійснювали страхування життя, 20 володіли практично 96% ринку. Протягом наступних років їх частка поступово зростала, сягнувши у 2018-2020 роках 100%. Отже, попри скорочення кількості life-страховиків показники концентрації зростають, що вказує на посилення монополізації даного сектору страхового ринку та зосередження на ньому сильних гравців з іноземним капіталом.

Ринок ризикових видів страхування є менш монополізованим, про що свідчить динаміка показників концентрації (таблиця 3).

Таблиця 3

Динаміка показників концентрації страхових компаній на ринку ризикових видів страхування України протягом 2010-2020 років*

Показник	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Частка на ринку топ 3 СК, %	13,6	13,7	9,9	13,5	15,6	14,7	18,9	21,3	15,0	13,9	15,1
Частка на ринку, топ 10 СК, %	33,0	34,4	28,6	30,7	35,0	36,3	44,6	43,8	39,6	37,9	40,5
Частка на ринку топ 20 СК, %	51,1	53,6	46,8	50,3	53,8	60,3	62,7	62,9	61,9	60,0	61,9
Частка на ринку топ 50 СК, %	76,6	76,8	70,8	77,5	78,8	85,0	85,9	88,0	88,4	88,6	90,8
Частка на ринку топ 100 СК, %	91,7	92,1	84,3	92,1	93,4	96,1	96,9	97,6	97,9	98,1	98,5
Частка на ринку топ 200 СК, %	99,1	99,2	91,0	99,2	99,5	99,9	99,9	99,5	99,7	99,8	100,0
Кількість life-страховиків, од.	389	378	352	345	325	312	271	261	251	210	190

* складено автором за даними [5-12]

Перші 3 страхові компанії на ринку ризикових видів страхування у 2010 році володіли 13,6% обсягу усіх зібраних страхових премій та 15,1% у 2020 році. Показник концентрації за останні 10 років зріс лише на 1,5%, що свідчить про високий рівень конкуренції у даному сегменті страхового ринку. Практично незмінними лідерами у сфері ризикового страхування протягом 2018-2020 років були ПрАТ «СК «АРКС», ПрАТ «СК «УНІКА» та ПрАТ «Страхова Група «ТАС», що є членами фінансових груп, у складі яких функціонують лідери ринку страхування життя.

У 2010 році частка першої десятки non-life страховиків становила 33%, зрісши до 40,5% у 2020 році, тобто на 7,5%. Варто зауважити, що на 7 страховиків топ-десятки (4-10 місце у рейтингах) припадало у 2010 році близько 20% зібраних страхових платежів, тоді як уже на кінець звітної періоду 25,4%, що свідчить про посилення конкуренції серед топових гравців ринку. Окрім 3-ки згаданих компаній до першої десятки входять ПрАТ «СК «ПЗУ УКРАЇНА», ПрАТ «СК «УКРАЇНСЬКА СТРАХОВА ГРУПА», АТ «СК «ІНГО», ПрАТ «СК «АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ», ПрАТ «СК «АЛЬФА СТРАХУВАННЯ» та ПрАТ «СК «ВУСО», яка останні роки значно покращила свої позиції за рахунок використання системи онлайн-продажів.

Питома вага страхових премій, зібраних 20 першими страховиками, протягом досліджуваного періоду зросла з 51,1% до 61,9%, тоді як частка перших 50 страхових компаній значно підвищилась з 76,6% до 90,8%. За період з 2010 року по 2020 рік зростає і показник концентрації страхових премій для топ 100 non-life страховиків – з 90,3% до 98,5%. Очевидно, що і на даному сегменті ринку страхових послуг сформувалась когорта страхових компаній, що працює на перспективу.

Розглянемо також градацію страхових компаній відповідно до валових страхових премій за 2018–2020 роки за даними порталу «Форіншурер страхування» згідно з методикою, що пропонують Л. В. Временко і К. І. Деркач. Усі компанії за сумою отриманих валових страхових премій необхідно розмежувати на 4 групи: 1) більше 100 млн грн – великі; 2) 50–100 млн грн – середні; 3) менше 50 млн грн – малі; 4) інші (компанії, які не надають дані «Форіншурер страхування») [1].

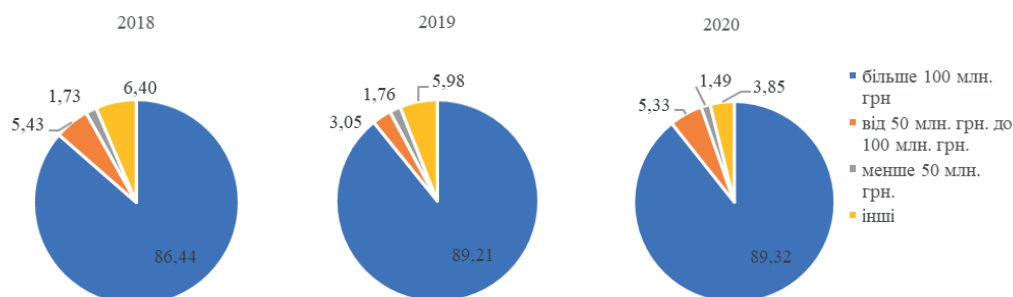

Рис. 3. Розподіл страхових компаній зі страхування життя в Україні за обсягами зібраних страхових премій протягом 2018-2020 років, %*

* побудовано автором за даними [5-12]

У 2018-2019 році порталу Форіншурер надали дані 11 страховиків, у 2020 році – уже 12. Загалом, частка даних не відображених у рейтингах, є незначною і коливається від 6,4% до 3,85%. Частка потужних страхових компаній (7 одиниць) у сегменті страхування життя протягом останніх років зростає, що підтверджує динаміку коефіцієнтів концентрації даного ринку, і на кінець 2020 року уже становить 89,32%. Страховики із обсягами зібраних страхових премій, що коливаються від 50 до 100 млн. грн. (3 одиниці), зайняли близько 5% ринку, тоді як решта (2 страхові компанії) близько 2%.

Розглянемо аналогічний розподіл на ринку ризикових видів страхування України (рис. 4).

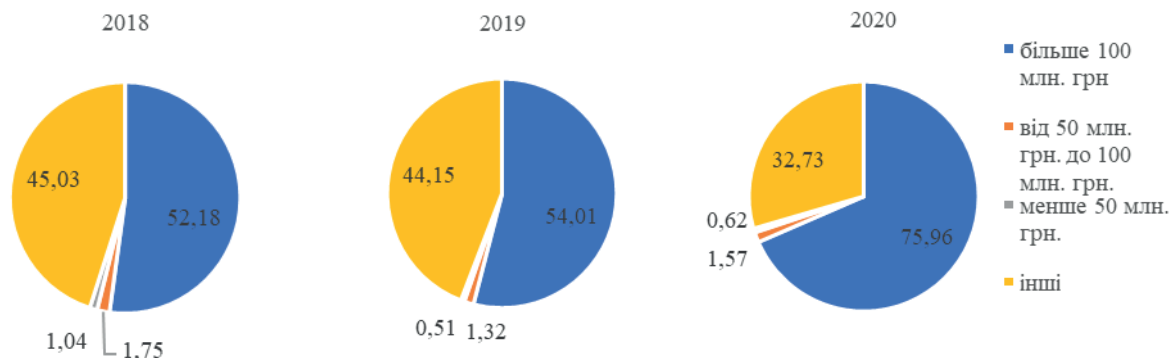

Рис. 4. Розподіл страхових компаній, що здійснюють ризикові види страхування, в Україні за обсягами зібраних страхових премій протягом 2018-2020 років, %*

* побудовано автором за даними [5-12]

Протягом останніх років значно скоротилась кількість страхових компаній, що не подають інформацію до порталу «Форіншурер страхування», відповідно частка зібраних ними страхових премій на кінець 2020 року становила близько 33% проти 45% у 2018 році. Це спричинило суттєве зростання питомої ваги non-life страховиків, обсяг премій котрих перевищує 100 млн. грн., хоча їх кількість змінилась незначно (з 40 у 2018 році до 45 у 2020 році). В цілому ними було отримано 23,7 млрд. грн. у 2018 році, 26,1 млрд. грн. – у 2019 році та 30,5 млрд. грн. – у 2020 році. Незначними є частки страхових компаній, що отримували протягом останніх років менше ніж 100 млн. грн.

Для оцінки рівня монополізації ринку в Україні також використовується індекс Герфіндаля-Гіршмана (ННІ), що відображає розподіл ринкової влади між страховими компаніями на ринку. Основна перевага даного показника – це здатність чуйно реагувати на перерозподіл часток між фірмами, діючими на ринку [3]. При значенні $\text{ННІ} < 1000$ ринок вважається неконцентрованим, якщо ж $\text{ННІ} > 1800$, то висококонцентрованим. Проміжні значення коефіцієнта ж $1000 < \text{ННІ} < 1800$ свідчать про помірну концентрацію ринку [2].

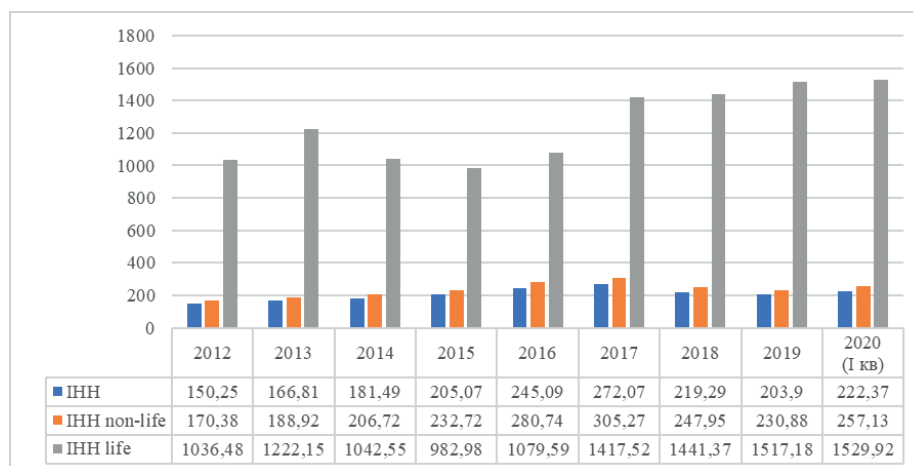

Рис. 5. Динаміка Індексу Герфіндаля-Гіршмана для страхового ринку України протягом 2012-1 кв 2020 років*

* побудовано автором за даними [5-12]

За даними індексу Герфіндаля-Гіршмана страховий ринок України в цілому є неконцентрований, оскільки значення знаходяться в межах від 150,25 до 222,37. Однак за досліджуваний період показник зріс майже у 1,5 рази, що пов'язано із зменшенням кількості страхових компаній. На ринку non-life страхування спостерігається подібна ситуація: значення індексу Герфіндаля-Гіршмана коливається від 170,38 до 257,13. На відміну від non-life сегменту ринок страхування життя є помірно концентрованим, оскільки значення індексу перевищують 1000. Окрім того, протягом 2010-2020 років показник монополізації зріс до 1529,92, наближаючись до порогового значення у 1800 для визнання ринку висококонцентрованим. Варто зауважити, що висока концентрація ринку страхування життя може мати і свої переваги, наприклад, надійність страховиків, їх здатність акумулювати значні інвестиційні ресурси, можливість впровадження інновацій тощо. Однак при цьому діяльність основних гравців повинна контролюватись регулюючими органами, щоб уникнути зловживань монопольним становищем, не допустити завищення страхових тарифів та ін.

Варто зауважити, що показників концентрації та індексу Герфіндаля-Гіршмана не достатньо аби оцінити належним чином рівень конкуренції та монополізації ринку страхових послуг. На думку О. О. Гаманкової «показники концентрації та індекс Герфіндаля-Гіршмана, обчислені загалом по ринку, без урахування його галузевої сегментації та спеціалізації страхових компаній, можуть давати лише вельми приблизну картину щодо дотримання страховими компаніями вимог антимонопольного законодавства» [2].

Для визначення галузевих показників концентрації та монополізації було обрано «найпопулярніші» види страхування, тобто ті, що мають найбільші частки у валових страхових премій: медичне страхування, КАСКО-страхування, страхування майна та ОСЦПВВНТЗ (таблиця 4).

Таблиця 4

Динаміка показників концентрації та індексу Герфіндаля-Гіршмана для окремих видів страхування в Україні протягом 2016-2020 років*

Показник	2016	2017	2018	2019	2020
Медичне страхування					
Частка на ринку топ 3 СК, %	29,69	29,07	29,72	32,09	32,82
Частка на ринку топ 10 СК, %	62,98	60,82	60,24	62,14	64,99
Частка на ринку топ 20 СК, %	77,51	75,63	74,41	76,93	81,98
ІНН	501,23	474,06	470,51	532,50	558,94
КАСКО-страхування					
Частка на ринку топ 3 СК, %	36,85	33,99	36,00	36,41	40,51
Частка на ринку топ 10 СК, %	64,19	82,83	68,04	64,36	75,56
Частка на ринку топ 20 СК, %	77,62	95,92	80,40	75,02	88,83
ІНН	646,80	1079,17	639,58	604,75	796,68
Страхування майна					
Частка на ринку топ 3 СК, %	25,79	22,93	12,25	11,51	19,05
Частка на ринку топ 10 СК, %	47,76	41,57	25,79	25,77	44,45
Частка на ринку топ 20 СК, %	56,50	46,93	31,64	31,13	55,51
ІНН	322,16	261,43	84,28	80,74	232,90
ОСЦПВВНТЗ					
Частка на ринку топ 3 СК, %	21,63	17,81	20,80	22,15	24,44
Частка на ринку топ 10 СК, %	50,22	39,98	42,87	43,12	46,43
Частка на ринку топ 20 СК, %	74,81	56,52	58,71	58,59	66,23
ІНН	340,87	206,98	248,47	256,77	322,00

* складено автором за даними [5-12]

З-поміж обраних сегментів страхового ринку найбільш концентрованим є ринок КАСКО-страхування, лідируючі позиції на якому займають страхові компанії ПрАТ «СК «АРКС», ПрАТ «СК «УНІКА» та ПрАТ «СК «АРСЕНАЛ СТРАХУВАННЯ». Частки страхових премій за цим видом страхування у страхових портфелях цих компаній становлять від 30% до 60%, що свідчить про їхню зосередженість на КАСКО-страхуванні.

У сфері медичного страхування спостерігається дещо нижчий рівень концентрації та монополізації. Так, частка першої трійки страхових компаній складає 33%, десятки – 65%, двадцятки – 82%. Першу трійку останні роки складають ПрАТ «СК «УНІКА», ПрАТ «СК «Провідна» (страхові премії по медичному страхуванню становлять 60-75% усього страхового портфелю) та АТ «СК «ІНГО».

На сегменті ОСЦПВВНТЗ перші 3 страховики володіють близько 25% ринку, у руках першої десятки та

двадцятки зосереджено відповідно 46% та 66%, що вказує на незначні процеси концентрації. ПрАТ «Страхова Група «ТАС», НАСК «Оранта» та ПрАТ «Українська пожежно-страхова компанія» останні кілька років у незмінному складі очолюють рейтинги страховиків, що здійснюють даний вид страхування. Частка ж зібраних страхових премій за ОСЦПВНТЗ у структурі страхового портфелю останніх двох страхових компаній є достатньо високою та становить близько 50-60%.

Ринок класичного страхування майна з-поміж усіх обраних для аналізу сегментів є найменш концентрованим. Зокрема, частка топ 3 страховиків становить близько 20%, топ 10 – 45% та топ 20 – 55%. На відміну від раніше проаналізованих видів страхування майна не має чітко означеної трійки лідерів, хоча останні два роки чільне місце у рейтингу посідає ПрАТ «СК «АРКС» попри те, що у структурі страхового портфелю питома вага страхових премій з даного виду є незначною – близько 12-13%.

Очевидно, що процеси концентрації та монополізації страхового ринку є динамічними та піддаються впливу багатьох чинників як в цілому макроекономічних, так і тих, що виникають на страховому ринку України зокрема.

Висновки. Страховий ринок України характеризується помірним рівнем концентрації та монополізації, однак дані процеси з плином часу посилюються. Останнім часом ринок в цілому та окремі його сегменти, зокрема, тяжіють до укрупнення, а відповідно і монополізації, внаслідок зростання та посилення ролі потужних страхових компаній та страхових груп. Певні сектори страхового ринку мають сформоване ядро з «досвідчених» страховиків, котрі працюють не один рік та, як правило, мають частку іноземного капіталу. Зважаючи на це, можна припустити, що вітчизняний страховий ринок ставатиме все більш концентрованим. Така «гра» на ринку буде доцільною та допустимою за умови, що сильні гравці не зловживатимуть монополічним чи олігополічним становищем. Саме тому дані процеси повинні бути під пильним наглядом держави, її фінансовим та антимонопольним контролем.

Література:

1. Временко Л. В., Деркач К. І. Сучасні тенденції розвитку конкуренції та монополізації на вітчизняному страховому ринку. *Бізнес Інформ*. 2019. № 3. С. 358–364.
2. Vremenko, L. V., Derkach, K. I. (2019). Suchasni tendentsii rozvytku konkurentsii ta monopolizatsii na vitchyznianomu strakhovomu rynku [Current trends in competition and monopolization in the domestic insurance market]. *Biznes Inform [Business Inform]*. № 3. С. 358–364 [in Ukrainian].
3. Гаманкова О. О. Інформаційні вади дослідження ступеня монополізації ринку страхових послуг України. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 10. С. 80–87.
4. Hamankova, O. O. (2009). Informatsiini vady doslidzhennia stupenia monopolizatsii rynku strakhovykh posluh Ukrainy [Information defects of research of degree of monopolization of the market of insurance services of Ukraine]. *Aktualni problemy ekonomiky [Current economic problems]*. № 10. S. 80–87 [in Ukrainian].
5. Журавка О. С., Пахненко О. М., Сухомлин А. А. Дослідження концентрації та конкуренції на страховому ринку України. *Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка»*. 2019. № 1. С. 26–35.
6. Zhuravka, O. S., Pakhnenko, O. M., Sukhomlyn, A. A. (2019). Doslidzhennia kontsentratsii ta konkurentsii na strakhovomu rynku Ukrainy [Research of concentration and competition in the insurance market of Ukraine]. *Visnyk Sumskoho derzhavnoho universytetu. Serii «Ekononika» [Bulletin of Sumy State University. Economics series]*. № 1. S. 26–35 [in Ukrainian].
7. Клименко О. В. Методологія оцінювання стану і концентрації ринку страхування при його державному регулюванні. *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*. 2020. № 3. С. 36–42.
8. Klymenko, O. V. (2020). Metodolohiia otsiniuvannia stanu i kontsentratsii rynku strakhuvannia pry yoho derzhavnomu rehuliuванні [Methodology for assessing the state and concentration of the insurance market in its state regulation]. *Visnyk NADU. Serii «Derzhavne upravlinnia» [Bulletin of NAPA. Public Administration Series]*. № 3. S. 36-42 [in Ukrainian].
9. Інформація про стан і розвиток страхового ринку України. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html> (дата звернення: 10.05.2021 р.).
10. Informatsiia pro stan i rozvytok strakhovoho rynku Ukrainy [Information on the state and development of the insurance market of Ukraine]. *Natsionalna komisiia, shcho zdiisniuie derzhavne rehuliuвання u sferi rynkiv finansovykh posluh [National Commission for State Regulation of Financial Services Markets]*. <<https://www.nfp.gov.ua/ua/Informatsiia-pro-stan-i-rozvytok-strakhovoho-rynku-Ukrainy.html>>. [in Ukrainian].
11. Незалежний рейтинг страхових компаній URL: <https://forinsurer.com/rating> (дата звернення: 10.05.2021 р.).
12. Nezalezhnyi reitynh strakhovykh kompanii [Independent rating of insurance companies]. <<https://forinsurer.com/rating>>. [in Ukrainian].
13. Підсумки страхового ринку України за 2016 р. *Insurance Top*. 2017. №1(57). URL: https://forinsurer.com/insurancetop_57 (дата звернення: 08.05.2021 р.).
14. Pidsumky strakhovoho rynku Ukrainy za 2016 r. (2017). [Results of the insurance market of Ukraine for 2016]. *Insurance Top [Insurance Top]*. №1(57) <https://forinsurer.com/insurancetop_57>. [in Ukrainian].

8. Підсумки страхового ринку України за 2017 р. *Insurance Top*. 2018. №1(61). URL: https://forinsurer.com/insurancetop_61 (дата звернення: 08.05.2021 р.).

Pidsumky strakhovoho rynku Ukrainy za 2017 r. (2018). [Results of the insurance market of Ukraine for 2017]. *Insurance Top* [*Insurance Top*]. №1(61) <https://forinsurer.com/insurancetop_61>. [in Ukrainian].

9. Підсумки страхового ринку України за 2018 р. *Insurance Top*. 2019. №1(65). URL: https://forinsurer.com/insurancetop_65 (дата звернення: 08.05.2021 р.).

Pidsumky strakhovoho rynku Ukrainy za 2018 r. (2019). [Results of the insurance market of Ukraine for 2018]. *Insurance Top* [*Insurance Top*]. №1(65) <https://forinsurer.com/insurancetop_65>. [in Ukrainian].

10. Підсумки страхового ринку України за 2019 р. *Insurance Top*. 2020. №1(69). URL: https://forinsurer.com/insurancetop_69 (дата звернення: 08.05.2021 р.).

Pidsumky strakhovoho rynku Ukrainy za 2019 r. (2020). [Results of the insurance market of Ukraine for 2019]. *Insurance Top* [*Insurance Top*]. №1(69) <https://forinsurer.com/insurancetop_69>. [in Ukrainian].

11. Підсумки страхового ринку України за 2020 р. *Insurance Top*. 2021. №1(77). URL: https://forinsurer.com/insurancetop_77 (дата звернення: 08.05.2021 р.).

Pidsumky strakhovoho rynku Ukrainy za 2020 r. (2021). [Results of the insurance market of Ukraine for 2020]. *Insurance Top* [*Insurance Top*]. №1(77) <https://forinsurer.com/insurancetop_77>. [in Ukrainian].

12. Дані наглядової статистики. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6> (дата звернення: 10.05.2021 р.).

Dani nahliadovoi statystyky [Data from supervisory statistics] <<https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6>>. [in Ukrainian].

Отримано: 31 травня 2021 р.

Прорецензовано: 06 червня 2021 р.

Прийнято до друку: 09 червня 2021 р.

e-mail: nayka.diss@i.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-19-24

Щабельська В. Г., Пологовська Ю. Ю., Бикова М. Д. Інноваційно-інвестиційний потенціал економіки України. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 19–24.

УДК: 658.14

JEL-класифікація: O31, E20, F21,

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-1874-4900

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-9424-0819

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-9213-2590

Щабельська Валентина Георгіївна,

кандидат географічних наук, завідувач кафедри географії
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Пологовська Юлія Юрївна,

викладач кафедри географії Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

Бикова Марія Дмитрівна,

кандидат географічних наук, асистент кафедри туризму
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Поняття інноваційного та інвестиційного розвитку країни тісно взаємодіють і взаємно зумовлюють одне одного. Проблема інноваційно-інвестиційного потенціалу особливо актуалізується в країнах, що розвиваються й активно трансформуються, серед яких впливовим фігурантом на міжнародній економічній арені є Україна. Мета нашого дослідження полягає в аналізі й виокремленні центральних акцентів позиціонування питань інноваційно-інвестиційної привабливості економіки країни з орієнтацією на науково-довідкові праці, що відображають окресленість зазначених питань саме в закордонному або іноземно-таргетованому інформаційно-дослідницькому просторі. За останні роки (2014–2021 рр.) урядовими зусиллями зроблено вагомі кроки в напрямку до інтенсифікації інноваційних спроможностей України. Серед інвестиційних можливостей «України-2020» виокремлено сфери ІТ, агробізнесу, промисловості (важка промисловість, фешн-індустрія, аерокосмічна промисловість, автозапчастини, фармацевтика тощо), енергетики, нафтогазову нішу. Інноваційно-інвестиційний потенціал України є питанням першої необхідності під час планування розвитку зовнішніх векторів економіки. Сучасна політика уряду націлена на утвердження привабливого інвестиційного клімату держави, що помітно в економічному плануванні та стратегічних напрямках законотворчої й регуляторної діяльності. Залучення іноземних інвестицій є інструментом подолання дефіциту капіталу для забезпечення сталого економічного розвитку.

Ключові слова: інноваційний розвиток, інвестиції, іноземний капітал, економіка України, сталий розвиток.

Щабельская Валентина Георгиевна,

кандидат географических наук, заведующий кафедрой географии
Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова

Пологовская Юлия Юрьевна,

преподаватель кафедры географии Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова

Быкова Мария Дмитриевна,

кандидат географических наук, ассистент кафедры туризма
Национального педагогического университета имени М. П. Драгоманова

ИННОВАЦИОННО-ИНВЕСТИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ

Понятия инновационного и инвестиционного развития страны тесно взаимодействуют и взаимно обуславливают друг друга. Проблема инновационно-инвестиционного потенциала особенно актуализируется в развивающихся и активно трансформирующихся странах, среди которых влиятельным фигурантом на международной экономической арене является Украина. Цель представленного исследования заключалась в анализе и выделении центральных акцентов позиционирования по инновационно-инвестиционной привлекательности экономики страны с ориентацией на научно-справочные источники, отражающие очерченность указанных вопросов именно в зарубежном или иностранно-таргетированном информационно-исследовательском пространстве. За последние годы (2014–2021) правительственными усилиями сделаны важные шаги в направлении по интенсификации инновационных возможностей Украины. Среди инвестиционных возможностей «Украина-2020» выделены сферы ИТ, агробізнеса, промышленности (тяжелая промышленность, фешн-индустрии, аэрокосмической промышленности, автозапча-

стей, фармацевтики и т.д.), енергетики, нефтегазовую нишу. Инновационно-инвестиционный потенциал Украины является вопросом первой необходимости при планировании развития внешних векторов экономики. Современная политика правительства направлена на утверждение привлекательного инвестиционного климата государства, что заметно в экономическом планировании и стратегических направлениях законодательной и регуляторной деятельности. Привлечение иностранных инвестиций является инструментом преодоления дефицита капитала для обеспечения устойчивого экономического развития.

Ключевые слова: инновационное развитие, инвестиции, иностранный капитал, экономика Украины, устойчивое развитие.

Valentyna Shchabelska,

Candidate of Geographic Sciences, Head of the Department of Geography, National Pedagogical Dragomanov University

Iuliia Pologovska,

Lecturer of the Department of Geography, National Pedagogical Dragomanov University

Mariia Bykova,

Candidate of Geographic Sciences, Lecturer at the Department of Tourism, National Pedagogical Dragomanov University

INNOVATION AND INVESTMENT POTENTIAL OF THE ECONOMY OF UKRAINE

The concepts of innovative development and investment development of the country closely interact and mutually determine each other. The problem of innovation and investment potential is especially relevant in developing and actively transforming countries, among which Ukraine is an influential figure in the international economic arena. The purpose of the research provided was to analyze and highlight the central emphasis of positioning for the innovation and investment attractiveness of the country's economy with a focus on scientific and reference sources, reflecting the outline of these issues in the foreign or foreign-targeted information and research space. In recent years (2014-2021), within government efforts there have been made important steps towards intensifying the innovative capabilities of Ukraine. Among the investment opportunities "Ukraine-2020" the areas of IT, agribusiness, industry (heavy industry, fashion industry, aerospace industry, auto parts, pharmaceuticals, etc.), energy, oil and gas niche are highlighted. The innovation and investment potential of Ukraine is a matter of prime necessity when planning the development of external vectors of the economy. The current government policy is aimed at establishing an attractive investment climate for the state, which is noticeable in economic planning and strategic directions of legislative and regulatory activities. Attracting foreign investment is a tool to overcome the capital deficit to ensure sustainable economic development.

Key words: innovative development, investments, foreign capital, economy of Ukraine, sustainable development.

Постановка проблеми. Сучасний глобалізований та тісно інтегрований інтерактивний світовий економічний простір ставить свої вимоги до підходів щодо організації ефективної економічної діяльності на всіх рівнях. Питання інноваційного розвитку прямо пов'язане з інвестиційною привабливістю: з одного боку, пріоритетність у державній політиці підтримки інноваційних напрямків економіки приваблює інвесторів вкладати кошти в розвиток економік іноземних держав; з іншого боку, від наявного рівня інвестицій найбільше залежить інноваційний потенціал країни.

За останні роки урядовими зусиллями зроблено вагомі кроки в напрямку до інтенсифікації інноваційних спроможностей України. Так, 2016 р. було створено організацію UkraineInvest («Управління щодо сприяння інвестиціям Україні»), що є незалежним дорадчим органом, пріоритетним напрямком діяльності якого є залучення й підтримка прямих іноземних інвестицій (ПІІ), а також сприяння покращенню інвестиційного іміджу України (через акценти захищеності діяльності інвестора). Виконавчий директор організації UkraineInvest С. Цівкач заявляє, що для конкурентної спроможності України на світовому рівні в напрямку приваблення інвестицій необхідно застосовувати інноваційні підходи для просування інвестиційного потенціалу [9]. Отже, поняття інновацій та інвестицій тісно взаємодіють і взаємно зумовлюють одне одного. Важливо, що відповідно до Global Innovation Index Україна за результатами узагальнення діяльності 2019 р. увійшла до TOP-50 найбільш інноваційних країн світу, здобувши 47 місце [8].

Проблема інноваційно-інвестиційного потенціалу особливо актуалізується в країнах, що розвиваються й активно трансформуються, серед таких впливовим фігурантом на міжнародній економічній арені є Україна. Процеси інвестування в українську економіку закордонного капіталу позначені труднощами щодо неврегульованості й непрозорості правил налагодження економічної співпраці, через що Україна явно недоотримує ті інвестиційні кошти, що можуть стати джерелом форсованого інноваційного розвитку країни.

Одночасно з намаганнями побороти чинники, що стримують потік інвестицій до України, адміністрація країни заявляє про відкритість держави для інвесторів та створює позитивний маркетинговий імідж у цьому напрямку. Зокрема, 11 грудня 2020 р. в Києві вперше відбулася на перспективу щорічна конференція «Ukraine: Investment Harbor in the Time of Change». Захід було організовано Урядовим офісом «УкраїнаІнвест» за підтримки Програми USAID (Агентство США з міжнародного розвитку) «Кон-

курентна економіка України». У межах конференції відбулося колективне обговорення єдиної Стратегії залучення інвестицій в економіку України, що надалі має бути уніфікована й затверджена на офіційному рівні. Сучасна Україна є державою, що категоризується як ринок, що швидко розвивається (fast-growing market) [6]. На офіційному вебсайті Президента України питання інвестування в Україну є одним із топових. Узагальнюючи зроблене для покращення інвестиційної ситуації в Україні за 2020 р., В. Зеленський наголошує на історичній вазі імplementованих реформ і виокремлює:

- ухвалення законодавства про ринок землі;
- підвищення прозорості податкової системи;
- підтримку бізнесу доступними позиками;
- початок відкритої приватизації;
- підписання перших концесійних угод;
- запуск програми «Дія» – цифрової платформи для бізнесу та громадян, завдяки якій Україна опинилася серед провідних країн світу за цифровими паспортами та онлайн-сервісами [9].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Інноваційно-інвестиційний потенціал України є концептом, що сильно детермінується нормативно-правовими основами, котрі регулюють ведення бізнесу іноземними партнерами. Також сфера інновацій та інвестицій має виразний темпоральний аспект, у зв'язку з чим окреслення питання має відбуватися з чіткою орієнтацією на найновіші дослідження в цій ніші. Саме тому в представленій розвідці акценти зроблено на інформаційних джерелах за останні п'ять років.

У понятійному полі окреслення питань інновацій та інвестицій важливе місце займають праці щодо передумов інвестування в економіку України. Зокрема, швейцарсько-італійський колектив авторів [7] організував якісне дослідження із залученням десяти міжнародних експертів із питань відповідності економічної діяльності законодавчій базі. Усі долучені експерти мали значний досвід роботи з українським бізнесом чи викладання економічних дисциплін в Україні. Автори статті відповідно до висновків експертів наголошують на тому, що корупція в Україні глибоко інституціоналізована. А це створює не тільки перешкоди на шляху подолання проявів корупції, але й суттєво девальвує загальний інвестиційний клімат держави [7]. Окрім того, негативними проявами є уповільнене економічне зростання, політична нестабільність, слабкість інституційного регулювання щодо забезпечення нормального інвестиційного клімату [7].

Напрямок інноваційно-інвестиційного потенціалу України досліджувався, зокрема, у працях:

1) N. Chorna-Bokhniak та O. Ignatenko [2] – виділено ключові фактори ефективності системного підходу PLEDDG (Partnership for Local Economic Development and Democratic Governance Project – інвестиційно-дослідницький проєкт Federation of Canadian Municipalities, що фінансувався в Україні в період 2015–2020 рр. у межах Global Affairs Canada з метою впровадження інструментів інвестування на регіональному та муніципальному рівнях);

2) J. Langbein [4], [5] – проаналізовано східний і західний вектори інтеграції української економіки з наданням переваг західному – як найбільш прогресивному та ліберально організованому на протипагу стримуванню чинникам російських інвестиційних традицій, що заважають країні розвиватися;

3) H. Zhao, K. Bliumska-Danko, X. Lu [19] – аналіз китайського напрямку інноваційно-інвестиційної колаборації двох країн, зокрема «China's «Belt and Road» initiative»; пріоритет сільського господарства, військової промисловості та галузей виробництва, особливо в ніші виготовлення двигунів і машинобудування загалом;

4) D. Cheney [1] – звіт на замовлення The World Bank щодо оцінки інноваційно-підприємницьких еко-систем України.

Однак має бути зазначено, що пошук саме іноземної літератури щодо дослідження питань інновацій та інвестицій був значно ускладнений невеликим обсягом розвідок, які можна було долучити для організації поточного проєкту. Більшість праць у цьому напрямку україномовна чи ж створена українськими науковцями. А ми в межах саме цієї розвідки акцентуємо все ж на англійських джерелах, щоб максимізувати об'єктивність оцінок та окреслити інвестиційні позиції України саме з точки зору зарубіжних візій.

Мета дослідження: проаналізувати, виокремити центральні акценти позиціонування питань інноваційно-інвестиційної привабливості економіки країни, орієнтуючись на науково-довідкові праці, що відображають окресленість зазначених питань саме в закордонному або іноземно-таргетованому інформаційно-дослідницькому просторі. Зазначена мета передбачає реалізацію таких **завдань дослідження:** 1) з широкого інформаційного поля, що торкається питань інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки України, виокремити такі, котрі дають чіткі інсайти до розуміння проблеми не з фокусу українських національних візій, які часто можуть бути упереджено-оптимістичними чи пропагандистсько-перебільшеними, а натомість надати перевагу працям іноземних дослідників, котрі звертаються до питань категоризації української економіки в семантичному вимірі інноваційно-інвестиційної привабливості та ризиків;

2) проаналізувати й узагальнити також ті праці з питань інноваційно-інвестиційного потенціалу України, що таргетовані на іноземний дискурс і виконуються в межах реалізації іноземних економічно-дослідницьких проєктів в Україні; 3) намітити найближчі перспективи інноваційно-інвестиційного розвитку України через аналіз кроків держави в напрямку створення інвестиційно-привабливого іміджу.

У процесі підготовки цієї розвідки було використано такі **методи**:

- метод комплексного й функціонального аналізу поняття інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки;
- вивчення законодавчо-регуляторної діяльності уряду щодо покращення інвестиційного клімату в Україні у фактичному й перспективному вимірах;
- аналіз нормативно-правових актів, програм, офіційних звітних матеріалів щодо інноваційно-інвестиційного потенціалу;
- метод опрацювання й інтерпретації статистичних даних;
- метод аналізу літератури з теми й узагальнення позицій щодо інновацій та інвестицій в Україні в парадигмі іноземного економіко-політичного науково-публіцистичного дискурсу;
- узагальнення та абстракції (під час формулювання висновків із проведеного дослідження та визначенні перспективних напрямків досліджень).

Виклад основного матеріалу. Серед інвестиційних можливостей (investment opportunities) України-2020 виокремлено сфери ІТ, агробізнесу (зокрема, з інноваційних – агротуризм), промисловості (важка промисловість, фешн-індустрія, аерокосмічна промисловість, автозапчастини, фармацевтика тощо), енергетики, нафтогазову нішу [8].

Офіційна брошура центрального органу з питань інвестицій в Україні – UkraineInvest – за 2020 р. узагальнює те, що вже зроблено в напрямку розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу економіки України [8]. Урядом здійснено роботу з демонополізації алкогольної індустрії, легалізовано видобуток бурштину, лібералізовано аерокосмічну галузь, розширено сферу приватизації підприємств (≥ 1000 державних підприємств, які будуть приватизовані в найближчі роки – унікальна можливість для іноземного бізнесу). Також удосконалено фінансову сферу (банківську систему було унормовано, знизилася інфляція, зменшився дефіцит поточного рахунку та державного бюджету, зменшилось відношення державного боргу до ВВП, тоді як валютні резерви значно зросли й перевищили 20 млрд дол.). У липні 2021 р. запуск ринку землі неминуче стане каталізатором значних інвестицій та підвищення продуктивності промисловості.

Активну інформаційну політику щодо підвищення інноваційного іміджу України й заохочення інвестиційної привабливості держави ведуть українські посольства. Зокрема, на сайтах посольств оперативно відображається пріоритетна інформація щодо інвестиційної сфери (наприклад, за зразок у межах нашого дослідження бралось Посольство України в Королівстві Норвегія).

Попри загалом позитивні тенденції розвитку інновацій та інвестицій в Україні, що спостерігаються в позитивній динаміці орієнтовно з 2014 р., D. Cheney [1] в офіційному звіті для The World Bank робить висновок, що в уряді України немає інституційної спрямованості на інновації. Вектори впливу й інструменти імплементації інноваційного розвитку, що детермінують інновації й інвестиції, розпорочені на багато міністерств та державних установ. Між ними бракує єдності, злагодженості діяльності через чіткий розподіл сфер відповідальності й жорстку координованість дій. Перспективними напрямками організації роботи щодо підвищення інтенсиву інвестиційної діяльності в Україні є розширення програм підтримки підприємництва, розвиток Наукового парку та програми підприємництва в КРІ.

Висновки про відповідні показники, що визначають інвестиційний потенціал України, можна робити з аналізу емпіричних досліджень з прогнозування інвестиційного розвитку за допомогою спеціальних економічних методів. Зокрема, мають значення в цьому сенсі експоненціальна модель згладжування Браун-Майєра, показник Херста для розрахунку інтегрального показника інвестиційного потенціалу, карти самоорганізації Кохонена – для групування країн за їхніми інформаційно-технологічними параметрами. Так, становлено, що насправді інвестиційний потенціал України зменшується з 2019 р. і дорівнює 0,6493 одиниць у 2020 р. та 0,6407 одиниць у 2021 р. через зниження показників, що описують людський капітал, інфраструктуру, технологічний розвиток та соціально-економічні умови. Технології мають значний вплив на інвестиційний потенціал України. Їхній вплив зростає щороку з 1,70 % до 5,17 % та 13,04 % відповідно між 2019 р. та 2021 р. За рівнем технологій з 2017 р. Україна входить до єдиної групи спільно з Іспанією, Румунією та Польщею. Зниження прогнозу інвестиційного потенціалу та позитивний вплив на нього рівня технологій дають можливість сформувати пріоритетні напрямки розширення інвестиційного потенціалу на основі адаптації світових інструментів реалізації інвестиційної політики в умовах національної економіки [3].

Глава держави відзначив прогресивну роль ІТ-галузі [9]. Понад 100 світових гравців мають свої інноваційні потужності в Україні (рис. 1). Зокрема, відзначено співпрацюємо з компанією Microsoft, яка інвестує понад 500 млн дол. у розвиток хмарних сервісів в Україні. Пріоритетними вимірами тут є приваблення ІТ-виконавців у форматі аутсорсингу, розробка R&D центрів для глобальних компаній, компаній із програмування [1].

Рис. 1. Інноваційно-інвестиційний потенціал ІТ

Джерело: адаптовано автором на основі [8].

Наразі активно обговорюються з ЄС питання промислового безвізу, угоди про спільний авіаційний простір та вступу України до європейської енергетичної мережі ENTSO-E [9].

Децентралізація створила можливості для економічного розвитку певних територій, зокрема через залучення інвестицій. Полтавська та Запорізька обл., а також м. Вінниця вже прийняли стандарти залучення інвестицій [2]. Це приваблює інноваційні вектори розвитку для регіонів. А інноваційно розвинені регіони – це економічно розвинена країна з високим рівнем добробуту населення.

Висновки. Отже, інноваційно-інвестиційний потенціал України є питанням першої необхідності під час планування розвитку зовнішніх векторів економіки. Сучасна політика уряду націлена на утвердження привабливого інвестиційного клімату держави, що помітно в економічному плануванні та стратегічних напрямках законотворчої й регуляторної діяльності. Залучення іноземних інвестицій є інструментом подолання дефіциту капіталу для забезпечення сталого економічного розвитку (sustainable development). Однак це ще й активне залучення іноземних практик ведення бізнесу, що збагачує досвід процесуальної організації української економіки, ще почасти стримуваної радянськими штампами, що сьогодні є абсолютними анахронізмами й несуть загрозу. Під час аналізу актуальної літератури з теми виявлено достатньо обмежене коло наукових розвідок, організованих саме зарубіжними авторами з питань інвестиційних перспектив України. Розвиток цього напрямку не тільки дасть теоретичні орієнтири для побудови якісних стратегій інвестиційного таргетування, але й стане ще одним чинником популяризації інвестиційно позитивного образу України на світовій арені. Окрім того, варто розвивати напрямок позитивного позиціонування вигод ведення бізнесу іноземними партнерами на теренах України. Бо поки що наукове окреслення інвестиційного дискурсу в працях закордонних дослідників здебільшого в ракурсі «Чому не варто інвестувати в Україну», а не навпаки.

Найбільшими перешкодами для інвестування в Україну, що їх вдалося виявити під час аналізу питань інноваційно-інвестиційного потенціалу в працях зарубіжних науковців, є корупція, незахищеність інвесторів та адміністративні бар'єри, що заважають бізнесу. Вони часто є причиною того, чому очікування інвесторів перетворюються з позитивних на негативні. У той же час Україна приваблива для інвесторів завдяки своєму стратегічному географічному розташуванню. Значна кількість іноземних компаній уже зараз виявила бажання закріпитися на перспективному українському ринку товарів та послуг, щоб отримати

довгостроковий прибуток та доступ до доступної сировини й людського ресурсу – можливостей використовувати кваліфікований, але відносно недорогий людський потенціал. Тому необхідно в домінують ставити системний підхід до розвитку інвестиційної діяльності, що може бути досягнуто через централизовану цілісну політику в окресленому напрямку. Досвід розвитку інноваційно-інвестиційного потенціалу Туреччиною, Польщею та ряду інших східноєвропейських країн, що завдяки іноземним інвестиціям змогли перейти на якісно вищий рівень економічного розвитку, є гарними прикладами для наслідування.

Ключовими напрямками інноваційно-інвестиційної політики на найближчий час є посилення захисту прав інвесторів, стимулювання інвестицій у мале та середнє підприємництво, реалізація перспектив перенесення виробничих потужностей провідних світових компаній в Україну на взаємно вигідних умовах, посилення комунікації між регіонами України та світом, а також акцентування на успішних випадках іноземного інвестування в економіку України. Ціль на найближчу перспективу – увійти в ТОП-30 рейтингу Doing Business rankings in the near future (станом на 2020 р. Україна перебуває на 64 позиції рейтингу; порівняно з 2014 р., наприклад, цей показник покращився аж на 48 позицій). Очікуване прийняття Верховною Радою закону про державну підтримку інвестиційних проектів із значними інвестиціями також сприятиме покращенню інвестиційного клімату в Україні.

Література:

1. Cheney, D. (2017). Innovation and Entrepreneurship Ecosystem Diagnostic. Ukraine. *The World Bank*. <https://documents1.worldbank.org/curated/en/126971509628933853/pdf/2-11-2017-14-55-6-UkraineInnovationandEntrepreneurshipEcosystemDiagnostic.pdf> (2021, May, 13) [in English].
2. Chorna-Bokhniak, N., Ignatenko, O. (2019). Implementation of Investment Instruments at the regional and municipal levels. Case study. *Federation of Canadian Municipalities; International Technical Assistance Project "Partnership for Local Economic Development and Democratic Governance"*. http://pleddg.org.ua/wp-content/uploads/2020/12/Case_Study_PLEDDG_Investments-ENG.pdf (2021, May, 21) [in English].
3. Kasianenko, V., Kasianenko, T., Kasaeva, J. (2020). Investment potential forecast and strategies for its expansion: case of Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 17(1), 329 – 347. [https://doi.org/10.21511/imfi.17\(1\).2020.28](https://doi.org/10.21511/imfi.17(1).2020.28) [in English].
4. Langbein, J. (2016). (Dis-)integrating Ukraine? Domestic oligarchs, Russia, the EU and the politics of economic integration. *Eurasian Geography & Economics*, 57(1), 19 – 42. <https://doi.org/10.1080/15387216.2016.1162725>
5. Langbein, J. (2020). Shallow market integration and weak developmental capacities: Ukraine's pathway from periphery to periphery. *Review of International Political Economy*, 27(5), 1126 – 1146. <https://doi.org/10.1080/09692290.2019.1657477> [in English].
6. Negyesi, P. (2006). Koreans invest in Booming Ukraine Market. *Automotive News Europe*. <http://europe.autonews.com/article/20060220/ANE/60217032/koreans-invest-in-booming-ukraine-market> (2021, May, 13) [in English].
7. Teichmann, F., Falker, M. C., Sergi, B. S. (2020). Extractive industries, corruption and potential solutions. The case of Ukraine. *Resources Policy*, 69, 101844. <https://doi.org/10.1002/csr.1411> [in English].
8. UkraineInvest. (2020). Invest in Ukraine Now. <https://norway.mfa.gov.ua/storage/app/sites/58/uploaded-files/4-ukrainenow-investment-brochure.pdf> (2021, May, 13) [in English].
9. Zelensky, V. (2020). Ukraine is open to the world as an investment harbor in the time of change. Official website of the President of Ukraine. <https://www.president.gov.ua/en/news/ukrayina-vidkrita-dlya-svitu-yak-investicijnagavan-u-chas-z-65513> (2021, May, 13) [in English].
10. Zhao, H., Bliumska-Danko, K., Lu, X. (2019). Under the "Belt and Road" initiative, the China and Ukraine governments should assume greater responsibility to promote trade. *Bulletin of Sumy National Agrarian University*, 3(81), 30 – 39. <https://doi.org/10.32845/bsnau.2019.3.6> [in English].

**ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ
ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ**

Отримано: 03 травня 2021 р.

Прорецензовано: 19 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 27 травня 2021 р.

e-mail: michaladam.lesniewski@wp.pl

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-26-32

Leśniewski M. A. Model of Competitive Man and Behavioral Man in human resource management in an enterprise – an integrated conceptual view. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 26–32.

УДК: 005.95/.96

JEL-класифікація: M12

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0003-2411-8911**Michał Adam Leśniewski,**

Ph.D, Krakow Academy of Andrzej Frycza Modrzewski, Faculty of Management and Social Communication, Institute of Management and Quality

MODEL OF COMPETITIVE MAN AND BEHAVIORAL MAN IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN AN ENTERPRISE – AN INTEGRATED CONCEPTUAL VIEW

Objective: The aim of this study is to present the integrated author's concept of the Competitive-Behavioral Man.

Research Design & Methods: The study is theoretical and conceptual in nature and was based on a study of the literature on the subject.

Findings: The study presents the original concept of the Competitive-Behavioral Man.

Implications/Recommendations: The concept of the Competitive-Behavioral Man can be used to improve human resource management and to support soft management and soft competitiveness.

Contribution: Development of the proprietary concept of a Competitive-Behavioral Man who brings a different perspective on human resource management.

Key words: *Human Resource Management, Man of Competitiveness, Man of Behavior, Man of Competitive Behavior.*

Міхал Адам Лешневський,

доктор філософії в галузі економіки Академії ім. Анджея Фрича Моджеєвського у Кракові, факультет менеджменту і соціальної комунікації, Інститут менеджменту і якості

МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТНОЇ ЛЮДИНИ І ПОВЕДІНКОВОЇ ЛЮДИНИ В УПРАВЛІННІ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ – ІНТЕГРАЛЬНИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Метою дослідження є представлення інтегрованої авторської концепції Конкурентно-Поведінкової Людини. Дослідження є теоретичним і концептуальним за природою і базується на вивченні та аналізі літератури з напрямку, що стосується предмету дослідження. Результатом дослідження є представлення оригінальної концепції Конкурентно-Поведінкової Людини.

Імплікації/рекомендації: концепція Конкурентно-Поведінкової Людини може використовуватися для покращення процесу управління людськими ресурсами та підтримки процесу м'якого управління і м'якої конкуренції.

Внесок: розвиток концепції власності Конкурентно-Поведінкової Людини, яка вносить іншу перспективу у процес управління людськими ресурсами.

Ключові слова: *управління людськими ресурсами, людина конкуренції, людина поведінки, людина конкурентної поведінки.*

Міхал Адам Лешневський,

доктор философии в области экономики Академии им. Анджея Фрича Моджеевска в Кракове, факультет менеджмента и социальной коммуникации, Институт менеджмента и качества

МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТНОЙ ЧЕЛОВЕКА И ПОВЕДЕНЧЕСКИХ ЧЕЛОВЕКА В УПРАВЛЕНИИ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ НА ПРЕДПРИЯТИИ – ИНТЕГРАЛЬНЫЙ КОНЦЕПТУАЛЬНЫЙ ОБЗОР

Цель: Целью данного исследования является представление интегрированной авторской концепции конкурентно Поведенческой человека.

Дизайн и методы исследования: Это исследование является теоретическим и концептуальным по природе, и базировалось на изучении и анализе литературы по направлению, что касается предмета исследования.

Результаты: Исследования представляет оригинальную концепцию конкурентно-Поведенческого человека.

Импlications / рекомендації: Концепция конкурентно Поведенческой Человека может использоваться для улучшения процесса управления человеческими ресурсами и поддержки процесса мягкого управления и мягкой конкуренции.

Взнос: Развитие концепции собственности конкурентно-Поведенческого Человека, который вносит другую перспективу в процесс управления человеческими ресурсами.

Ключевые слова: *Управление человеческими ресурсами, человек конкуренции, человек поведения, человек конкурентного поведения.*

Introduction

Human resource management meets new challenges in practice and theory of management and quality sciences every day. Just like a human being, the management of human resources is subject to constant changes, continuous processes giving employees flexibility for everyday work. Human resources are not only about treating them from the level of a holistic organization, but also a detailed look that perceives the quality of an employee. In a person, one should perceive the value that he brings to the organization. One of the detailed and qualitative views is the Competitive Man and the Behavioral Man, which can be an integrated form. The aim of this study is to present the Competitive Man and the Behavioral Man in the integrated concept of the Competitive-Behavioral Man. This study is of a theoretical and conceptual nature and was based on a study of the literature on the subject.

Human resource management – a synthetic approach

People are the most valuable resource of any organization, because they create the image of a given organization, they are creative, entrepreneurial, have the opportunity to learn, improve their potential, are the company's strategic resource and, like any strategic resource, they are a source of opportunities and threats (Pocztowski 2003). People management should aim at taking advantage of these opportunities and reducing threats (Oczkowska 2014, pp. 11-30). Employees with their abilities, knowledge, experience and motivation to work are the strongest differentiators for the company. Having human resources requires proper management, such as soft management. The approach to the problem of using human resources is changing because the environment and organizations change through changes in people (Kiełtyka 2016, pp. 4-11). Human resource management means all activities related to the disposal of human resources by a given organization, undertaken to achieve its goals, which are given strategic importance. The concept of human resource management began to appear in the management literature in the early 1970s and gradually replaced the previously used terms, such as personnel management or human resource management. The change in the terminology used results from a different approach to employees. Human resource management, as opposed to personnel management, consists in perceiving the employees of an organization as a strategic, valuable resource, while personnel management was rather associated with an administrative approach to employees (Golnau 2004, p. 11).

M. Armstrong defines human resource management as a strategic, coherent and comprehensive view of the problems related to the management and development of human resources within the structure of the enterprise, where every aspect of this process is an important element of managing the organization as a whole (Marler and Fisher 2013, pp. 18-36). In fact, human resource management means a certain ideology based on the belief that organizations exist to provide clients with certain values (Svetlik and Stavrou-Costea 2007, pp. 197-206). Human resource management sees people as a valuable source of the company's success and treats them not as variable costs, but rather as fixed assets, hence the position that they should be provided with the best possible leaders and opportunities to fully develop their abilities (Armstrong 1996, p. 9).

The goals of human resource management in terms of M. Armstrong can be defined as follows (Armstrong 1996, pp. 17-18):

- 1) enable management to achieve their goals by involving staff,
- 2) make full use of the possibilities and skills of all employed people,
- 3) stimulate the involvement of employees in the work through strict quality control of their activities, as well as quality control of the entire organization,
- 4) connect and integrate the principle of human resources policy with the company's development plans and strengthen the appropriate culture or, if necessary, ensure the necessary changes,
- 5) to develop a coherent set of principles of personnel and employment policy, which is aimed at optimal staffing and improvement of the quality of work,
- 6) create working conditions that will release the energy and creativity dormant in employees,
- 7) create conditions in which innovation, teamwork and total quality will be able to fully develop,
- 8) to maintain readiness to act flexibly under the so-called "An adaptable organization" and at the same time to strive for excellence.

The human resource management model is characterized by strong relationships between the HR policy and the company's strategy and a comprehensive approach to problems. Strategic human resource management is

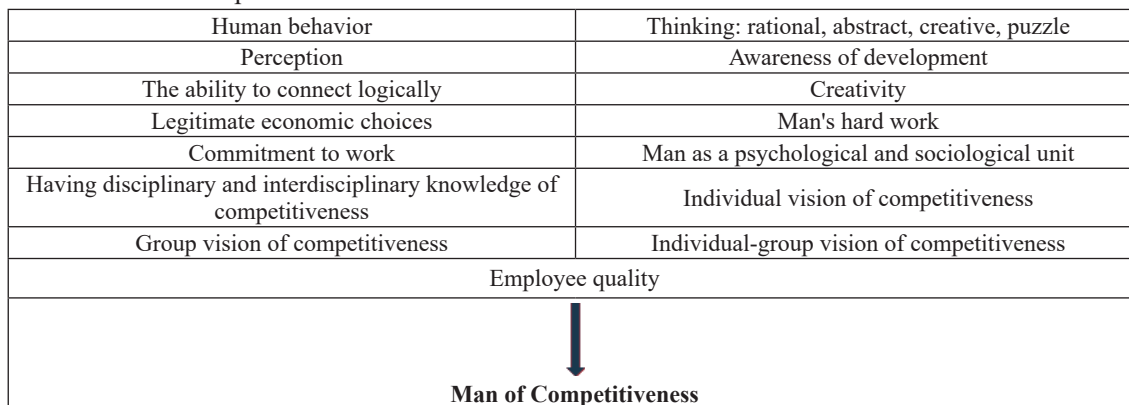

focused on the long-term development of employees and the creation of a culture of innovation in the enterprise (Pocztowski 2012, pp. 265-273).

Man of Competitiveness – a conceptual view

Man and his role in the organization is indisputable both in the operational and strategic development of a given individual (the existence of a man is the existence of an organization or a man and his perspective). A man and his perspective show the source of successes and failures of the organization. People in an organization should be viewed through the prism of quality, not the number of employees. The quality of employees is the basis for formulating the pillars of the organization's development. The quality of an employee is the totality of his intellectual potential along with the conditions created by the organization in which he works. This quality depends not only on the employee himself, but also on the conditions created for him by a given organization. The accident between the employee himself and the conditions created by the organization determines the quality of the employee (Mohelska and Sokolova 2015, pp. 1011-1016). Human resource management (HRM) is strongly related to the concept of the Man of Competitiveness as HRM is based on the human and the concept of the Man of Competitiveness is also based on the human (Patterns 1991).

The concept of the Man of Competitiveness presents man as an entity rationally making economic choices, engaging in work, being a creative entity, highly appreciating the quality of the work performed. A Man of Competitiveness is a man who can create new solutions, he can creatively look at the future of his own development and the future of the organization in which he works. The Man of Competitiveness can see that every aspect of the organization can determine competitiveness and competitive advantage. Diagram 1 presents the conceptual model of the Man of Competitiveness.

Scheme 1. Conceptual model of the Man of Competitiveness

Source: (Leśniewski 2018, p. 132)

Diagram 1 shows the conceptual model of the Man of Competitiveness, which includes various factors (elements) constituting the presented concept. These factors should be viewed in a synergistic and complementary perspective. Such a view creates a full basis for shaping the presented concept. Strengthening or weakening any of the factors has an impact on the Man of Competitiveness. The order of factors in the presented model derives from soft management, which means that the order of these factors does not play such an important role as all the factors that make it up. Therefore, shaping such a model in one organization can start with, for example: Creativity, and in another organization, one can start with, for example: Engagement in work. This model is not concerned with which factor is more or less important, but with which factors may constitute the concept of the Man of Competitiveness. It can be concluded that each factor is important and such a point of view is very desirable in the analysis of this model. Shaping such a concept is not an easy task, but it is a very ambitious task, requiring great intellectual commitment of employees. In this case, there is a nod to the quality of the employee. It should be borne in mind that implementing the Man of Competitiveness model into an organization requires a qualitative approach to the employee. It is known that each organization is different because it has different employees and operates under different conditions, and therefore the factors of the Man of Competitiveness model in different organizations may be more or less developed. Each organization should adopt an individual approach to this model. The order of factors in the presented model in each organization may be different, because there are different people who, even due to the variability of perception or awareness, will see given problems differently.

Organizations that would like to implement the model presented in Diagram 1 in their development must implement a qualitative HR process, not a quantitative HR process. The conceptual model of the Man of

Competitiveness derives from soft management, and therefore in any organization such a model may be more or less extended with the possessed factors. In the analysis of the presented model, it can be concluded that this model can also be called the Qualitative Man of Competitiveness and as such the second name can be used. The Man of Competitiveness (Qualitative Man of Competitiveness) is a different view on the role of man in the development of an organization. How important it is what people the organization has. After all, it is the success or failure of an organization that depends on the people it has (Stoner 1987, pp. 33-39). Therefore, the author of the study is of the opinion that the quality of employees provides a full basis for the development of the organization.

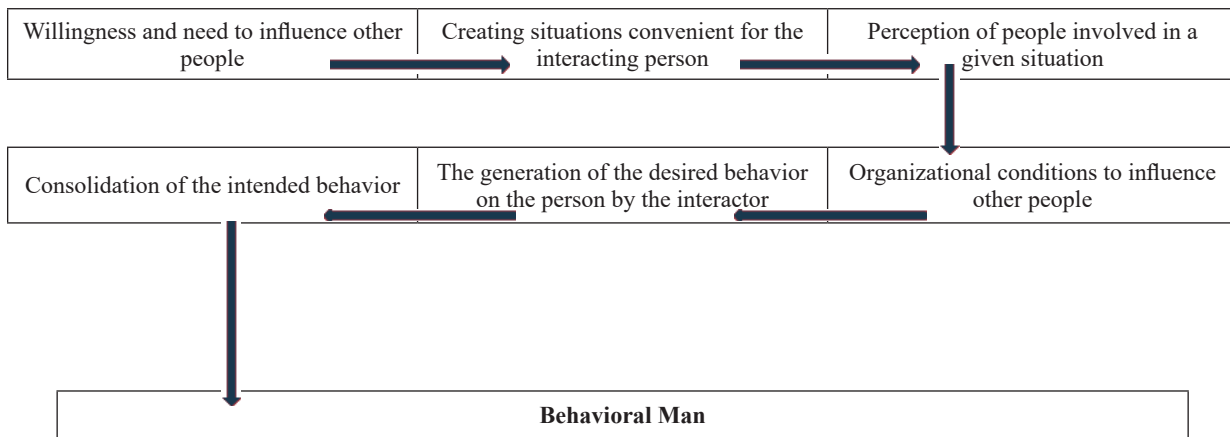
Behavioral Man – a conceptual view

Man, as a rational and intelligent being, provides all grounds for being the creator of the organization. It is difficult to create a holistic picture that would capture every aspect of a human being, would be a kind of compendium of knowledge about a human being. Therefore, presenting through a given human prism is an easier task that can detail human activity in an organization.

The concept presented by the author of this study is to show Man as a behavioral being and a Behavioral Man (Marek 2011, pp. 78–91). Before the concept of the Behavioral Man is presented, it should be presented in a few sentences what behaviorism is (Solek 2016, pp. 5–20). It is a major in psychology and a method of practicing it. In philosophy, it is a view on the nature of the mind and its relation to the body (Szubka 2004). The creator of behaviorism is J. B. Watson, who in 1913 published the manifest Psychology as the behaviorist sees it (Watson 1990), presenting his concept of psychology. It rejected consciousness analysis and introspection as a subjective and unscientific method, and focuses on behaviors and the factors that determine them, namely "situations." This manifesto is seen as the birth of behaviorism. According to him, the behavior takes the form of a stimulus-response (S-R), ie normal relationships between excitations and body reactions. He rejects the method of introspection, assuming that every behavior is a reaction to stimuli, and development is the result of learning (under the influence of environmental changes) new reactions. J. B. Watson believed that any newborn child can be brought up to be a human with any character traits, regardless of genes (Watson 1990, pp. 5-442). In this way it refers to the philosophy of Aristotle (later disseminated by J. Lock), in which man is born as a tabula rasa (pure blackboard), which is written gradually throughout life and gaining experience. Behaviorism derives from experimental psychology. Its goal is, above all, to describe, predict and explain the behavior of organisms (Marek 2011, pp. 78–91). This manifesto is a kind of pamphlet, a protest against psychophysiology, the concept of consciousness, which considers it "artificial". He defied psychophysical parallelism, rejecting one of the two substances that "build" man, the immaterial (spiritual). He also departed from the institutional method, considering it subjective, and created a program of new psychology, truly scientific, empirical. In his opinion, a psychologist should only use an objective method of research, as naturalists do. Through systematic observation and the introduction of generalizations based on experiments and observations, it is necessary to formulate and verify hypotheses in relation to the laws and principles governing human behavior. The most famous representatives of behaviorism are: I. Pavlov (researcher of reactive conditioning), E. Thorndike (instrumental conditioning), JB Watson (reactive conditioning), C. Hull (creator of the theory integrating reactive conditioning and instrumental conditioning.) and B. Skinner (operative conditioning).

The concept of the Behavioral Man (Leśniewski 2017, pp. 77–91) was born on the basis of behaviorism. Each organization generates different situations and conditions that contribute to specific behaviors of employees. Situations and conditions affecting a person are external stimuli to which a person responds in the form of specific behavior.

Before proceeding to the full presentation of the concept of the Behavioral Human, two basic concepts should be distinguished: Human as a behavioral being and Human Behavioral. A man as a behavioral being is a man who, based on a stimulus and reactions, creates his specific behavior, while a Behavioral Man is a man who creates situations and conditions that contribute to the behavior of other people and draws conclusions for himself from the behavior of other people. It can be concluded that every person is a behavioral being, because everyone behaves in their own way, but not every person is a behavioral person, because not every person is able to create a situation or conditions that will modify the behavior of other people. In the concept of the Behavioral Man, one can see the aspect of a strong influence of one person on another, which may consequently lead to the manipulation of other people's behavior (e.g. a strong personality affects a weaker personality). By implementing the management process, a manager exerts a specific influence on other people with the intention of achieving the goal (Kochanowski, Seifert and Yükl, pp. 363-369). It should be remembered that human resource management is nothing else than the influence of one human being on another, the human influence is strongly emphasized here. Therefore, the Behavioral Man is part of human resource management or organizational culture, etc. Understanding the concept of the Behavioral Man may contribute to more effective and efficient human resource management (Leśniewski 2018, pp. 79-98). Figure 2 shows the concept of the Behavioral Human.

Scheme 2. Conceptual Model of the Behavioral Human

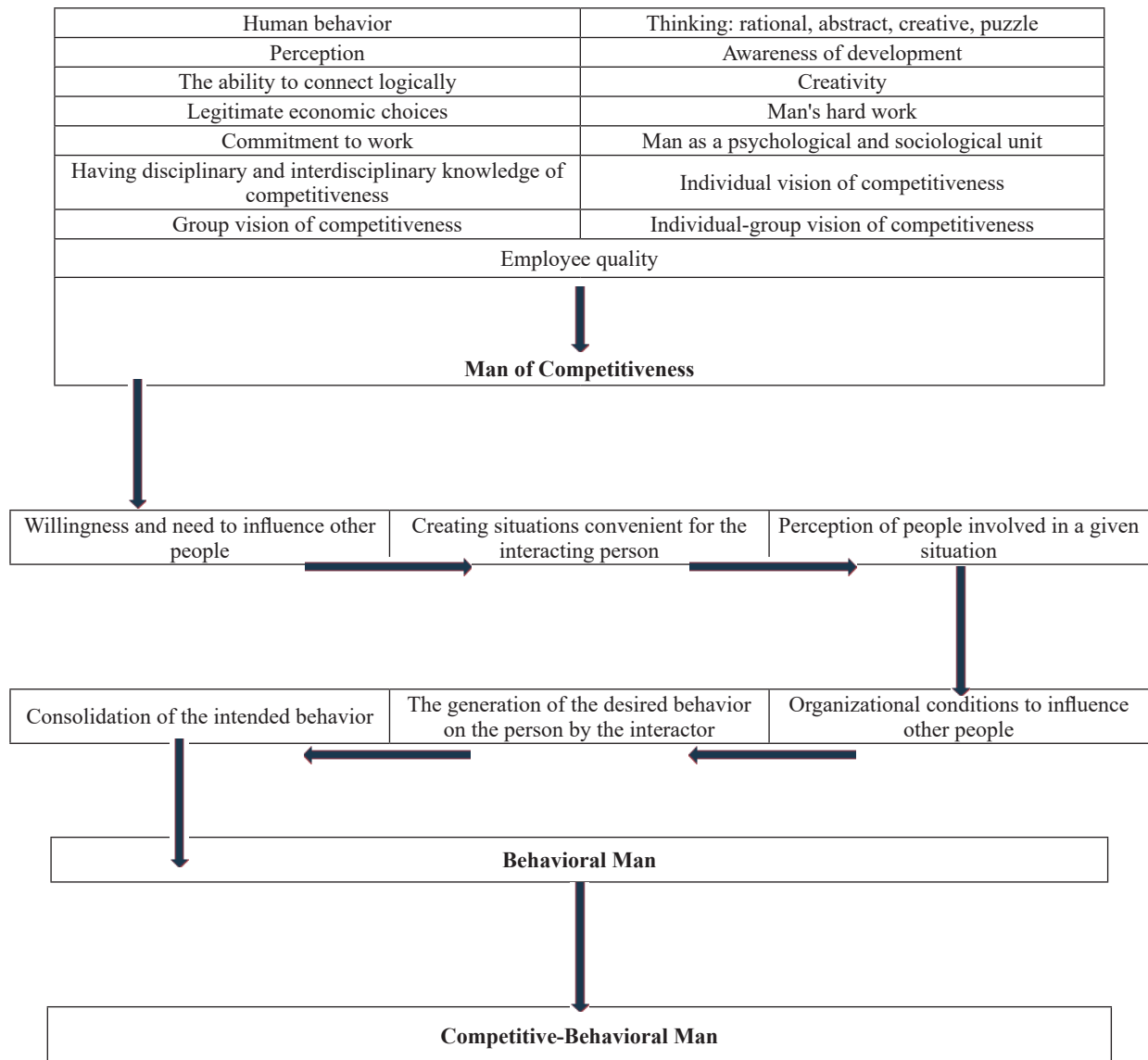
Source: (Leśniewski 2018a, p. 156)

The factors presented in Diagram 2 are at the same time the components and stages that you need to go through in order to be a Behavioral Human. This concept begins with the desire and need to influence other people. The Behavioral Man creates situations that are convenient for him. These situations involve people who the Behavioral Man wants to have, but it must take into account that other people from the so-called outside the circle. The Behavioral Person perceives the behavior of people who are involved in a given situation and these people perceive their situation. For a Behavioral Man to exist, certain organizational conditions must be favorable to him. The next step is to generate the desired behavior on the person by the interactor. The Behavioral Man achieves a behavior that is satisfactory to him. The final stage is to consolidate the intended behavior on people who are the focus of the Behavioral Person. The Behavioral Person concept can be seen as a substantive influence on other people with the intention of achieving the goal in an efficient, effective and efficient manner. This concept can also be seen as a way to manipulate other people. What ever the point of view, this concept fits in with human resource management or the issues of organizational culture, as well as in soft competitiveness or soft management. An in-depth analysis of the concept of the Behavioral Man may be useful in further shaping the concept of Homo Oeconomicus or Homo Faber, etc. The Behavioral Man can be related to the manager, i.e. the Manager, the Behavioral Man, and to the subordinate, i.e. the Subordinate, the Behavioral Man. Both people in the organization are not even mutually exclusive.

The concept of an integrated model of the Competitive-Behavioral Man

Human resource management can be shaped through the prism of the Competitive Man or the Behavioral Man, but also through the integrated prism of the Competitive-Behavioral Man. A person who is able to generate competitiveness factors by influencing another person fully fits into the possibility of shaping a competitive advantage. Figure 3 presents the concept of an integrated model of the Competitive Behavioral Human.

In Scheme 3, the concept of the Competitive-Behavioral Man is based on the assumption that a human (employee) is the starting point for creating competitiveness (competitiveness factors) in an organization, a person can be described as a creator of competitiveness. It depends on what factors of competitiveness he will achieve a competitive advantage on the market. This concept will enable the organization to organize the HR process in such a way that there are employees in a given entity equipped with components of creating competitiveness factors. It is very important in the concept of the Competitive-Behavioral Man to look at the employee through the prism of the quality of work that he is able to offer a given organization. You can quantitatively have many employees, but not many of them will be able to do a specific job. The concept of the Competitive-Behavioral Man is associated not only with the creation of competitive factors, but also with the ability to skillfully influence other people in terms of achieving a coherent goal of a person and the entire organization. Employees should be guided in such a way that the factors of competitiveness are set in motion through the behavioral influence of superiors and subordinates. From the point of view of the management process, it is the manager's responsibility to select employees who can create and maintain the organisation's competitive advantage on the market. The concept of the Competitive-Behavioral Man not only supports the human resource management process, but also fits into soft management and soft competitiveness.

Scheme 3. Conceptual model of the Competitive-Behavioral Man

Source: own study based on: (Leśniewski 2018, p. 132, Leśniewski 2018a, p. 156)

Summary

Shaping competitiveness in the conditions of the market economy is the basic process of development of an organization (enterprise) subject to market laws. The source of competitiveness is man as the basic resource of the organization. The diligence in shaping the competitiveness influences the competitive advantage of a given economic entity. Both competitiveness and competitive advantage should be treated as an organization's development system. Considering man as a source of competitiveness, it can be stated that the concept of a Man of Competitiveness is justified, thanks to which it will be possible to strive for the enterprise to achieve and maintain a competitive advantage on the market. This concept is a look at current and potential employees who will determine the future of the organization in which they work.

In order to be a generator of competitiveness factors (Man of Competitiveness), a human must be equipped with elements that can lead to achieving and maintaining a competitive advantage by the organization. The answer to this is the concept of the Behavioral Man. Behavior directs employees towards the intended goal and therefore shaping competitiveness through the Man of Competitiveness is logically related to the behavior of employees (manager, subordinate) through the Behavioral Person.

The concepts of the Man of Competitiveness and the Behavioral Man create an inseparable bond, thanks to which we can talk about the integrated concept of the Competitive-Behavioral Man, which emphasizes the importance of the human being as a giver of competitiveness in connection with the behavior directing the

organization to a competitive advantage. The concepts presented in this study guide human resource management into the area of soft management, which can be defined as soft human resource management.

Literature

1. Armstrong M. (1996), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategia i działanie*, Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków.
2. Kochanowski S, Seifert CF, Yukl G. (2010), *Using Coaching to Enhance the Effects of Behavioral Feedback to Managers*, „Journal of Leadership & Organizational Studies”, 17(4).<https://psycnet.apa.org/doi/10.1177/1548051809352663>, „data dostępu:” (18.01.2021)
3. Kiełtyka L. (2016), *Rola menedżera we współczesnych organizacjach*, „Przegląd Organizacji”, nr8, <https://doi.org/10.33141/po.2016.08.01>, file:///C:/Users/Admin/Downloads/po.2016.08.01.pdf, „data dostępu:” (05.01.2021)
4. Leśniewski M., A. (2017), *Behavioural-humanistic model of soft competitiveness of enterprises*, “Jagiellonian Journal of Management”, Vol. 3, No 2, <https://doi.org/10.4467/2450114XJJM.17.006.7736>, <https://www.ejournals.eu/pliki/art/10287/pl>, „data dostępu:” (12.12.2020)
5. Leśniewski M. A. (2018), *Człowiek Konkurencyjności – model koncepcyjny*, (w:) *Kierunki ewolucji nauk o zarządzaniu*, red. M. Budzanowska-Drzewiecka, K. Czernek, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
6. Leśniewski, M. A. (2018a), *Man as creator of behavioural competitiveness of enterprises – conceptual model*, “Jagiellonian Journal of Management”, Vol 3, nr 3. <http://dx.doi.org/10.4467/2450114XJJM.17.010.9561>, „data dostępu:” <https://www.ejournals.eu/pliki/art/13339/>, (14.12.2020)
7. Leśniewski M., A. (2018b), *Pozytywny menedżer wiedzy decydującego stymulowania rozwoju zasobów przedsiębiorstwa*, „Akademia Zarządzania”, nr 2, „data dostępu:” <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/14561>, (03.12.2020)
8. Marek N. (2011), *Radykalny behawioryzm jako filozofia nauki*, „Semina Scientiarum”, nr10. <http://dx.doi.org/10.15633/ss.1558>, file:///C:/Users/Admin/Downloads/1558-2770-1-PB.pdf „data dostępu:” (02.11.2020)
9. Marler J., H., Fisher S., L. (2013), *An evidence-based review of e-HRM and strategic human resource management*, „Human Resource Management Review”, nr 23. <https://doi.org/10.1080/09585192.2016.1244699>, <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09585192.2016.1244699> (data dostępu: 03.10.2020)
10. Mohelska H., Sokolova, M. (2015), *Organisational Culture and Leadership – Joint Vessels?*, „Procedia – Social and Behavioral Sciences”, vol. 171. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.01.223>, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877042815002530?via%3Dihub> „data dostępu:” (04.10.2020)
11. Oczkowska R., (2014), *Rozwój zasobów ludzkich – istota, instrumenty, podmioty*, (w:) *Rozwój zasobów ludzkich organizacji*, red. R. Oczkowska, U. Bukowska, Difin, Warszawa.
12. Patterns C. (1991), *The Competitiveness of Small Firms*, Occasional Paper, 57, Dept. of Applied Economics, University of Cambridge, UK, Cambridge University Press.
13. Pocztowski A. (2003), *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategie – procesy – metody*, PWE, Warszawa.
14. Pocztowski A. (2012), *Od imitacji do innowacji w zarządzaniu zasobami ludzkimi*, “Organizacja i Kierowanie”, nr 1A, (149).
15. Solek A. (2016), *Behawioralne podejście do funkcjonowania przedsiębiorstw*, “Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie”, nr 5(953), s. 5–20. <https://doi.org/DOI:10.15678/ZNUEK.2016.0953.0501>, <https://zeszytynaukowe.uek.krakow.pl/article/view/963/836> „data dostępu:” (18.01.2021).
16. Stoner C. R. (1987), *Developing Competitive and Competitive Advantage*, “Journal of Small Business Management”, nr 25 (2).
17. Svetlik I, Stavrou-Costea E. (2007), *Connecting human resources management and knowledge management*, “International Journal of Manpower”, vol. 28, nr 3/4. <https://doi.org/10.1108/01437720710755209>, „data dostępu:” <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/01437720710755209/full/html> (17.01.2021)
18. Szubaka T. (2004), *Behawioryzm*, (w:) *Słownik filozofii*, red. J. Hartman, Zielona Sowa, Kraków.
19. Watson J., B. (1990), *Behawioryzm oraz Psychologia, jak widzi ją behawiorysta*, PWN, Warszawa.
20. Zarządzanie zasobami ludzkimi (2004), red. W. Golnau, CeDeWu, Warszawa.

Отримано: 12 травня 2021 р.

Прорецензовано: 28 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 01 червня 2021 р.

e-mail: o.rudenyuk@donnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-33-40

Руденюк О. О. Концентрація власності корпорацій: теоретичний аспект. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 33–40.

УДК: 334.722.8

JEL-класифікація: G30, G32

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-2001-400X

Руденюк Ольга Олександрівна,
здобувач вищої освіти ступеня доктор філософії
Донецького національного університету імені Василя Стуса

КОНЦЕНТРАЦІЯ ВЛАСНОСТІ КОРПОРАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті висвітлено сутність поняття «концентрація власності» з позиції корпоративного управління та з позиції характеристики структури капіталу корпорації. Узагальнено особливості корпоративного управління в Україні та світі з розподілом їх на внутрішні та зовнішні механізми. Зазначено, що концентрацію власності можна вважати інструментом компенсації недоліків (недієвості) зовнішніх механізмів корпоративного управління. Конкретизовано порогове значення концентрованої власності з урахуванням українського законодавства та існуючих підходів.

Ключові слова: концентрована власність, корпоративне управління, рівень концентрації, вартість фірми.

Руденюк Ольга Александровна,
соискатель высшего образования степени доктор философии
Донецкого национального университета имени Василя Стуса

КОНЦЕНТРАЦИЯ СОБСТВЕННОСТИ КОРПОРАЦИЙ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

В статье освещена сущность понятия «концентрация собственности» с позиции корпоративного управления и с позиции характеристики структуры капитала корпорации. Обобщено особенности корпоративного управления в Украине и мире с распределением их на внутренние и внешние механизмы. Отмечено, что концентрацию собственности можно считать инструментом компенсации недостатков (недейственности) внешних механизмов корпоративного управления. Конкретизированы пороговое значение концентрированной собственности с учетом украинского законодательства и существующих подходов.

Ключевые слова: концентрированная собственность, корпоративное управление, уровень концентрации, стоимость фирмы.

Olha Rudenyuk,
PhD student of Vasyl' Stus Donetsk National University

CORPORATIONS' OWNERSHIP CONCENTRATION: THEORETICAL ASPECT

Corporate governance and its mechanisms, including ownership structure, have a long history of research. Many scientific papers show that when the ownership concentration grows above a certain limit, it not only directly affects the performance of firms and their value but also indirectly affects the mechanism of corporate governance. In the case of the concentration of ownership, majority shareholders can gain significant control over the firm to obtain private benefits from minority shareholders. In such circumstances, special attention should be paid to the concentration of ownership and its relationship with the activities of the firm and its value.

The article highlights the essence of the concept of "ownership concentration" from the standpoint of corporate governance and from the standpoint of the characteristic of the corporations' capital structure. The peculiarities of corporate governance in Ukraine and in the world are generalized with their division into internal and external mechanisms. The concentration of ownership as a tool of corporate governance is determined since the fact that there are shareholders with significant stakes that have the necessary incentives and resources to monitor and discipline management. It is noted that the ownership concentration can be considered as a tool to compensate for the shortcomings (ineffectiveness) of external mechanisms of corporate governance. As a quantitative indicator of capital structure, the ownership concentration is measured by the number of shareholders and the percentage of their individual or collective ownership of shares, considering exercising control influence on the joint-stock company. The threshold of concentrated ownership is indicated, based on Ukrainian legislation and existing approaches.

Key words: concentrated ownership, corporate governance, the rate of concentration, firm value.

Постановка проблеми. Корпоративне управління є однією з найбільш дискусійних тем, яка значною мірою пов'язана з ринковою вартістю, ефективністю та результативністю компанії. Своєю чергою однією з основних проблем корпоративного управління називають агентську проблему, яка виникає через поділ власності та контролю. Корпоративне управління та його механізми, включаючи структуру власності, має тривалу історію досліджень. Велика кількість наукових робіт показує, що у випадку, коли концентрація власності зростає понад певну межу, це не тільки безпосередньо впливає на результати діяльності фірм та її вартість, але також опосередковано впливає на механізм корпоративного управління. У світлі концентрації власності мажоритарії можуть отримати значний контроль над фірмою, щоб отримати приватні вигоди за рахунок міноритарних акціонерів. За таких умов особливої уваги потребують питання концентрації власності та її взаємозв'язку з діяльністю фірми та її вартістю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням сутності концентрації власності, та її характерні особливості було розглянуто в роботах Е. Мауг, П. М. Мадхані [1], Р. ла Порта, Ф. Лопез-де-Сіланес, А. Шлейфер [2], Є. Ніколич, В. Бабіч [3], Г. Д. Брутон, І. Філатотчев, С. Чахін, М. Райт [4], А. Горобет, Л. Беласку, С. К. Куреа, А. Пентеску [5], С. Томсен, Т. Педерсен [6]. Визначення типу власника, виокремлення порогових значень рівня концентрації власності, взаємозв'язок концентрованої власності з діяльністю фірми та її вартістю знайшли відображення в роботах О. Х. Аджмі Аль-Даймеш [7], Е. Буркамп [8], М. Мортазян, С. А. Х. Табагдехі та Б. Мейз [9].

Мета і завдання дослідження: розширити теоретичне підґрунтя сутності поняття «концентрація власності» шляхом визначення її місця в системі корпоративного управління та конкретизації порогових значень концентрованої власності, що в перспективі надасть можливість визначити вплив концентрації власності на вартість компанії.

Виклад основного матеріалу. Відносини власності є базисом ринкової економіки. Одним із перших підходів до визначення власності було відношення суб'єкта до речі, тобто як фізична присутність цієї речі та можливість користування нею. Проте, розвиток суспільства та накопичення наукових знань сприяло появі більш змістовного уявлення про власність, а саме: власність виражає економічні відносини між людьми з приводу привласнення речей [10].

Власність також є і юридичною категорією. Правові характеристики власності проявляються через право власності, що являє собою комплекс узаконених державою норм та прав господарських відносин між фізичними та юридичними особами, що стосуються привласнення та використання предметів власності. Це призводить до того, що економічні відносини власності набувають особливих рис, притаманних правовідносинам, учасники яких є носіями певних юридичних прав та обов'язків [10].

Також власність як правова категорія показує закріплення економічних відносин на законодавчому рівні між фізичними та юридичними особами щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами власності. Отже, власність окреслює діалектичний взаємозв'язок економіко-правових відносин, при яких економічні відносини власності є основними, а юридичні – вторинними, похідними, оскільки вони зумовлені економічними відносинами [10].

З поняттям «власність» пов'язують поняття «капітал», оскільки на момент створення підприємств їх початковим капіталом може бути вартість майна. Актив формується за рахунок власних засобів (власний капітал), позичених коштів (позичений капітал). Захист прав власників підприємства гарантується власним капіталом, зокрема його зареєстрованою частиною – статутним капіталом [11].

Наскільки ефективно здійснюється перерозподіл капіталу між компаніями і всередині них, багато в чому залежить від того, яку структуру власності вони мають.

Законодавство України визначає структуру власності юридичної особи як систему відносин між юридичними та фізичними особами, що дає можливість визначити:

- 1) усіх ключових учасників (публічні компанії, зокрема) і контролерів такої юридичної особи;
- 2) усіх ключових учасників кожної юридичної особи, що існує у низці володіння корпоративними правами такого суб'єкта;
- 3) усіх осіб, які мають пряму та/або опосередковану істотну участь у такій юридичній особі;
- 4) відносини контролю щодо цієї юридичної особи між усіма особами, зазначеними у попередніх пунктах [12].

На законодавчому рівні істотна участь визначається як пряме та/або опосередковане володіння однією особою самостійно чи спільно з іншими особами 10 % і більше статутного капіталу та/або права голосу акцій, паїв юридичної особи або незалежна від формального володіння можливість значного впливу на управління чи діяльність юридичної особи [12].

Щодо відносин контролю, то законодавчо передбачено, що контроль – це можливість чинити вирішальний вплив на управління та/або діяльність юридичної особи шляхом прямого та/або опосередковано-

го володіння одноосібно або спільно з іншими особами часткою в юридичній особі, що відповідає еквіваленту 50 % чи більше статутного капіталу та/або голосів юридичної особи, або незалежна від формального володіння можливість здійснювати такий вплив на основі угоди чи будь-яким іншим способом [12].

У наукових працях, присвячених аналізу структури власності компаній, що провадять свою діяльність в умовах економік країн що розвиваються, це питання частіше за все розглядається з позиції визначення рівня концентрації власності, а саме: концентрована чи розпилена власність – та ідентифікації типу власника. Такий підхід обумовлено тим, що різні типи власників мають принципово різні економічні інтереси, що зазвичай провокує появу агентських конфліктів [13].

Виходячи із розуміння дослідниками категорії «концентрація власності», можна говорити про погодженість думок щодо її ототожнення з інструментом або механізмом управління в корпоративних відносинах (Е. Мауг, П. М. Мадхані [1], Р. ла Порта, Ф. Лопез-де-Сіланес, А. Шлейфер [2], Є. Ніколич, В. Бабіч [3], Г. Д. Брутон, І. Філатотчев, С. Чахін, М. Райт [4]), що дозволяє впливати на прийняття рішень щодо операційної, фінансової і інвестиційної діяльності компанії, вирішення агентських конфліктів та, отже, ринкову вартість. З іншого боку, «концентрація власності» є якісною або кількісною характеристикою (виміром) структури капіталу корпорації (А. Горобет, Л. Беласку, С. К. Куреа, А. Пентеску [5], С. Томсен, Т. Педерсен [6]).

О. Х. Аджмі Аль-Даймеш [7] розглядає структуру власності як один із механізмів корпоративного управління. Г. Д. Брутон, І. Філатотчев, С. Чахін, М. Райт [4] в своїй роботі зазначають, що концентрація власності є інструментом в корпоративному управлінні, вплив якого різниться залежно від інституційного середовища.

Розглядаючи концентрацію власності як інструмент корпоративних відносин, необхідно визначити його місце в системі корпоративного управління та ідентифікувати його основні характеристики щодо об'єкту управлінського впливу.

Організацією економічного співробітництва та розвитку (OECD) визначено корпоративне управління як сукупність взаємовідносин між керівництвом компанії, її правлінням, акціонерами та іншими зацікавленими сторонами, що забезпечує структуру, за допомогою якої встановлюються цілі компанії та визначаються засоби досягнення цих цілей та моніторингу результатів діяльності [14].

Розглянемо особливості корпоративного управління в зарубіжних країнах та в Україні (табл. 1), розподіливши їх на внутрішні механізми, засновані на створенні умов для контролю за діяльністю менеджерів в інтересах акціонерів (власне корпоративне управління), та зовнішні механізми, засновані на залученні посередників у відносини між акціонерами та керівництвом (уряд, фінансовий ринок тощо).

Таблиця 1

Порівняльний аналіз особливостей корпоративного управління в Україні та світі

Країна	Особливості корпоративного управління	
	Внутрішні механізми	Зовнішні механізми
Великобританія, Нова Зеландія, Австралія США, Канада, (Англо-американська модель)	відсутність в компаніях великих, домінуючих інвесторів, акціонерний капітал компаній значною мірою розпилений	суб'єктами англо-американської моделі є акціонери, менеджери, директори, урядові агентства, біржі
	розпилена концентрація власності акціонерного капіталу полегшує перехід акцій від одного власника до іншого	суворі правила щодо розкриття інформації
	більшість акцій належать інституційним інвесторам – пенсійним і пайовим фондам, які уникають відповідальності за діяльність компаній, у яких вони мають значні пакети акцій	злиття, поглинання, приєднання, купівля компаній дозволяє інвесторам встановлювати ефективний зовнішній контроль над корпоративним капіталом
	обмежений вплив акціонерів на діяльність корпорації, акціонери не можуть здійснювати вплив на поточні справи корпорації	
характерною особливістю є наявність в структурі корпорацій додаткової ланки – Ради директорів, яка обирається акціонерами і виступає в якості їх представника та захищає їх інтереси		
Німеччина, Скандинавські країни, Швейцарія, Австрія, Франція, Голландія, Бельгія (Німецька модель)	висока концентрація власності акціонерного капіталу	тісний зв'язок банків з промисловістю, що проявляється в міжгалузевій інтеграції промислових концернів з фінансовими інститутами в горизонтальні промислово-фінансові об'єднання
	представники робітників і службовців входять до складу Спостережної ради	
	чіткий поділ контрольних і виконавчих функцій в управлінні компанією	

Продовження таблиці 1

	наявність двопалатної Ради, що складається з Правління – Виконавчої ради (менеджери компанії, інсайдери) і Наглядової ради (представники акціонерів і співробітників компанії). Палати абсолютно роздільні, не допускається одночасне членство в Правлінні і Наглядовій раді	окрім фінансування інвестиційних проєктів, банки беруть участь в управлінні корпорацією шляхом обрання представників, делегованих ними до Ради директорів
	акціонери мають право подавати власні пропозиції щодо управління компанією	легалізовано обмеження права голосу акціонерів, тобто статут корпорації може обмежити кількість голосів, які акціонер має на зборах, і ця кількість може не збігатися з кількістю акцій, якими він володіє
		банківське фінансування переважає над акціонерним, тому капіталізація фондового ринку невелика порівняно з потенціалом економіки, а частка окремих акціонерів низька
		чисельність Наглядової ради встановлюється законом і не може бути змінена акціонерами
		більш м'які вимоги до розкриття інформації
Японія (Японська модель)	взаємне проникнення капіталу і орієнтація компаній насамперед на загальні корпоративні і державні інтереси	наявність промислово-фінансової групи «кейрецу», до якої входять банки, які здійснюють великі інвестиції, характеризується загальним борговим і акціонерним капіталом, торгівлею товарами та послугами, неформальними контактами, розгалуженою «перехресною» власністю
	соціальна організація на корпоративному рівні та організація бізнесу на рівні промислової групи	активна роль держави, яка бере участь у стратегічному плануванні, офіційне та неофіційне представництво уряду в Раді корпорації
	Рада директорів (Наглядова рада) майже цілком представлена афілійованими особами, тобто виконавчими директорами, керівниками головних підрозділів компаній та правлінням	ключовими акціонерами є банки
		вимоги щодо розкриття інформації досить жорсткі
Україна	вищим органом управління і контролю є загальні збори акціонерів, що можуть вирішувати будь-які питання діяльності акціонерного товариства, крім тих, які віднесені до виняткової компетенції Наглядової ради законом або статутом	акціонери – фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальною власністю
	виконавчий орган акціонерного товариства може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноосібним (директор, генеральний директор), підзвітний загальним зборам акціонерів та наглядовій раді	ключові інвестори – держава, банки, інвестиційні фонди
	комплекс рекомендацій, розроблених АТ, стосовно управління всередині корпорації, перебувають на стадії освоєння	інфраструктура фондового ринку є слабозвиненою, акції більшості АТ не котируються
		акціонерне товариство зобов'язане розкривати інформацію відповідно до законодавства України

Джерело: узагальнено та доповнено на основі [15; 16].

Порівнюючи особливості корпоративного управління, зазначені в табл. 1, слід зауважити, що на сьогоднішній день українська модель корпоративного управління більше схожа на комбіновану версію англо-американської та німецької моделей. Основними джерелами фінансування є банки, що більш характерно для німецької моделі. Корпоративні відносини на вітчизняних підприємствах нині визначаються недостатністю економічної активності пересічних акціонерів, слабкістю судової системи та ефективних механізмів захисту прав акціонерів, що знижує інвестиційну привабливість ринку корпоративних цінних паперів і інвестиційну мотивацію населення [15].

Варто зауважити, що корпоративне управління вітчизняних компаній формувалося під впливом процесу приватизації. Слабкість ринкових інститутів та фондового ринку стала передумовою негативного

впливу приватизаційних процесів, що проявилось в неготовності нових власників керувати процесами реструктуризації підприємств, що своєю чергою уповільнювало розвиток нових акціонерних товариств [15].

Потреба в корпоративному управлінні зумовлена тим, що бізнес як власність належить принципалам (власникам, інвесторам), а права управління цим майном делегуються агентам – раді директорів та керівництву, що сприяє появі асиметрії інформації, яка впливає на рівень ліквідності ринку, що своєю чергою підвищує вартість капіталу та пов'язаних з цим агентських витрат, виражених в діях управління, не спрямованих на задоволення інтересів власників.

За відсутності зовнішніх механізмів корпоративного управління, концентрація власності є альтернативним інструментом для вирішення агентської проблеми та контролю управлінського опортунізму. Як внутрішній механізм корпоративного контролю високий рівень концентрації власності забезпечує ефективний нагляд і контроль менеджерів [3].

Концентрацію власності можна вважати інструментом компенсації недоліків (недієвості) зовнішніх механізмів корпоративного управління.

Однак, варто зазначити, що Законом України «Про акціонерні товариства» [16] упроваджено два механізми для захисту інтересів акціонерів, що вже діють в Європі:

– «squeeze-out» визначає право великих акціонерів (які стають домінуючими і володіють 95 % акцій) вимагати від міноритарних акціонерів продажу йому акцій. Отже, мажоритарій отримує можливість витіснити міноритаріїв та отримати 100 % акцій компанії. Цей механізм буде сприяти консолідації акцій в руках акціонерів, зацікавлених у розвитку компанії, та усуне зловживання мінорними акціонерами корпоративними правами.

– «sell-out» наділяє міноритаріїв правом вимагати від власника 95 % компанії викупу за справедливою ціною їхніх акцій. Як результат, міноритарний акціонер, який втратив здатність контролювати та впливати на прийняття рішення в товаристві, має можливість залишити його, отримавши справедливую компенсацію. Використання зазначеного механізму допоможе подолати проблеми ліквідності акцій міноритарних акціонерів на фондовому ринку [17].

Для того, щоб розглянути «концентрацію власності» як якісну або кількісну характеристику структури капіталу корпорації, необхідно визначити її відсоткові значення.

Відповідно до Закону України «Про акціонерні товариства» [16] (починаючи від редакції 01.05.2018) виокремлюють порогові значення пакета акцій – 5 %, 10 %, 15 %, 20 %, 25 %, 30 %, 50 %, 75 %, 95 % голосуючих акцій публічного акціонерного товариства, де:

- 1) значний пакет акцій – пакет із 5 % і більше простих акцій АТ;
- 2) контрольний пакет акцій – пакет у розмірі 50 % і більше простих акцій АТ;
- 3) значний контрольний пакет акцій – пакет у розмірі 75 % і більше простих акцій публічного АТ;
- 4) домінуючий контрольний пакет акцій – пакет у розмірі 95 % і більше простих акцій АТ.

Аналіз Закону України «Про акціонерні товариства», зокрема статті 38 дає змогу зробити висновок, що пропозиції акціонерів (акціонера), які сукупно є власниками 5 % або більше голосуючих акцій, підлягають обов'язковому включенню до проекту порядку денного загальних зборів.

Аналіз статей 40, 47, 75, 76 дає змогу зробити висновок про надання законодавцем акціонеру (акціонерам), який в сукупності володіє 10 % і більше голосів контролюючого впливу на АТ. Зокрема, це проявляється в повноваженнях: праві призначати своїх представників для нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків; скликання позачергових загальних зборів акціонерів; акціонер (акціонери) самостійно укладає (укладають) з визначеним ним (ними) аудитором договір про проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки; вимагати проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства [16].

Е. Буркамп у своїй роботі погоджується з тим, що одним із способів, який дозволяє виміряти концентрацію власності, є відсоткові частки найбільшого акціонера. Власність вважається концентрованою у випадку, коли найбільший акціонер володіє 10 % і більше прав голосу (М. Хамаді, А. Хайнен), але існує інший підхід (В. Кривогорські, І. Буста), що часто використовується та відповідно до якого найбільший акціонер володіє 5 % загальної кількості випущених акцій [8].

У дослідженнях, пов'язаних зі структурою власності, часто розглядається відмінність між контрольними правами (control rights) та правами на грошові потоки (cash-flow rights) домінуючих акціонерів. Великі власники структурують свої пакети акцій таким чином, щоб вони містили значні права контролю та порівняно низькі права на рух грошових коштів [8].

Під контрольними правами розуміється право голосу, а отже, контроль, який вимірюється часткою контрольних акціонерів, що мають непрямі контрольні права через перехресне або кругове володіння

акціями. Акціонери беруть участь у процесі прийняття рішень компанією шляхом голосування залежно від ступеня непрямого або прямого контролю за загальною кількістю акцій. Права на рух грошових потоків розглядають як фактичні права власності контрольних акціонерів. Зазначені права інтерпретують як право вимагати прибуток, який фірма генерує у формі дивідендів.

Оскільки контрольні права акціонерів нерідко перевищують їх права на грошові потоки, контрольні акціонери демонструють опортуністичну поведінку для отримання приватних вигод. Розбіжність між контролем та правами на рух грошових коштів називається «control-ownership wedge» і з'являється у випадках, коли фірма має пірамідальну структуру та кругове володіння акціями.

Результати діяльності фірми або її вартість зменшуються із збільшенням показника «control-ownership wedge». Вартість фірми є нижчою, коли права контролю групи управління перевищують права на рух грошових коштів. На відміну від цього, суттєвий контроль за невпорядкованими контрольними правами позитивно пов'язаний з вартістю фірми. Обидва ці ефекти більш виражені в країнах з низьким захистом акціонерів [18].

А. Горобет, Л. Беласку, С. К. Куреа, А. Пентеску [5] у своїй роботі досліджують взаємозв'язок між концентрацією власності та результатами діяльності корпорації, розглядаючи класифікацію концентрації власності, надану Bureau van Dijk (BvD) (рис. 1).

A Низька концентрація власності	<ul style="list-style-type: none"> Незалежні компанії – компанії з відомими зареєстрованими акціонерами, кожна з яких має менше 25 % прямого або загального володіння компанією
B Середньо-низька концентрація власності	<ul style="list-style-type: none"> Компанії з відомими зареєстрованими акціонерами з власністю менше 50 %, але з одним або кількома акціонерами з часткою власності вище 25 %
C Середньо-висока концентрація власності	<ul style="list-style-type: none"> Компанії з відомими зареєстрованими акціонерами, які мають загальну чи розраховану власність понад 50 %
D Висока концентрація власності	<ul style="list-style-type: none"> Компанії з зареєстрованим акціонером, який має пряме володіння понад 50 %
U	<ul style="list-style-type: none"> Компанії з невідомим ступенем концентрації власності

Рис. 1. Класифікація концентрації власності (BvD)

Звичайно, за простим правилом більшості власник, який тримає 50 % або більше в компанії, контролює, оскільки він зможе виграти будь-яке голосування. Однак, привабливою є думка дослідників корпоративного управління, що власник може мати можливість здійснювати ефективний контроль також із значно меншою часткою, ніж 50 %.

Разом із тим, визначення такого порогу залишається доволі суперечливим моментом. В основі дослідження корпоративної власності центральним питанням є те, що потрібно власнику для здійснення ефективного контролю за господарською діяльністю. Контролюючого власника визначають як власника, який володіє принаймні 20 % акцій компанії. Фірми, в яких власники володіють частками, що нижче зазначеного порогу, вважаються підконтрольними управлінню. Подібним чином у багатьох дослідженнях корпоративного управління використовується довільно обраний поріг, заснований на найбільшому акціонері, щоб визначити, чи є контролюючий власник чи ні.

У випадку, коли поріг складає 20 %, важко аргументувати, чому акціонера, що володіє 21 % акцій, слід вважати власником з більшим ступенем контролю, ніж акціонера з 19 %, коли водночас останній не вважається таким, але здійснює більший контроль, ніж власник, який володіє лише 5 %. З цієї причини замість того, щоб використовувати фіксовану межу для визначення факту наявності контролю у найбільшого акціонера, доцільно застосувати заходи концентрації, щоб контроль, яким володіє власник над фірмою, вважався постійно зростаючим із збільшенням його частки з правом голосу [19].

Власність також можна розглядати в залежності від типу власників: управлінська, сімейна та інституційна. М. Мортазян, С. А. Х. Табагдехі та Б. Мейз розглядають у своїй роботі взаємозв'язок саме між управлінськими блокголдерами та вартістю фірми так:

- менеджери, яким належить від 5 % до 31 % загальних акцій, збільшують вартість фірми, оскільки їх інтереси збігаються з інтересами інших акціонерів;
- менеджери, яким належить від 31 % до 54 % загальної кількості акцій, збагачуються за рахунок інших акціонерів і тим самим зменшують вартість фірми;
- група менеджерів, що має понад 54 % загальних акцій, знову збільшує вартість фірми, оскільки їх інтереси збігаються з інтересами інших акціонерів [9].

Щодо сімейної власності, то позитивний вплив на діяльність компанії відзначається у випадку, коли частки акцій становлять близько 20 %. Це може бути пов'язано зі стимулюючим ефектом, оскільки сім'ї з високим рівнем акціонерного капіталу здебільшого прагнуть працювати в інтересах компанії задля збереження прибутковості останньої. Сім'ї з невеликим пакетом акцій можуть мати менше стимулів докладати багато зусиль для того, щоб організація добре працювала, оскільки вони не мають для цього достатньої фінансової зацікавленості.

Більш високий рівень інституційної власності пов'язаний з більшим розкриттям інформації керівництвом через запит акціонерів, що може призвести до зниження інформаційної асиметрії, яка лежить в основі агентських проблем, оскільки менеджери не завищують прибуток, щоб отримати приватні вигоди. Це збільшує прозорість бізнесу та можливості контролю, тим самим потенційно справляючи позитивний вплив на вартість фірми [9].

Висновки. Концентрація власності як інструмент корпоративного управління визначається на основі факту наявності акціонерів зі значними пакетами акцій, які володіють необхідними стимулами та ресурсами для здійснення моніторингу та контролю, ініційованого потребою компенсації недоліків або відсутності ефективних зовнішніх механізмів на менеджмент корпорації. В цьому аспекті концентрована структура власності зменшує агентську проблему та, відповідно, агентські витрати, створюючи таким чином міцну основу для максимізації вартості компаній.

На сьогодні не існує чітких критеріїв для кількісної та якісної характеристики концентрації власності. Як кількісний індикатор структури капіталу концентрація власності вимірюється кількістю акціонерів та відсотком їх індивідуального або колективного володіння акціями з урахуванням здійснення контрольованого впливу на акціонерне товариство. Відповідно до українського законодавства контрольний вплив на акціонерне товариство надається акціонеру або акціонерам, які в сукупності володіють 10 % і більше, тому доцільно вважати саме цей поріг концентрованою власністю. Чим більша частка акцій у володінні акціонера або групи акціонерів, тим вищий рівень концентрації власності. В широкому розумінні ця частка визначається кількістю акціонерів, що мають непрямі контрольні права через перехресне або кругове володіння акціями. Щодо вузького розуміння, то зазначена частка визначається фактичним (прямим) володінням акціями. Водночас вплив концентрації власності на вартість корпорації залишається неоднозначним, що обумовлює перспективи подальших досліджень.

Література:

1. Madhani, P. M. (2016). Ownership Concentration, Corporate Governance and Disclosure Practices: a Study of Firms Listed in Bombay Stock Exchange. *The IUP Journal of Corporate Governance*, Vol. 15, No. 4, 7 – 36. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2892486 (2021, April, 28). [in English].
2. La Porta, R., Lopez-De-Silanes, F., Shleifer, A. Corporate Ownership Around the World. *The Journal of Finance*. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/0022-1082.00115> (2021, April, 28). [in English].
3. Nikolić, J., Babić, V. (2016). The implications of ownership concentration for shareholder protection and strategic decision-making. *Economic Annals*, Vol. LXI, No. 211. <http://www.ekof.bg.ac.rs/wp-content/uploads/2017/01/428-1.pdf> (2021, April, 28). [in English].
4. Bruton, G. D., Filatotchev, I., Chahine, S., Wright, M. Governance, Ownership Structure and Performance of IPO Firms: The Impact of Different Types of Private Equity Investors and Institutional Environments. https://www.cass.city.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0010/367354/governance-ownership-structure-performance-ipo-firms.pdf (2021, April, 28). [in English].
5. Horobet, A., Belascu, L., Curea, S., Pentescu, A. (2019). Ownership Concentration and Performance Recovery Patterns in the European Union. *Sustainability*, 11(4):953. https://www.researchgate.net/publication/331090956_Ownership_Concentration_and_Performance_Recovery_Patterns_in_the_European_Union (2021, April, 28). [in English].
6. Thomsen, S., Pedersen, T. Ownership structure and economic performance in the largest European companies. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/%28SICI%291097-0266%28200006%2921%3A6%3C689%3A%3A%3AID-SMJ115%3E3.0.CO%3B2-Y> (2021, April, 28). [in English].
7. Al-Dhaimesh, O. H. (2020). Ownership Structure as One of the Corporate Governance Tools and Banking Risks. *International Journal of Economics and Business Administration*, VIII(4):60-69. https://www.researchgate.net/publication/344781907_Ownership_Structure_as_One_of_the_Corporate_Governance_Tools_and_Banking_Risks (2021, April, 28). [in English].

8. Boerkamp, E. (2016). Ownership concentration, ownership identity and firm performance: An empirical analysis of Dutch listed firms. *7th IBA Bachelor Thesis Conference*. https://essay.utwente.nl/70140/1/Boerkamp_BA_BMS.pdf (2021, April, 28). [in English].
9. Mortazian, M., Tabaghdehi, S. A. H., Mase, B. Large Shareholding and Firm Value in the Alternative Investment Market (AIM). <https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/18738/3/Fulltext.pdf> (2021, April, 28). [in English].
10. Самошкіна М. Г. Власність як економічна категорія : навчально-методичний посібник. 2018. URL: <http://infiz.dp.ua/misc-documents/repozit/ZO-A1/A1-0000-06-C1-18.pdf> (дата звернення: 02.05.2021).
Samoshkina, M. H. (2018). *Vlasnist yak ekonomichna katehoriia: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Ownership as an economic category: educational-methodical manual]. <http://infiz.dp.ua/misc-documents/repozit/ZO-A1/A1-0000-06-C1-18.pdf> (2021, May, 02). [in Ukrainian].
11. Кадацька А. М. Сутність власного капіталу підприємства. 2014. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2014_4_34 (дата звернення: 02.05.2021).
Kadatska, A. M. (2014). *Sutnist vlasnoho kapitalu pidpryemstva*. [The essence of the company's equity]. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsna_ekon_2014_4_34 (2021, May, 02). [in Ukrainian].
12. Верховна Рада України: офіційний вебпортал парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin> (дата звернення: 02.05.2021).
Verkhovna Rada Ukrainy: ofitsiinyi vebportal parlamentu Ukrainy. [Verkhovna Rada of Ukraine: the official web portal of the Ukrainian Parliament]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/termin> (2021, May, 02). [in Ukrainian].
13. Наконечна А. С. Адаптація фінансової архітектури суб'єктів господарювання в умовах циклічності розвитку економіки. 2018. URL: <https://inlnk.ru/rLg4j> (дата звернення: 02.05.2021).
Nakonechna, A. S. (2018). *Adaptatsiia finansovoi arkhitektury sub'iektiv hospodariuvannia v umovakh tsyklichnosti rozvytku ekonomiky*. [Financial architecture adaptation of business entities in the terms of cyclical economic development]. <https://inlnk.ru/rLg4j> (2021, May, 02). [in Ukrainian].
14. G20/OECD Principles of Corporate Governance. <https://inlnk.ru/W5awj> (2021, May, 02). [in English].
15. Родіонова І. В. Використання світового досвіду корпоративного управління промислових підприємств. 2017. URL: https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/53.pdf (дата звернення: 02.05.2021).
Rodionova, I. V. (2017). *Vykorystannia svitovoho dosvidu korporatyvnoho upravlinnia promyslovykh pidpryemstv*. [Using the world experience of corporate governance of industrial enterprises]. https://economyandsociety.in.ua/journals/12_ukr/53.pdf (2021, May, 02). [in Ukrainian].
16. Закон України «Про акціонерні товариства», 2008 (Відомості Верховної Ради України). *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (дата звернення: 04.05.2021).
Zakon Ukrainy «Pro aktsionerni tovarystva», 2008 (Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy). [Law of Ukraine "On Joint Stock Companies", 2008 (Information of the Verkhovna Rada of Ukraine)]. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*. [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-17#Text> (2021, May, 04). [in Ukrainian].
17. Соколовська Є. Інститут публічної вимоги дозволить мажоритаріям акумулювати у своїх руках повний пакет акцій товариства. 2017. URL: https://zib.com.ua/ua/129165-institut_publichnoi_vimogi_dozvolit_mazhoritariyam_akumulyuv.html (дата звернення: 04.05.2021).
Sokolovska, Ye. (2017). *Instytut publichnoi vymohy dozvolyt mazhorytariiam akumuliuvaty u svoikh rukakh povnyi paket aksii tovarystva*. [The institute of public demand will allow the majority to accumulate in their hands a full stake in the company]. https://zib.com.ua/ua/129165-institut_publichnoi_vimogi_dozvolit_mazhoritariyam_akumulyuv.html (2021, May, 04). [in Ukrainian].
18. Kang, M., Kim, S., Cho, M.-K. (2019). The Effect of R&D and the Control–Ownership Wedge on Firm Value: Evidence from Korean Chaebol Firms. *Sustainability*, 11 (10), 2986. <https://www.mdpi.com/2071-1050/11/10/2986/htm> (2021, May, 04). [in English].
19. Mavruk, T., Overland, C., Sjögren, S. (2019). Keeping it real or keeping it simple? Ownership concentration measures compared. *European Financial Management*, 26(4). https://www.researchgate.net/publication/337164618_Keeping_it_real_or_keeping_it_simple_Ownership_concentration_measures_compared (2021, May, 04). [in English].

**ФІНАНСИ,
ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ**

Отримано: 14 травня 2021 р.

Прорецензовано: 31 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 05 червня 2021 р.

e-mail: mykhailo.arych@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-42-47

Арич М. І., Олексин А. Г. Фінансово-економічні аспекти безпеки продовольчого ринку. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 42–47.

УДК: 336.6:368

JEL-класифікація: O13, Q12, Q14, Q18

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-0910-2332

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-4194-5962

Арич Михайло Іванович,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
Національного університету харчових технологій

Олексин Артур Григорович,

кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічних, корпоративних фінансів та фінансового посередництва
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ

У роботі висвітлено основні складові та особливості фінансово-економічної безпеки продовольчого ринку. Так, проаналізовано понятійно-категоріальний апарат досліджуваних термінів, фактори впливу, економічні умови та принципи формування безпеки продовольчого ринку; досліджено ключові напрями, методи державної політики в сфері дотримання фінансово-економічної безпеки продовольчого ринку; вивчено та узагальнено структуру та складові механізму, а також загрози та потенційні можливості підвищення рівня фінансово-економічної безпеки продовольчого ринку.

Ключові слова: фінансово-економічний, безпека, продовольчий ринок, агропромисловий комплекс, Україна.

Арич Михаил Иванович,

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
Национального университета пищевых технологий

Алексин Артур Григорьевич,

кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры общественных,
корпоративных финансов и финансового посредничества
Черновицкого национального университета имени Юрия Федьковича

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО РЫНКА

В работе проведен основных составляющих и особенностей финансово-экономической безопасности продовольственного рынка. Так, проанализированы понятийно-категориальный аппарат исследуемых терминов, факторы влияния, экономические условия и принципы формирования безопасности продовольственного рынка; исследованы ключевые направления, методы государственной политики в сфере соблюдения финансово-экономической безопасности продовольственного рынка; изучен и обобщен структуру и составляющие механизма, а также угрозы и потенциальные возможности повышения уровня финансово-экономической безопасности продовольственного рынка.

Ключевые слова: финансово-экономический, безопасность, продовольственный рынок, агропромышленный комплекс, Украина.

Mykhailo Arych,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Finance Department,
National University of Food Technology

Artur Oleksyn,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of Public, Corporate Finance and Financial Intermediation
Yuri Fedkovych Chernivtsi National University

FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FOOD MARKET SECURITY

The main components and features of financial and economic security of the food market are studied in the work. Thus, the conceptual and categorical apparatus of financial and economic security of the food market is analyzed, which includes such aspects as foreign economic, social, agricultural, food, agro-industrial, financial, as well as the aspect of product quality and safety. The factors of influence, economic conditions financial and economic security of the food market are studied. It is established that the main principles of food market security are the physical and economic availability of food; sustainability of food and stability of the food market; food quality and food safety for consumers; food self-sufficiency; food independence. The results of the scientific article also show that the main directions for the functioning of an effective state policy of food market security are: 1) the achievement of full food security in the production of agricultural products with the subsequent transformation of Ukraine into a major regional exporter of these products; 2) the formation of a strong agro-industrial complex, resistant to external and internal threats, based on the balanced development of all regions of the country; 3) the formation of foreign trade conditions for food security. It is determined that the main methods of public policy are administrative, economic, and legal. The paper also analyzes the structure and components of the financial and economic mechanism, which is a system of organizational, economic and legal measures taken to prevent threats to food market security. At the same time, the scientific work identifies potential opportunities to increase the level of financial and economic security of the food market: increasing the competitiveness of agricultural enterprises and intensifying their development; increasing the purchasing power of the population and their real incomes; creating financial reserve funds; providing quality information and analytical support, etc.

Key words: financial and economic security, food market, agro-industrial complex, Ukraine.

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин формує конкурентні умови ведення господарської діяльності для всіх учасників, що звичайно створює позитивні умови для підвищення ефективності ведення бізнесу. Особливої уваги тут потребує питання безпеки продовольчого ринку. У цілому, продовольча безпека розглядається як відповідний рівень продовольчого забезпечення громадян країни, що гарантує фінансово-економічну та соціально-політичну стабільність життя населення, його різносторонній розвиток, економічне зростання [1]. Крім цього, безпека продовольчого ринку також трактується як стан економіки, що під впливом зовнішніх та внутрішніх загроз чи можливостей створює умови для забезпечення населення важливо необхідних продуктів харчування відповідного асортименту та кількості [2]. Тому важливим для проведення якісного дослідження є визначення та обґрунтування фінансово-економічних аспектів формування системи безпеки продовольчого ринку. Крім цього, аналіз поданих елементів є необхідним з точки зору вивчення їх ролі у формуванні та використанні переваг та можливостей аграрного сектору країни у забезпеченні конкурентних позицій національної економіки на світовому ринку. При цьому, такі особливості аграрного сектору, як природно-кліматичні умови, геостратегічна позиція, інтенсивний розвиток сфери вторинної переробки, різноманітність організаційно-правових форм господарювання, розвиток наукового супроводу виробництва тощо, визначають характер впливу на такі конкурентні можливості та умови національної економіки, як посилення позицій на світовому продовольчому ринку; підвищення економічної, продовольчої, екологічної та енергетичної безпеки; формування соціально-економічних основ розвитку сільських територій; пропозиція інноваційних продуктів на світовому ринку; універсальність та адаптивність до будь-якої інтеграційної структури [3].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання безпеки продовольчого ринку країни, її факторів та умов забезпечення є досить-таки актуальним серед вітчизняних дослідників. Так, О. Т. Грехова досліджує поняття та ознаки продовольчої безпеки [4], М. М. Бабич – понятійно-категоріальну сутність продовольчої безпеки [5], Я. Алексєєва, С. І. Мельник та М. Д. Курляк – наукові засади й принципи як продовольчої безпеки в цілому, так і категорії «національна продовольча безпеки» зокрема [6]. Більш розширені наукові дослідження принципів, інструментів та методів формування безпеки на продовольчому ринку представлені у роботах А. Д. Мостової, Л. В. Страшинської та Г. А. Грецької (вивчають методичні підходи та критерії оцінки рівня продовольчої безпеки України, його сучасний стан, а також напрями підвищення) [7; 8]; В. В. Немченко, С. В. Щербини, К. П. Голікової, В. А. Ільяшенко, К. Б. Козак (досліджують державну політику щодо підвищення безпеки на продовольчому ринку, її сутність, структуру та напрями реалізації як складову державної агропродовольчої політики України та основи життєзабезпечення й підвищення якості життя населення) [9–12]. При цьому, вивчення фінансово-економічних факторів формування безпеки продовольчого ринку заслуговує окремої уваги та детального аналізу.

Мета і завдання дослідження: вивчити та проаналізувати сутність та складові фінансово-економічної безпеки продовольчого ринку. Крім цього, відповідно до поставленої мети завданнями дослідження є опис та узагальнення концептуальних основ, принципів, загроз, напрямів вдосконалення та політики державного регулювання безпеки продовольчого ринку.

Виклад основного матеріалу. Якісний та науково-обґрунтований аналіз фінансово-економічних аспектів безпеки продовольчого ринку вимагає комплексного та всебічного підходу з метою вивчення всіх можливих його проявів та особливостей функціонування. Саме тому, характеризуючи подану категорію, ми досліджували такі аспекти, як концептуальні підходи до сутності; державна політика формування

безпеки продовольчого ринку; принципи, загрози, напрями оптимізації та фінансово-економічний механізм безпеки продовольчого ринку в сучасних умовах.

Сутність та характеристика досліджуваних категорій. Вивчаючи поняття безпеки продовольчого ринку, з метою детального та науково-обґрунтованого аналізу потрібно розглядати подану категорію комплексно та з усіх можливих точок зору. При цьому, О. І. Гойчук [14] виділяє такі аспекти продовольчої безпеки, як зовнішньо-економічний, соціальний, сільськогосподарський, продовольчий, агропромисловий, фінансовий, а також аспект якості та безпечності продукту.

Крім цього, М. М. Бабич, досліджуючи продовольчу безпеку, визначає такі концептуальні підходи до тлумачення та характеристики поданого досліджуваного поняття: стан системи (суспільні відносини, економіка, продовольчий ринок); рівень доступу (фізичний; фізичний та економічний; фізичний, економічний та соціальний; фізичний, економічний та соціальний з урахуванням якості продукції); механізм забезпечення (самозабезпечення, державне гарантування, реалізація аграрного потенціалу, сталий розвиток); ієрархічний рівень (глобальний, національний, регіональний, домогосподарства, індивідууму) [5].

Зупиняючись більш детально на фінансово-економічних аспектах, варто відмітити, що В. В. Немченко, вивчаючи чинники впливу на продовольчу безпеку, визначає такі їх економічні складові, як розвиток аграрного сектора та харчової промисловості в цілому; рівень експортно-імпортних операцій; купівельна спроможність населення; можливості використання інноваційних технологій; фінансові-економічні можливості суб'єктів господарювання та їх матеріально-технічне забезпечення; інвестиційна привабливість підприємств агропромислового комплексу; державна підтримка АПК тощо [9]. Схожі наукові погляди щодо фінансово-економічних основ безпеки продовольчого ринку описані у роботах В. Руликівського, який продовольчу безпеку розглядає в контексті таких складових [15]: забезпечення населення продуктами харчування; ефективний розвиток АПК; фізична доступність до продовольства для кожної людини; загальне економічне зростання країни; самозабезпеченість населення і держави продовольством; накопичення запасів продовольства на випадок надзвичайних ситуацій.

Продовжуючи опис фінансово-економічних аспектів безпеки продовольчого ринку, потрібно розуміти, що вона є одним із найбільш важливих факторів економічної політики держави, що спрямована на формування умов для стабільного виробництва продуктів харчування, а також тісно пов'язана із такими складовими національної економічної безпеки, як виробнича, макроекономічна, соціальна, інвестиційно-інноваційна, демографічна, енергетична, фінансова, зовнішньоекономічна [16].

Безпеку продовольчого ринку для кращого наочного сприйняття доцільно розглянути через призму чинників впливу на продовольчу безпеку, які М. М. Дорош розділяє на п'ять груп: економічні, соціальні, комплексні, природні та технологічні. При цьому, до економічних чинників, що безпосередньо є важливими для нашого дослідження, автор включає економічну модель держави, інвестиційну політику, механізм державної підтримки та концепцію розвитку агропромислового комплексу [17]. Крім цього, цікавим та обов'язковим для дослідження є аналіз наукових результатів К. П. Голікової [11], яка з метою формування структури продовольчої безпеки визначає два типи ресурсів: 1) функціональні (система торгівлі і оптових продовольчих ринків; харчова промисловість; агропромисловий комплекс; 2) забезпечуючі (державне управління; система безпечних продовольчих запасів; система природо-охоронних заходів; система ситного регулювання).

Державна політика формування безпеки продовольчого ринку. Сьогодні об'єктивно необхідними є три основні напрями державної політики України в зазначеній сфері [13]: по-перше, це досягнення повної продовольчої самозабезпеченості у виробництві так званих «стратегічних сільгосптоварів» (пшениця, ячмінь, рис, олійні, м'ясо, молочні продукти) з наступним перетворенням України у великого регіонального експортера цієї продукції; по-друге, формування сильного аграрно-промислового комплексу, стійкого до зовнішніх і внутрішніх загроз, заснованого на збалансованому розвитку всіх регіонів країни; по-третє, формування зовнішньоторговельних умов забезпечення продовольчої безпеки [13].

Загалом, державна політика забезпечення продовольчої безпеки здійснюється на основі механізму, що включає в себе економічні, адміністративні, правові та соціальні важелі, що відповідно направлені на виробничу, обслуговуючу, соціальну та екологічну сфери. При цьому, основним об'єктом управління є продовольчий ринок (попит, пропозиція, ціна, обсяг виробництва, якість та безпека продовольства). Кінцевим же результатом та метою такої діяльності є підвищення якості та рівня життя населення; економічна та соціальна стабільність у суспільстві [18].

Суб'єкти ж забезпечення безпеки продовольчого ринку можуть бути міжнародного, національного та регіонального рівнів. При цього відповідний механізм реалізації цієї мети включає такі складові, як інструментарій та принципи продовольчої безпеки; оцінка; розробка та реалізація програм підвищення рівня продовольчої безпеки; моніторинг та коригування [19].

Крім цього, ґрунтовні дослідження особливостей та умов безпеки продовольчого ринку представлені в роботах В. А. Ляшенко, де автор, визначаючи економічні умови продовольчої безпеки, вказує на перелік напрямів формування державної політики забезпечення продовольчої безпеки:

- 1) самозабезпеченість (ефективний розвиток АПК);
- 2) незалежність (зовнішньоекономічна діяльність у сфері АПК);
- 3) доступність (формування доходів населення);
- 4) якість (забезпечення збалансованого та якісного харчування) [12].

Вищенаведені напрями та умови політики держави щодо безпеки продовольчого ринку можуть також розглядатися і як принципи, тому проаналізуємо це питання більш детально в наступній частині нашого дослідження.

Принципи безпеки продовольчого ринку. Традиційно дослідниками виділяються такі основні умови (принципи) забезпечення продовольчої безпеки держави [20–21]: фізична та економічна доступність продовольства; сталість харчування й стабільність продовольчого ринку; якість харчування й безпека продовольства для споживачів; самозабезпеченість продовольством; продовольча незалежність [20]; збалансованість [21].

Фінансово-економічний механізм безпеки продовольчого ринку. Досліджуючи фінансово-економічні аспекти безпеки продовольчого ринку, необхідно також якісно проаналізувати саме механізм забезпечення продовольчої безпеки країни, що, на думку В. В. Немченко [9] та С. І. Мельник [16], є системою організаційно-економічних та правових заходів, що здійснюються з метою попередження загроз [9]. При цьому, до таких заходів автори зараховує: 1) моніторинг економіки (аналіз та прогнозування загроз безпеці продовольчого ринку, як внутрішніх, так і зовнішніх); 2) формування відповідної нормативно-правової бази щодо створення умов для безпеки агропромислового комплексу; 3) державна підтримка національного виробника (кредитування та підвищення конкурентоспроможності); 4) кооперація та співпраця між виробниками продуктів харчування; 5) дотримання високого рівня захисту життя та здоров'я кінцевих споживачів продовольства; 6) формування системи збалансованості харчових продуктів для різних груп населення [9; 16].

Загрози безпеці продовольчого ринку. Розглядаючи питання економічних аспектів безпеки продовольчого ринку, потрібно обов'язково також дослідити подані фактори і з протилежної сторони, а саме: вивчити особливості та характеристики загроз продовольчій системі країни. Результати аналізу відповідної літератури доводять, що подане питання є особливо актуальним серед вітчизняних дослідників таких, як М. Д. Курляк [22], В. М. Онегіна [23], Р. І. Тринько [24] та багато інших. Так, М. Д. Курляк, класифікуючи загрози продовольчій безпеці України, поділяє її за такими ознаками: по-перше, за напрямами впливу та етапами забезпечення (у процесі виробництва продуктів харчування; під час продовольчих товарів; у процесі логістичної діяльності; під час функціонування ринку; у процесі формування та використання державного продовольчого резерву); по-друге, за індикаторами; по-третє, за їх природою виникнення (природні та суб'єктивні загрози) [22].

При цьому, як вважає В. М. Онегіна, у сучасних умовах найбільшими загрозами продовольчій безпеці є такі: 1) нестабільність фінансово-кредитного забезпечення агровиробників; 2) політична та правова нестабільність (особливо в контексті правової неврегульованості прав власності на землю); 3) висока залежність від природних чинників; 4) низький рівень застосування інновацій у агропромисловому комплексі; 5) низький рівень ефективності регулювання зовнішньої торгівлі; 6) низька платоспроможність населення; 7) малоефективна система контролю за якістю продуктів харчування [23].

Більш детально про види та класифікацію загроз продовольчій безпеці йдеться в роботах І. Б. Манзій. Так, автор здійснює поділ поданих факторів залежно від вибраних шести основних критеріїв: рівень ієрархії; можливість прогнозування; контролювання наслідків; ступінь негативного впливу; ймовірність виникнення; тривалість дії; сфера виникнення [21]. Також, як вважає І. Р. Тринько, до основних загроз безпеці національного продовольчого ринку можна зарахувати такі: 1) зниження виробничого потенціалу агропромислового комплексу; 2) проблеми якісної реалізації та функціонування організаційно-економічних механізмів; 3) зменшення обсягів виробництва АПК; 4) зниження до критичної межі життєвого рівня селян [24].

Напрями оптимізації безпеки продовольчого ринку. Аналізуючи шляхи підвищення якості фінансово-економічних показників продовольчого ринку, потрібно, як вважає К. Б. Козак, досліджувати такі напрями [13]: 1) зростання конкурентоспроможності підприємств АПК та їх інтенсивний розвиток; 2) підвищення купівельної спроможності населення та їх реальних доходів; 3) створення фінансових резервних фондів; 4) забезпечення якісного інформаційно-аналітичного забезпечення.

Висновки. Отже, у роботі проаналізовано концептуальні основи, загрози та напрями вдосконалення фінансово-економічних аспектів безпеки продовольчого ринку; досліджено основні економічні фактори та умови для безпеки продовольчого ринку держави, досліджено принципи формування державної політики у сфері продовольчої безпеки тощо. У цілому, за результатами проведеного аналізу можна сформулювати структурно-логічну схему фінансово-економічних аспектів безпеки продовольчого ринку, яка складається із понятійно-категоріального апарату; економічні, соціальні та інші фактори впливу і складові; методи державного управління; принципи та фінансово-економічних механізм; загрози та перспективні можливості вдосконалення та оптимізації фінансово-економічних аспектів продовольчої безпеки з метою підвищення соціально-економічного розвитку країни.

Література:

1. Ткачова Н. М. Інноваційна складова економічної безпеки держави : монографія. Донецьк, 2008. 378 с.
Tkachova, N.M. (2008). Innovatsiyna skladova ekonomichnoyi bezpeky derzhavy: Monohrafiya. [Innovative component of economic security of the state: Monograph], D., 378p. [in Ukrainian].
2. Борщевський П. Продовольча безпека країни: стан і тенденції. *Розбудова держави*. 2007. № 6. С. 66–73.
Borshchevsky, P. (2007). Prodovol'cha bezpeka krayiny: stan i tendentsiyi [Food security of the country: state and tendencies], *Rozbudova derzhavy* [State building], 1-6, pp. 66-73 [in Ukrainian].
3. Кирилов Ю. Є. Конкурентоспроможний розвиток аграрного сектору економіки України в умовах глобалізації: теорія, методологія, практика : дис.. д-ра екон. наук : 08.00.03. Миколаїв : Миколаївський держ аграрний ун-т., 2015. 434 с.
Kirilov, Y.E. (2015). Konkurentospromozhnyy rozvytok ahrarnoho sektoru ekonomiky Ukrayiny v umovakh hlobalizatsiyi: teoriya, metodolohiya, praktyka [Competitive development of the agricultural sector of Ukraine's economy in the context of globalization: theory, methodology, practice], *Mykolayivs'kyu derzh ahrarnyy un-t. Mykolayiv* [Mykolayiv State Agrarian University – Mykolaiv], 443p. [in Ukrainian].
4. Грехова О. Т. Щодо поняття та ознак «продовольчої безпеки». *Науково-виробничий журнал «Бізнес-навігатор»*. Серія: Економіка. 2014. № 1 (33). С. 90–93.
Grekhova, O.T. (2014). Shchodo ponyattya ta oznak «prodovol'choyi bezpeky» [On the concept and characteristics of “food security”], *Naukovo-vyrobnychyy zhurnal Biznes-navihator, Ekonomika* [Research and Production Journal Business Navigator, Economics], №1(33), pp. 90-93 [in Ukrainian].
5. Бабич М. М. Понятійно-категоріальна сутність продовольчої безпеки. *Економіка та держава*. 2017. № 6. С. 39–45.
Babich, M.M. (2017). Ponyatiyno-katehorial'na sutnist' prodovol'choyi bezpeky [Conceptual and categorical essence of food security], *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], №6, pp. 39-45 [in Ukrainian].
6. Алексеева Я. Наукові засади визначення продовольчої безпеки. *Збірник наукових праць «Ефективність державного управління»*. 2015. Вип. 42. С.100–107.
Aleksееva, Ya. (2015). Naukovi zasady vyznachennya prodovol'choyi bezpeky [Scientific principles for determining food security], *Zbirnyk naukovykh prats' "Efektyvnist' derzhavnoho upravlinnya"* [Collection of scientific works “Efficiency of public administration”], 42, pp. 100-107.
7. Мостова А. Д. Сучасний стан продовольчої безпеки України та методичні підходи до його оцінки. *Причорноморські економічні студії «Економіка та управління національним господарством»*. 2019. № 45. С. 59–68.
Mostova, A.D. (2019). Suchasnyy stan prodovol'choyi bezpeky Ukrayiny ta metodychni pidkhody do yoho otsinky [The current state of food security in Ukraine and methodological approaches to its assessment], *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi "Ekonomika ta upravlinnya natsional'nyum hospodarstvom"* [Black Sea Economic Studies “Economics and Management of the National Economy”], 45, pp.59-67.
8. Страшинська Л. В., Грецька Г. А. Основні критерії оцінки рівня продовольчої безпеки України та стратегічні напрями її підвищення. *АГРОСВІТ*. 2011. № 20. С. 6–11.
Strashinska, L.V. (2011). Osnovni kryteriyi otsinky rivnya prodovol'choho bezpeky Ukrayiny ta stratehichni napryamy yiyi pidvyshchennya [The main criteria for assessing the level of food security of Ukraine and strategic directions for its improvement], *AHROSVIT* [AGROWORLD], 20, pp. 6-11.
9. Немченко В.В. Продовольча безпека України. *Збірник наукових праць ВНАУ*. Серія: Економічні науки. 2012. Т. 2. № 4 (70). С. 179–183.
Nemchenko, V.V. (2012). Prodovol'cha bezpeka Ukrayiny [Food security of Ukraine], *Zbirnyk naukovykh prats' VNAU. Seriya: Ekonomichni nauky* [Collection of scientific works of VNAU. Series: Economic Sciences], 4(70), 2, pp. 179-183.
10. Щербина С. В. Державна політика забезпечення продовольчої безпеки України. *Вісник НАДУ*. 2014. № 2. С. 49–55.
Shcherbina, S.V. (2014). Derzhavna polityka zabezpechennya prodovol'choyi bezpeky Ukrayiny [State policy of food security of Ukraine], *Visnyk NADU* [NAPA Bulletin], 2, pp. 49-55.
11. Голюкова К. П. Продовольча безпека держави: сутність, структура та особливості її забезпечення. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету*. Серія: Економічні науки. 2012. Вип. 22. С. 1–5.

Golikova, K.P. (2012). Prodovol'cha bezpeka derzhavy: sutnist', struktura ta osoblyvosti yiyi zabezpechennya [Food security of the state: essence, structure and features of its maintenance], *Naukovi pratsi Kirovohrads'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky* [Scientific works of Kirovograd National Technical University. Economic sciences], 22, pp. 1-5.

12. Ляшченко В. А. Продовольча безпека як складова державної агропродовольчої політики України. *Економіка та держава*. 2008. № 6. С. 99–101.

Pyashenko, V.A. (2008). Prodovol'cha bezpeka yak skladova derzhavnoyi ahroprodovl'choyi polityky Ukrainy [Food security as a component of the state agro-industrial policy of Ukraine], *Ekonomika ta derzhava* [Economy and state], 6, pp.99-101.

13. Козак К. Б. Забезпечення продовольчої безпеки як основи життєзабезпечення й підвищення якості життя населення. *Економіка підприємств харчової промисловості*. 2014. № 3 (23). С. 37–42.

Kozak, K.B. (2014). Zabezpechennya prodovol'choyi bezpeky yak osnovy zhyttyezabezpechennya u pidvyshchennya yakosti zhyttya naseleennya [Ensuring food security as a basis for life support and improving the quality of life], *Ekonomika pidpryyemstv kharchovoyi promyslovosti* [Economics of food industry enterprises], 3(23), pp. 37-42.

14. Гойчук О. І. Продовольча безпека: структура, рівні та критерії забезпечення. *Загальні проблеми економіки*. 2003. № 12. С. 12–18.

Goychuk, O.I. (2003). Prodovol'cha bezpeka: struktura, rivni ta kryteriyi zabezpechennya [Food security: structure, levels and criteria of provision], *Zahal'ni problemy ekonomiky* [General problems of the economy], 12, pp. 12-18.

15. Руликівський В. Система показників оцінювання впливу агропромислового комплексу на ефективність забезпечення продовольчої безпеки держави. *Вісник НАДУ*. 2009. № 1. С. 114–121.

Rulivsky, V. (2009). Systema pokaznykiv otsynuyannya vplyvu ahropromyslovoho kompleksu na efektyvnist' zabezpechennya prodovol'choyi bezpeky derzhavy [The system of indicators for assessing the impact of the agro-industrial complex on the effectiveness of food security of the state], *Visnyk NADU* [NAPA Bulletin], 1, pp. 114-121.

16. Мельник С. І. Дослідження категорії «національна продовольча безпека». *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2015. № 1. С. 127–136.

Melnik, S.I. (2015). Doslidzhennya katehoriyi "natsional'na prodovol'cha bezpek" [National Food Security Study], *Naukovyy visnyk L'vivs'koho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Seriya ekonomichna* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs. The series is economic], 1, pp. 127-136.

17. Дорош М. М., Дадак О. О. АПК України як складова світової продовольчої проблеми. *Економіка України*. 2008. № 8. С. 62–66.

Dorosh, M.M. (2008). APK Ukrainy yak skladova svitovoyi prodovol'choyi problemy [AIC of Ukraine as a component of the world food problem], *Ekonomika Ukrainy* [Economy of Ukraine], 8, 62-66.

18. Тернавська І. Б. Державна політика продовольчого забезпечення. *Науковий огляд*. 2013. № 1. С. 52–59.

Ternavska, I.B. (2013). Derzhavna polityka prodovol'choho zabezpechennya [State food policy], *Naukovyy ohlyad* [Scientific review], 1, pp. 52-59.

19. Резнікова О. С. Удосконалення механізму забезпечення продовольчої безпеки в Україні. *Економіка АПК*. 2010. № 5. С. 35–38.

Reznikova, O.S. (2010). Udoskonalennya mekhanizmu zabezpechennya prodovol'choyibezpeky v Ukraini [Improving the mechanism of food security in Ukraine], *Ekonomika APK* [Economics of agro-industrial complex], 5, pp. 35-38.

20. Аграрная политика / под ред. А. П. Зинченко. Москва : Колосс, 2004. 304 с.

Zinchenko, A.P. (2004). Agrarnaya politika [Agrarian policy], М.: Kolos, 304p.

21. Манзій І. Б. Продовольча безпека: структура, принципи, реальні загрози. *Вісник ШНАУ*. 2008. Вип. 8/1. С.27–31.

Manziy, I.B. (2008). Prodovol'cha bezpeka: struktura, pryntsyipy, real'ni zahrozy [Food security: structure, principles, real threats], *Visnyk SNAU* [SNAU Bulletin], 8/1, p. 27-31.

22. Курляк М. Д. Формування системи національної продовольчої безпеки України : монографія. Львів : Видавництво «Растр-7», 2018. 232 с.

Kurlyak, M.D. (2018). Formuvannya systemy natsional'noyi prodovol'choyi bezpeky Ukrainy [Formation of the system of national food security of Ukraine], Monohrafiya. – L'viv : Vydavnytstvo "Rastr-7" [Monograph. Lviv: Raster-7 Publishing House], 232p.

23. Онегіна В. М. Сучасні загрози продовольчій безпечі в Україні та державне регулювання. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. 2014. Вип. 149. С. 47–56.

Onegina, V.M. (2014). Suchasni zahrozy prodovol'chiy bezpechi v Ukraini ta derzhavne rehulyuvannya [Modern threats to food security in Ukraine and state regulation], *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva imeni Petra Vasylenka* [Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture], 149, pp. 47-56.

24. Тринько Р. І. Продовольча безпека: аналітична діагностика : монографія. Львів, 2010. 168 с.

Trynko, R.I. (2010). Prodovol'cha bezpeka: analitychna diahnostyka: monohrafiya [Food security: analytical diagnostics: monograph], R.I. Trinko. Lviv, 168 p.

Отримано: 22 травня 2021 р.

Прорецензовано: 01 червня 2021 р.

Прийнято до друку: 05 червня 2021 р.

e-mail: mira_may@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-48-55

Бедринець М. Д. Фінансова децентралізація в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 48–55.

УДК: 336.26.

JEL-класифікація: H72,73

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-0393-6635

Бедринець Мирослава Дмитрівна,
кандидат економічних наук, доцент
Університету державної фіскальної служби України

ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

У статті досліджено сучасний стан і перспективи розвитку фінансової децентралізації в Україні. Автором визначено основне протиріччя фінансової децентралізації в Україні, яке характеризується високим рівнем централізації фінансового планування, бюджетного адміністрування, фінансового контролю, з одного боку, і децентралізацією повноважень у сфері планування витрат, збору місцевих податків, які держава делегувала органам місцевого самоврядування, з іншого. Це протиріччя породжує суттєві ризики і обумовлено особливістю системи делегування прав і відповідальності одним рівнем української бюджетної системи іншому. Зроблено висновок, що для нейтралізації існуючих ризиків фінансова децентралізація в Україні повинна здійснюватися у такий спосіб, щоб органи державної влади зберегли за собою реальні важелі впливу на публічні фінанси, активно контролювали органи місцевого самоврядування в частині використання фінансових ресурсів; припинили спроби регіонів розширити свої повноваження в сфері управління фінансами; створювали умови для збалансованого розвитку регіонів шляхом перерозподілу фінансових потоків, використовуючи інструменти стратегічного державного планування і державного управління.

Ключові слова: фінанси, децентралізація, перспективи, бюджетна система, місцеве самоврядування, ризики, держава, управління.

Бедринець Мирослава Дмитрієвна,
кандидат экономических наук, доцент
Университета государственной фискальной службы Украины

ФИНАНСОВАЯ ДЕЦЕНТРАЛИЗАЦИЯ В УКРАИНЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

В статье исследовано современное состояние и перспективы развития финансовой децентрализации в Украине. Автором определено основное противоречие финансовой децентрализации в Украине, которое характеризуется высоким уровнем централизации финансового планирования, бюджетного администрирования, финансового контроля, с одной стороны, и децентрализацией полномочий в области планирования расходов, сбора местных налогов, государство делегировало органам местного самоуправления, с другой. Это противоречие порождает существенные риски и обусловлено особенностью системы делегирования прав и ответственности одним уровнем украинской бюджетной системы другому. Сделан вывод, что для нейтрализации существующих рисков финансовая децентрализация в Украине должна осуществляться таким образом, чтобы органы государственной власти: сохранили за собой реальные рычаги влияния на публичные финансы, активно контролировали органы местного самоуправления в части использования финансовых ресурсов; прекратили попытки регионов расширить свои полномочия в сфере управления финансами; создавали условия для сбалансированного развития регионов путем перераспределения финансовых потоков, используя инструменты стратегического государственного планирования и государственного управления.

Ключевые слова: финансы, децентрализация, перспективы, бюджетная система, местное самоуправление, риски, государство, управление.

Miroslava Bedrynets,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
University of the State Fiscal Service of Ukraine

FINANCIAL DECENTRALIZATION IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS

This article examines the current state and prospects for the development of financial decentralization in Ukraine. The author identifies the main contradiction of financial decentralization in Ukraine, which lies in the strong centralization of financial planning, budget administration, fiscal and control powers, and a high degree of decentralization of the actual costs of local governments. This contradiction generates significant risks and is due to the peculiarity of the system of delegation of rights and responsibilities within the framework of the national budgetary system of Ukraine. It is concluded that in order to neutralize the existing risks, financial decentralization in Ukraine should be carried out in such a way that the state authorities retain their real levers of influence on public finances, actively control the local government in terms of the use of financial resources; suppress the attempts of the regions to expand their powers in the field of financial management; create conditions for the balanced development of the regions by redistributing financial flows, using the tools of strategic state planning and public administration.

Key words: finance, decentralization, prospects, budgetary system, local government, risks, state, management.

Постановка проблеми дослідження обумовлена реальним розвитком процесу децентралізації державного управління і становленням дієвого механізму взаємодії бюджетів різного рівня в межах єдиної бюджетної системи країни.

Послідовне здійснення бюджетних реформ в Україні, спрямованих на досягнення сталого соціально-економічного розвитку країни і в кінцевому підсумку на добробут її громадян, передбачає використання позитивних та нівелювання негативних ефектів фінансової децентралізації, що актуалізує дослідження її ролі в системі управління суспільними фінансами.

Водночас проблеми міжбюджетних відносин і формування місцевих бюджетів загострюються в умовах фінансової кризи, яка виявила, крім іншого, обмежені можливості регіональної влади в проведенні ініціативної, самостійної бюджетної політики. Таким чином, актуальність теми нашого дослідження визначається наявністю проблем, що зумовили необхідність концептуального опрацювання теоретичних аспектів розвитку фінансової децентралізації в Україні з точки зору її поточного стану і перспектив розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблем фінансової децентралізації є багатоплановим. Воно представлено в працях зарубіжних і вітчизняних фахівців з різних позицій. Зарубіжні автори, як правило, розглядають моделі бюджетного федералізму, які пов'язані насамперед з функціонуванням держави як центрального інституту національної економічної системи [16–20]. В основі зарубіжних досліджень лежить завдання осмислення фінансової децентралізації з точки зору теорії суспільних фінансів (public finance), яка, в свою чергу, є частиною теоретичних концепцій, котрі тлумачать механізм розвитку економіки громадського (суспільного) сектора (public sector economics).

У дослідженнях українських авторів [1; 7; 12; 14] розглядаються теоретичні основи міжбюджетних відносин (розподілу доходів і видатків між бюджетами різних рівнів), а також проблеми формування територіальних бюджетів і необхідність модернізації управління державними фінансами.

Мета і завдання дослідження. Найважливіші питання, пов'язані з перспективами розвитку фінансової децентралізації, а також з тими протиріччями, які вона в собі несе, вимагають додаткового наукового осмислення.

Таким чином, мета статті: дослідити сучасний стан та перспективи розвитку фінансової децентралізації в Україні.

Виклад основного матеріалу. У наш час базовим принципом економічної теорії державних фінансів, на думку українських дослідників А. І. Даниленка [6], К. В. Бачинської, В. П. Марущак, О. І. Марущак [7], В. В. Небрат [11], є виділення трьох основних функціональних сфер: розподіл, перерозподіл і стабілізація.

При цьому розподільна (алокатійна) функція з урахуванням тимчасових і просторових факторів обґрунтовує доцільність бюджетної децентралізації, яка відбувається шляхом передачі органам нижніх рівнів влади надходжень від відповідних дохідних джерел при розмежуванні витратних повноважень, що сприяє посиленню самостійності територій і досягненню балансу загальнодержавних і територіальних інтересів з метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів та більш повного задоволення потреб населення в суспільних благах.

Окреслена сфера управління публічними фінансами є традиційною сферою європейського державного фінансового менеджменту.

Право місцевих органів управління на ресурси визнається в статті 9 Європейської хартії місцевого самоврядування (ЄХМС): «Місцеві органи влади... мають право на достатні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повноважень». При цьому вони повинні бути «узгоджені з обов'язками, передбаченими конституцією та законом» [9]. Частина ресурсів повинна ґрунтуватися на місцевих податках і зборах, ставки яких можуть визначати місцеві органи влади в межах, встановлених законом. ЄХМС регламентувала також введення процедур фінансового вирівнювання для захисту слабших у фінансовому відношенні органів місцевого самоврядування. Таким чином, два основні принципи,

закріплених ЄХМС, дають місцевій владі, по-перше, право розпоряджатися власними ресурсами (принцип відповідальності), по-друге, можливість здійснювати свої повноваження (принцип достатності).

В Україні необхідність фінансової децентралізації була викликана, по-перше, необхідністю зближення національних стандартів управління публічними фінансами з європейською практикою; по-друге, необхідністю формування спроможних фінансово самостійних громад та ефективного функціонуючого інституту самоврядування [12] на основі реалізації принципу самостійності бюджетів різних рівнів (п. 3 ч. 1 ст. 7 Бюджетний кодекс України [4]).

Як зазначають українські вчені [2; 12; 14], фінансова децентралізація забезпечує можливість досягнення макроекономічної стабільності; підтримки інвестиційної активності регіонів, що особливо важливо в періоди економічного спаду; підтримки достатнього рівня споживання суспільних благ по території країни; можливості вирівнювання бюджетної забезпеченості регіонів, зниження рівня корупції, пов'язаної з розподілом публічних фінансів.

Власне, подані аргументи і послужили відправною точкою здійснення реформи. Безпосередньо процес децентралізації в Україні розпочався у 2014 р. з прийняттям Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади [10], а також найважливіших законів, зокрема Закону «Про співробітництво територіальних громад», Закону «Про добровільне об'єднання територіальних громад», Закону «Про засади адміністративно-територіального устрою України»; та внесенням змін до Бюджетного і Податкового кодексів в частині фінансової децентралізації. Фактично ці зміни спрямовані на те, щоб органи місцевого самоврядування могли отримати більше фінансів для підвищення економічної спроможності [15]. Після внесених 1 січня 2015 р. змін до Податкового та Бюджетного кодексів місцеве самоврядування отримало більше можливостей, повноважень і відповідних фінансових ресурсів для підвищення економічної спроможності [13].

Сама ж реформа здійснювалася в два етапи. На першому етапі (2015–2016 рр.) були прийняті заходи, спрямовані на зміцнення фінансової спроможності місцевих бюджетів, а також заходи, що спрямовані на розширення видаткових повноважень органів місцевого самоврядування з метою забезпечення надання якісних суспільних послуг населенню. У результаті органи місцевого самоврядування отримали додаткові ресурси, які змогли спрямувати на виконання повноважень, делегованих державою, а також на виконання самоврядних функцій. У результаті у 2016 р. приріст надходжень до загального фонду проти 2015 р. становив 49,3 %, або 48,4 млрд грн. За підсумками першого етапу реформи (2016 р.) місцеві бюджети (загальний та спеціальний фонди разом) виконано з профіцитом в обсязі 15,4 млрд грн.

Другий етап розпочався у 2017 р., його основним завданням було розмежування відповідальності між державними та місцевими органами влади у сфері освіти та охорони здоров'я, а точніше з питань утримання загальноосвітніх навчальних закладів та медичних закладів охорони здоров'я.

У цілому в 2017 р. приріст надходжень місцевих бюджетів проти 2016 р. становив 30,9 %, або 45,3 млрд грн. За 2018 р. приріст, у порівнянні з 2017 р., становив 21,9 %, або 42 млрд грн. У 2019 р. приріст становив 17,6 %, або 41,1 млрд грн. За січень – червень 2020 р. – 2,1 %, або 2,7 млрд грн [8].

У червні 2020 р. Уряд затвердив новий адміністративно-територіальний устрій базового рівня. Відповідно, вже у Державному бюджеті України 2021 р. реально запроваджено дворівневу модель міжбюджетних відносин, яка має встановити взаємовідносини між держбюджетом та бюджетами територіальними громадами [3].

Поряд із тим, складно говорити про те, що ця реформа була належним чином підготовлена, що усі проблеми, пов'язані з реформуванням міжбюджетних відносин, на сьогодні вирішені і «фінансова частина децентралізації» стане ефективно діючим механізмом, який не потребує подальшого розвитку, вдосконалення.

Безумовно, сьогодні все говорить про необхідність бюджетної децентралізації в Україні. При цьому, на нашу думку, головним критерієм проведення міжбюджетних реформ повинна стати здатність реформ підвищити загальну якість управління доходами і витратами. Це може бути досягнуто лише в тому випадку, якщо в ході реформи будуть створені необхідні інституційні механізми. До числа таких механізмів належать забезпечення прозорості управління бюджетними коштами, контроль доходів і витрат, жорсткість бюджетних обмежень. У результаті необґрунтованих реформ може виникнути децентралізована система, яка не тільки не усуне проблеми, що існували при централізованій системі, але навіть погіршить ситуацію у сфері публічних фінансів, в результаті чого посиляться макроекономічна нестабільність, виникне чергова загроза фінансової кризи, знизиться довіра до влади, загостриться соціальна напруженість.

При цьому відомо, що провести бюджетну децентралізацію таким чином, щоб розкрилися всі переваги децентралізованої системи, не просто через саму природу цього явища, у якому з самого початку закладе-

но протиріччя між рішенням трьох завдань – досягненням економічної ефективності, соціальної справедливості та макроекономічної стабільності [19].

У наведеному контексті слід звернути увагу на те, що в Україні, країні унітарної, досить складно знайти баланс принципів централізму і децентралізму в системі бюджетного устрою. Звідси можна сформулювати основне протиріччя фінансової децентралізації, яке полягає в сильній централізації фінансового планування, бюджетного адміністрування, фіскальних і контрольних повноважень, з одного боку, і високим ступенем децентралізації фактичних витрат, значного обсягу повноважень щодо витрачання бюджетних коштів, делегованих українською державою органам місцевого самоврядування, з іншого.

Це протиріччя обумовлено особливістю національної системи делегування прав і відповідальності в межах дворівневої бюджетної системи, породжує суттєві ризики, визначає перспективи децентралізації в цілому.

Аналіз результатів реформи показує, що нині регіони не можуть самостійно вирішувати багато проблем, вимагають державної фінансової підтримки (рис. 1).

Рис. 1. Динаміка і структура державної фінансової підтримки регіонів України, млрд грн

Роль держави в підтримці регіонів є вирішальною, адже варто зауважити що на місцях існує низка важливих проблем, вирішення яких об'єктивно можливе саме завдяки участі держави. Зокрема, до них належать:

- недостатній рівень фінансової освіченості;
- нецільове витрачання бюджетних коштів;
- низький рівень «прозорості» фінансового використання;

Ще однією з головних проблем є неефективне управління видатками бюджету, а саме:

- витрати ресурсів на сплату комунальних послуг окремими підприємствами;
- дотування комунальних підприємств на постійній основі, проте застосування жодних заходів для досягнення, щонайменше точки беззбитковості, для сприяння покращення фінансово стану комунального господарства і якісному наданню послуг;

– через неоптимізовану мережу закладів освіти і культури відбуваються нераціональні витрати [8].

Всі ці фактори демонструють, що реформа, основним завданням якої є фінансова децентралізація, все ще далека від досконалості та завершення. Проте, слід пам'ятати, що розширення фінансової самостійності та фінансової бази територіальних громад не є основною метою, а успіх реформи залежить від того, наскільки органи місцевого самоврядування зможуть ефективно організувати та вміло розпоряджатися отриманими повноваженнями і фінансовими ресурсами в інтересах соціально-економічного розвитку регіоні. Ще одним важливим завданням є правильно сформовані цілі реформи, які мають бути співвіднесені з рівнем ризику, пов'язаного з її проведенням. В залежності від того, який цей рівень ризику, можливо буде нейтралізувати за рахунок усіх наявних економічних і адміністративних ресурсів.

Автором статті систематизовані цілі фінансової децентралізації, заявлені українським Урядом [13], визначені ризики, пов'язані з децентралізацією, а також можливі заходи щодо зниження цих ризиків (табл. 1).

Таблиця 1

Цілі фінансової децентралізації, її ризики та шляхи їх зниження

Цілі реформи	Наявні ризики	Характер і шляхи зниження ризику
Збільшення ресурсної та фінансової бази з метою підвищення ефективності місцевого самоврядування та забезпечення ним поступального соціально-економічного розвитку відповідних територій	Досягнення дохідної автономії викличе посилення горизонтальної нерівності між регіонами. У результаті досягнення макроекономічної стабільності буде неможливим через посилення фінансової нерівності	Спроба поєднати «фінансову справедливість» із забезпеченням макроекономічної стабільності за рахунок скорочення горизонтальної нерівності ставить перед Урядом серйозну проблему. Єдиний спосіб вирішити обидва ці завдання одночасно – посилити централізацію податкової бази, проте централізація податкової бази призводить до зниження фінансової автономії територій. А це, своєю чергою, суперечить самій суті бюджетної децентралізації, оскільки велика ефективність децентралізованих систем можлива тільки при посиленні дохідної автономії на місцях. Також, суміщення цілей економічної ефективності та макроекономічної стабільності за рахунок зниження вертикальних дисбалансів може бути досягнуто лише шляхом посилення горизонтальної нерівності, отже, посилення «фінансової несправедливості». Усі альтернативні варіанти призводять до схожих результатів. Отже, завдання бюджетної децентралізації стає надзвичайно політизованим актом. Її успіх залежить від політичних та інституційних рішень органів влади чи не більшою мірою, ніж від вибору «технічних» параметрів реформи, таких, як ставки оподаткування або формула розподілу трансфертів й ін.
Удосконалення міжбюджетних відносин	Досягнення макроекономічної стабільності може стати неможливим внаслідок виникнення вертикального дисбалансу в бюджетній системі, формування умов для «бюджетного егоїзму» регіонів	Бюджетний устрій централізованої унітарної держави, якою є Україна, тяжіє до домінування принципу ієрархії, водночас фінансова децентралізація веде до виникнення «мережових принципів розподілу фінансів», характерних для країн федеративного типу. Перед Урядом України стоїть завдання поєднати два принципи, створивши якусь «змішану модель». У цій моделі слід чітко закріпити юридичні і політичні повноваження Уряду України з планування проектів, прийняття рішень і управління державними фінансами в загальних географічних межах держави. За органами місцевого самоврядування слід закріпити повноваження, пов'язані з управлінням фінансами з урахуванням загальнодержавних інтересів та інтересів соціально-економічного розвитку не тільки регіону, а й усієї країни
Розширення самостійності територіальних громад у виборі інструментів забезпечення економічного розвитку – здійснення зовнішніх запозичень, самостійного обрання установ з обслуговування коштів місцевих бюджетів й ін.	Недостатній рівень ефективності прийняття управлінських рішень в сфері управління фінансами призведе до зниження доходів автономних територій і не дозволить забезпечити адекватну ефективність	У сучасних умовах виникає проблема, що пов'язана з необхідністю підвищення рівня фінансової відповідальності і фінансової грамотності працівників органів місцевого самоврядування, які приймають рішення з приводу управління фінансами. Суттєва самостійність в такому аспекті діяльності формує умови для підвищення не тільки відповідальності, але і ризиків, пов'язаних з прийняттям цих рішень. У зв'язку з цим в наш час слід підвищувати якість державного контролю за витратами бюджетних коштів, а також створювати умови для підвищення рівня знань керівних кадрів у сфері управління державними фінансами з використанням відповідних форм «освіти для дорослих» (семінарів, курсів підвищення кваліфікації, заочних (віддалених) систем навчання)
Формування нового рівня бюджетних повноважень і відносин з державним бюджетом	В результаті розширення повноважень органів місцевого самоврядування формуються умови для порушення системи державного планування в результаті збільшення «витратних повноважень органів місцевого самоврядування», що реалізуються без урахування загальнонаціональних інтересів. У зв'язку з цим одним з найважливіших питань децентралізації в моделі дворівневого бюджетного устрою, є визначення того, що слід «ділити» між бюджетами різного рівня і в якій послідовності. При цьому ключовими для української національної моделі	Авторська точка зору зводиться до того, що розподіл видаткового навантаження (фактично функцій) між бюджетами різних рівнів має відігравати вихідну роль у побудові системи міжбюджетних відносин. Тільки після того, як розподілена відповідальність за витрати і став відомий їх загальний обсяг на кожному рівні влади, слід приступати до вирішення питань про закріплення і перерозподіл доходів між цими рівнями. Практичний досвід свідчить, що закріплення видаткових функцій і розподіл обов'язків з надання послуг доцільно здійснювати відповідно до «зони їх використання». Загальнонаціональні органи влади націлені на вирішення питань, пов'язаних безпосередньо із задоволенням потреб громадян незалежно від місця їх проживання, фінансуючи такі послуги, як оборона, правоохоронна система, дороги загальнодержавного значення, загально-національні проекти й ін., і цивільну авіацію. Крім того, сюди відносять також законодавчу систему і суди, правоохоронні органи національного рівня, зовнішню політику, науково-дослідні роботи, захист навколишнього середовища та ін. На місцевий рівень доцільно передати ті види послуг, виробництво яких забезпечує «економію на масштабах» або розширення «зони використання», але за єдиними загальнодержавними нормами. До видатків місцевих органів влади доцільно відносити інфраструктурні проекти, громадські послуги і блага, які локалізуються лише на певній території.

	є щонайменше три «об'єкти поділу»: поділ доходів, розмежування витрат і повноважень за видатками та доходам	
Розвиток фіскальної децентралізації з метою надання самостійності місцевим бюджетам через перерозподіл податків	Принцип бюджетної автономії передбачає, щоб податкові доходи бюджетів кожного рівня формувалися в основному за рахунок власних податків. Така ситуація може сприяти розвитку «конкуренції» між органами влади різних рівнів в частині збору податків, спроб органів місцевого самоврядування розширити свою дохідну базу за рахунок розширення переліку нових податків і зборів, а також за рахунок податків, що збираються в державний бюджет України	При розмежуванні податкових повноважень між органами влади та управління різних рівнів автор обґрунтовує такі принципи: а) податкові повноваження кожного рівня влади повинні бути необхідними і достатніми для ефективної реалізації закріплених за відповідним рівнем бюджетної системи витратних повноважень; б) податкові повноваження федеральної влади, крім того, повинні бути достатніми для забезпечення можливості регулювання загальнонаціональної економіки і підтримки на всій території країни єдиного економічного, соціального та податкового простору, зокрема, за рахунок вирівнювання бюджетної забезпеченості регіонів; в) податкові повноваження регіональної і місцевої влади не повинні обмежувати переміщення капіталів, робочої сили, товарів і послуг, а також дозволяти експортувати податковий тягар в інші регіони (муніципалітети) і здійснювати недобросовісну податкову конкуренцію; г) кожному рівню влади має бути надано право делегувати (передавати) у встановлених законодавством країни випадках і порядку свої податкові повноваження іншому рівню влади (без права їх диференціації між владою окремих територіальних одиниць)

Джерело: складено автором.

Загалом, слід сказати, що в будь-якому випадку, здійснюючи децентралізацію в сфері міжбюджетних відносин, Уряду України, органам центральної державної влади необхідно залишати за собою важелі впливу на регіони, коректуючи в разі необхідності їх фінансову діяльність.

Ефективна система міжбюджетних відносин сприяє досягненню таких цілей, як забезпечення стійкого економічного зростання кожного з регіонів за рахунок оптимального використання бюджетно-податкового потенціалу, зростання якості життя населення, соціального захисту і високого рівня бюджетного забезпечення територіальних спільнот, зміцнення адміністративно-територіальної цілісності країни, підвищення політичної відповідальності та прозорості управлінських рішень, результативності функціонування інституту місцевого самоврядування.

На думку дослідників [2; 5; 14], фінансова децентралізація реально перешкоджає «регіональному вирівнюванню». Тому що зазвичай регіони з більшим рівнем наповнюваності бюджету мають відмінності у більш високому розмірі зборів та податків, мають більші інфраструктурні можливості, що дозволяють надавати розширений спектр соціальних послуг, а також сприяють нарощенню достатнього потенціалу для погашення позик, що дозволяє використовувати кредитні кошти для активізації інвестиційної активності.

Отже, децентралізація бюджетної системи є активним рушієм подальшого зростання диференціації між «багатими» та «бідними» регіонами України, що своєю чергою призведе до гострої необхідності відповідних управлінських рішень від органів державної влади, пов'язаних з сферою фінансування дотаційних регіонів країни.

Крім того, така необхідність впливає з сучасної політичної ситуації, що склалася як в Україні, так і навколо неї, маючи на увазі спроби зміни форми державного устрою, чому в чималому ступені сприяє повна і неконтрольована фінансова самостійність регіонів.

У зв'язку з цим Міністерство фінансів України має контролювати:

- розміри податкових ставок і бази оподаткування з основних видів податків;
- порядок розподілу державних витрат і визначення їх рівня;
- затвердження місцевих бюджетів органами державної влади;
- регламентацію порядку залучення позик місцевими органами влади.

Подана пропозиція повністю збігається з європейською практикою і жодним чином не зазіхає на фінансову самостійність українських регіонів, маючи на увазі, що політика децентралізації пов'язана насамперед з чітким розподілом повноважень між державою та субнаціональними органами влади. ЄХМС говорить, що «основні повноваження і обов'язки місцевих органів влади визначаються конституцією або законом» (стаття 4). Держава може створити механізм виняткових повноважень місцевих органів управ-

ління, які «в межах закону мають повне право здійснювати свою ініціативу щодо будь-якого питання, яке не виключається з їх компетенції і не присвоюється ніякому іншому органу» [9].

Хартія додає, що «повноваження, надані місцевим органам влади, як правило, повинні бути повними і виключними. Вони не можуть бути поставлені під сумнів або обмежені будь-яким іншим, центральним або регіональним органом влади, за винятком випадків, передбачених законом» [9].

Таким чином, повноваження можуть мати винятковий характер і закріплюватися або за субнаціональним органом управління, або за державою. При цьому держава зберігає за собою повноваження, які не підлягають децентралізації: це повноваження в сфері фінансової та податкової політики, встановлення курсу валют, форми грошової одиниці, принципів формування і розподілу бюджету, державних закупівель, реалізації загальнонаціональних проектів і т.д.

У зв'язку з цим ще раз зазначимо необхідність повноцінного державного контролю за бюджетними коштами, за фінансовою діяльністю органів місцевого самоврядування, за якістю рішень, прийнятих посадовими особами в сфері управління фінансами територіальних громад.

Як вважає автор статті, на сьогодні в Україні назріла необхідність розробки Стратегії розвитку системи фінансової децентралізації, яка повинна не тільки сприяти зростанню місцевої самостійності, коли місцеві органи самоврядування мають право незалежно діяти в межах своєї компетенції при розробці дохідної і видаткової політики, але також стимулювати політичну підзвітність, економічну ефективність і «прозорість». В ідеальній ситуації національна бюджетна система повинна функціонувати так, щоб практично не залишалось можливостей для двозначного тлумачення і переговорів між різними рівнями управління. Найважливішим компонентом стратегії децентралізації стає формування такої юридичної та нормативної бази, яка дозволила б різним рівням управління уточнити свої ролі і обов'язки.

Висновки. Отже, у статті досліджено сучасний стан і перспективи розвитку фінансової децентралізації в Україні. Отримані результати дозволяють зробити такі висновки:

1. Фінансова децентралізація є ефективним інструментом управління публічними фінансами, оскільки вона знижує витрати, пов'язані з їх адмініструванням, «скорочуючи» фінансові потоки, наближаючи їх до безпосереднього розпорядника – до органів місцевого самоврядування.

2. Нині процес фінансової децентралізації в Україні вступив в завершальну фазу, загалом, сприяє розширенню фінансово – ресурсної бази органів місцевого самоврядування, створює передумови для прискореного розвитку територіальних громад.

3. Водночас процес фінансової децентралізації в країні пов'язаний з певними ризиками, які в наш час обумовлені не тільки об'єктивними факторами, а й штучно створеними проблемами політичного характеру, які внесені в Україну з-поза її кордонів, спрямовані на порушення цілісності держави.

4. У зв'язку з цим фінансова децентралізація в Україні повинна здійснюватися так, щоб органи державної влади зберегли за собою реальні важелі впливу на публічні фінанси; активно контролювали органи місцевого самоврядування в частині використання фінансових ресурсів; припинили спроби регіонів розширити свої повноваження в сфері управління фінансами; створювали умови для збалансованого розвитку регіонів шляхом перерозподілу фінансових потоків, використовуючи інструменти стратегічного державного планування і державного управління.

Література:

1. Бедринець М. Д. Бюджетна децентралізація як необхідна умова регіонального розвитку. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Серія: Економіка*. 2018. Вип. 9. С. 98–102.

Bedrynets, M.D. (2018) Biudzhetna detsentralizatsiia yak neobkhdna umova rehionalnoho rozvytku. [Budget decentralization as a necessary condition for regional development]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu Ostrozka akademiia*. [Scientific notes of the National University of Ostroh Academy]. *Ekonomika*, 9, 98-102. [in Ukrainian].

2. Бліщук К. М. Фінансова децентралізація: проблеми та перспективи. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 4. С. 178–189.

Blishchuk, K.M. (2018) Finansova detsentralizatsiia: problemy ta perspektyvy. [Financial decentralization: problems and prospects]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*. [Efficiency of public administration], 4, 178-189. [in Ukrainian].

3. Бюджетна децентралізація: головні виклики та досягнення. URL: <https://decentralization.gov.ua/news/12661>
Biudzhetna detsentralizatsiia: holovni vyklyky ta dosiahnennia. [Budget decentralization: main challenges and achievements] <<https://decentralization.gov.ua/news/12661>> [in Ukrainian].

4. Бюджетний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 50–51. ст. 572.
Biudzhetniy kodeks Ukrainy (2010) [Budget Code of Ukraine]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy (VVR)*. [Information of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)], 50-51, 572. [in Ukrainian].

5. Волохова І. С. Фінансове вирівнювання в Україні: пошук ефективної моделі. *Проблеми економіки*. 2013. № 4. С. 324–330.

- Volokhova I.S. (2013) Finansove vyrivniuvannya v Ukraini: poshuk efektyvnoi modeli. [Financial equalization in Ukraine: finding an effective model]. *Problemy ekonomiky* [Problems of the economy], 4, 324-330. [in Ukrainian].
6. Державна політика стабілізації фінансів підприємств : монографія / Даниленко А. І. та ін.; Нац. акад. наук України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ, 2011. 451 с.
- Danylenko A. I. (2011) Derzhavna polityka stabilizatsii finansiv pidpriemstv: monohrafiia [State policy of stabilization of corporate finances: a monograph]. *Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t ekonomiky ta prohozuvannia*. [Nat. acad. Sciences of Ukraine, Institute of Economics and Forecasting], 451. [in Ukrainian].
7. Державне управління, планування, фінанси : монографія / К. В. Бачинська, В. П. Марущак, О. І. Марущак. Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2018. 228 с.
- Vachynska, K.V., Marushchak, V.P., Marushchak, O.I. (2018). *Derzhavne upravlinnia, planuvannia, finansy: monohrafiia* [Public administration, planning, finance: a monograph]. Odesa: ORIDU NADU, 228. [in Ukrainian].
8. Державний фінансовий аудит об'єднаних територіальних громад: ключові проблеми та шляхи їх вирішення : аналітичний звіт. Київ, 2019. URL: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/520/12.2019_2.pdf.
- Derzhavnyi finansovyi audyt ob'iednanykh terytorialnykh hromad: kliuchovi problemy ta shliakhy yikh vyrishennia : analitychnyi zvit* (2019) [State financial audit of united territorial communities: key problems and ways to solve them: analytical report] <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/520/12.2019_2.pdf> [in Ukrainian].
9. Европейская хартия местного самоуправления. Страсбург, 15 октября 1985 года. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/ull-list/-/conventions/rms/90000168007_105.
- Evropeiskaia khartyia mestnoho samoupravleniia* (1985) [European Charter of Local Self-Government]. Strasburh. <https://www.coe.int/en/web/conventions/ull-list/-/conventions/rms/90000168007_105>. [in Ukrainian].
10. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні від 1 квітня 2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>
- Kontseptsiia reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia ta terytorialnoi orhanizatsii vlady v Ukraini vid 1 kvitnia 2014 r. № 333-r* [The concept of reforming the micro-self-assembly and territorial organization of power in Ukraine from April 1, 2014. No. 333-r.] <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text>>. [in Ukrainian].
11. Небрат В. В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні. Київ : Наукова думка, 2013. 584 с.
- Nebrat, V.V. (2013) *Evoliutsiia teorii derzhavnykh finansiv v Ukraini* [Evolution of the theory of public finances in Ukraine]. NAN Ukrainy, In-t ekon. ta prohozuv. – K.: Naukova dumka, 584. [in Ukrainian].
12. Необхідність та результативність проведення фінансової децентралізації / О. В. Чеберяко, М. О. Куліш. *Світ фінансів*. 2018. Вип. 1. С. 35–44.
- Cheberiako, O.V., Kulish, M. O. (2018) Neobkhdnist ta rezultatyvnist provedennia finansovoi detsentralizatsii [The need and effectiveness of financial decentralization]. *Svit finansiv* [The world of finance], 1, 35-44. [in Ukrainian].
13. Реформа децентралізації. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsii>
- Reforma detsentralizatsii* [Decentralization reform] <<https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizatsii>> [in Ukrainian].
14. Тульчинський Р. В. Фінансова децентралізація та її недоліки в умовах становлення нового регіоналізму в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 15. С. 10–14.
- Tulchynskiy, R.V. (2018) Finansova detsentralizatsiia ta yii nedoliky v umovakh stanovlennia novoho rehionalizmu v Ukraini [Financial decentralization and its shortcomings in the conditions of formation of new regionalism in Ukraine]. *Investitsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience], 15, 10-14. [in Ukrainian].
15. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/>.
- Uriadovyi portal* [Government portal] <<https://www.kmu.gov.ua/>> [in Ukrainian].
16. Colino, C. *Varieties of Federalism and Propensities for Change: theorizing the effect of long term and institutional factors on system change*. <<https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2010/Colino.pdf>> [in English].
17. Dafflon B., Madiès T. (2009) *Decentralisation: A few principles from the theory of fiscal federalism*. [in English].
18. De Mello, L., Barenstein, M. (2001) *Fiscal decentralisation and governance – A cross-country analysis: IMF working paper*. 01/71. Washington. [in English].
19. Fisman R., Gatti R. (2002) Decentralisation and corruption: Evidence across countries. *Journal of Public Economics*. 83 [in English].
20. Kauzya J. M. (2005) *Decentralisation: Prospects for peace, democracy and development*. DPADM discussion paper. N. Y. [in English].

Отримано: 28 травня 2021 р.

Прорецензовано: 05 червня 2021 р.

Прийнято до друку: 09 червня 2021 р.

e-mail: ihorkrupka@yahoo.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-56-66

Крупка І. М. Доларизація фінансового ринку України: причини, еволюція, наслідки. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 56–66.

УДК: 336.7 (477)

JEL-класифікація: E50

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-3106-8660**Крупка Ігор Михайлович,**

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри аналітичної економіки та міжнародної економіки

Львівського національного університету імені Івана Франка

ДОЛАРИЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, ЕВОЛЮЦІЯ, НАСЛІДКИ

У статті висвітлено економічну природу і процес розвитку доларизації, розкрито інструментарій вимірювання її рівня, проаналізовано стан та сучасні особливості доларизації вітчизняного фінансового ринку крізь призму суспільно-економічних трансформацій в Україні. Розроблено декілька авторських показників для визначення ролі іноземної валюти в національній економіці. Обґрунтовано необхідність удосконалення державного регулювання валютного сегменту фінансового ринку в руслі глобальних тенденцій економічного розвитку та з реагуванням на поточні виклики й загрози. Запропоновано стратегічні напрями його реформування для зниження рівня доларизації і підвищення довіри до національної грошової одиниці.

Ключові слова: фінансовий ринок, доларизація, кредит, депозит, грошова маса, інфляція, процентна ставка, іноземна валюта.

Крупка Игорь Михайлович,

кандидат экономических наук, доцент,

доцент кафедры аналитической экономики и международной экономики

Львовского национального университета имени Ивана Франка

ДОЛЛАРИЗАЦИЯ ФИНАНСОВОГО РЫНКА УКРАИНЫ: ПРИЧИНЫ, ЭВОЛЮЦИЯ, ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье освещено экономическую природу и процесс развития долларизации, раскрыто инструментарий измерения ее уровня, проанализировано состояние и современные особенности долларизации отечественного финансового рынка в контексте общественно-экономических трансформаций в Украине. Разработано несколько авторских показателей для определения роли иностранной валюты в национальной экономике. Обоснована необходимость совершенствования государственного регулирования валютного сегмента финансового рынка в русле глобальных тенденций экономического развития и с реагированием на текущие вызовы и угрозы. Предложены стратегические направления его реформирования для снижения уровня долларизации и повышения доверия к национальной денежной единице.

Ключевые слова: финансовый рынок, долларизация, кредит, депозит, денежная масса, инфляция, процентная ставка, иностранная валюта.

Ihor Krupka,

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor of Analytical and International Economics Department

Ivan Franko National University of Lviv

DOLARIZATION OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE: CAUSES, EVOLUTION, CONSEQUENCES

The purpose of the article is to assess the level of domestic financial market dollarization, find out the causes of this economic phenomenon, trace its evolution and identify current features, substantiate proposals to minimize the negative consequences for the financial market and the economy in general. The methods of theoretical analysis, synthesis and generalization, analysis of statistical data and its graphical interpretation are used in the research.

The results of the research showed that the main reasons for dollarization in Ukraine were high inflation and sharp fluctuations in the exchange rate of the national currency. In general, the dollarization of national financial markets occurs

through the following channels: 1) borrowing on the international financial market; 2) the entrance of foreign banks to a domestic market; 3) investing abroad, when a national financial market is not sufficiently developed to create high-quality and highly liquid assets, dollarization provides rapid access to foreign financial assets and optimization of the profitability and risk structure of an investment portfolio; 4) the difference (spread) between interest rates in national and foreign currency.

Based on the study of the domestic financial market, the following conclusions are made: 1) the level of Ukraine's financial market dollarization in the aggregate and in terms of its separate segments is high; 2) this level poses a threat to the stable operation of financial intermediaries and the banking system in case of the national currency devaluation; 3) currency imbalance of assets and liabilities in the banking system has strongly decreased since 2008, but is still significant; 4) foreign currency is widely used by economic agents in the shadow sector of the economy. We consider the current dollarization level dangerous for the development of the country's financial system, and its reduction to a scientifically sound natural level should become one of the main tasks of the National Bank of Ukraine. Achieving the natural dollarization level and effective use of the domestic financial market potential will allow to intensify Ukraine's national economy development and promote integration into the international financial market and the global financial space.

Key words: financial market, dollarization, credit, deposit, money supply, inflation, interest rate, foreign currency.

Постановка проблеми. Фінансовий ринок відіграє важливу роль в економіці кожної країни та суттєво впливає на динаміку її розвитку. Процеси, що відбуваються на ньому, та валютна політика держави можуть стимулювати або стримувати соціально-економічний поступ, впливати на стан окремих секторів, галузей, компаній і місце та роль країни у світовому господарстві. У сучасних умовах на фінансовий ринок України суттєво впливає посилення процесів глобалізації та євроінтеграції, що збільшує кількість й обсяги фінансово-валютних операцій і зумовлює необхідність підвищення ефективності його функціонування й удосконалення механізмів регулювання.

Водночас питання їхнього вдосконалення з огляду на щораз більші потреби економічних суб'єктів у грошових коштах, зокрема валютних, постає в Україні доволі регулярно, що відображає глибинний вплив цієї проблематики на розвиток вітчизняної економіки. Раціональна організація функціонування валютного сегменту фінансового ринку (євроринку) є одним із засобів, які сприяють вирішенню проблем сучасного етапу розвитку економіки України. Для забезпечення його ефективного функціонування необхідно виявити тенденції та закономірності, дослідити наявні проблеми, визначити цільові показники розвитку й інструменти для їхнього досягнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і практичні аспекти доларизації національних фінансових ринків висвітлили у своїх працях іноземні та вітчизняні вчені, зокрема Т. Valiño, А. Bennett, Е. Borensztein, G. Calvo, А. Kokenyne, J. Ley, С. Vegh, R. Veyrune [1; 2; 3] досліджували економічну природу і процес розвитку доларизації у країнах, що розвиваються; О. Береславська, В. Зимовець, Н. Шелудько [4, с. 126] оцінювали вплив доларизації фінансового ринку на кредитну активність в Україні та розраховували показник додаткового обсягу кредитів, який могла б надати банківська система в разі нульової доларизації і формування ресурсної бази винятково в гривні (визначали як результат множення валютних резервів на нормативне значення мультиплікатора); О. Зикова, О. Сніжко, В. Стельмах [5; 6] з'ясували причини доларизації в Україні; О. Береславська, А. Даниленко, В. Зимовець, М. Лизун, Ю. Пасічник, С. Хейзен, Н. Шелудько, С. Шумська [7; 4; 8; 9; 10; 11; 12] зосередили увагу на виявленні та характеристиці наслідків доларизації для національної економіки; Н. Версаль, М. Король, А. Ставицький, В. Стельмах [13; 14; 6] здійснили аналіз розвитку доларизації в Україні та висвітлили проблеми її державного регулювання. Водночас в умовах євроінтеграції та посилення глобалізаційних процесів динамічні зміни, які відбуваються в Україні загалом і на фінансовому ринку зокрема, потребують подальших наукових пошуків й обґрунтування напрямів удосконалення державної валютної політики.

Мета і завдання дослідження: оцінити рівень доларизації вітчизняного фінансового ринку, з'ясувати причини цього економічного явища, простежити його еволюцію і виявити сучасні особливості, обґрунтувати пропозиції щодо напрямів мінімізації негативних наслідків для фінансового ринку та економіки країни в цілому.

Виклад основного матеріалу. За весь період функціонування валютного сегмента фінансового ринку України до найважливіших тенденцій його розвитку та водночас проблем, з погляду вітчизняних учених [15; 14, с. 65; 6], належать такі: високий рівень доларизації, девальвація (знецінення) національної грошової одиниці, негативне сальдо рахунку поточних операцій, незначний рівень золотовалютних резервів НБУ та ін. (наприклад, проблемність з поверненням валютних кредитів фізичними та юридичними особами, валютні дисбаланси в банках, що становлять загрозу їхній стабільності, збільшення державного боргу, номінованого в іноземній валюті, виведення коштів за кордон, обмежені можливості центрального банку в регулюванні валютного курсу національної грошової одиниці тощо). Зазначимо, що процес доларизації, згідно з емпіричними дослідженнями [2], відбувається в кілька етапів, зокрема, розпочинається з заміщення такої функції грошей, як засіб нагромадження, потім – міри вартості, і в останню чергу – засобу

обігу, тобто спершу відбувається заміщення активів, потім – фіксація цін в іноземній валюті і зрештою перехід до розрахунків у ній.

На думку дослідників [5, с. 48–49], така послідовність зумовлена тим, що за високої інфляції та нестабільного обмінного курсу волатильний і невизначений фактичний дохід за внутрішніми фінансовими активами робить національну валюту найбільш вразливою в її функції засобу нагромадження. Щоб убезпечити власні заощадження в національній валюті від знецінення, економічні суб'єкти починають їх конвертувати в іноземну валюту і нагромаджують іноземні фінансові активи (у готівковій і безготівковій формі), тобто виникає заміщення активів. Оскільки банки прагнуть уникнути валютних дисбалансів, а позичальники намагаються отримати вигоду з нижчих процентних ставок в іноземній валюті, то відбувається процес заміщення кредитів і в підсумку розвивається доларизація фінансового ринку. У разі пришвидшення інфляції внутрішні ціни починають фіксувати в доларах або інших стабільних валютах (ефект меню) – іноземна валюта починає виконувати функцію міри вартості. Зрештою, для зменшення трансакційних витрат домогосподарства починають розраховуватися за товари і послуги в іноземній валюті, унаслідок чого вона стає і засобом обігу.

В Україні іноземна валюта не виконує функції грошей офіційно, тобто на всі 100 %. Тому для з'ясування її ролі та значення в національній економіці використовують низку показників, які вважаємо за доцільне об'єднати в такі групи залежно від рівня агрегування на:

– мезорівні – індикатори, які характеризують рівень доларизації окремих сегментів фінансового ринку, зокрема депозитів і кредитів загалом та в розрізі економічних суб'єктів, а також ринку боргових цінних паперів, які розраховують як відношення їхньої валютної складової до загальної суми та виражають у відсотках;

– макрорівні – індикатори, які характеризують рівень доларизації фінансового ринку та монетарного сектора національної економіки, зокрема, показники доларизації: грошової маси M_3 загалом та в розрізі її складових, які обчислюють як частку відповідних активів в іноземній валюті в грошовому агрегаті M_3 (наприклад, МВФ визначає рівень доларизації фінансового ринку як відношення депозитів в іноземній валюті до грошової маси M_3 та вважає економіку держави високодоларизованою, коли значення цього співвідношення перевищує 30 % [14, с. 65]).

Наведені показники дають змогу визначити рівень доларизації в офіційному секторі економіки, проте іноземна валюта виконує функції грошей переважно в тіньовому секторі. У такому разі рівень доларизації на макрорівні знаходять як співвідношення: 1) іноземної готівки поза банками (у гривневому еквіваленті) до грошового агрегату M_3 ; 2) суми депозитів та готівки поза банками в іноземній валюті до M_3 .

Доларизація фінансового ринку України розпочалася 1992 р. і стала закономірним наслідком макроекономічної нестабільності та високої інфляції. Намагання резидентів захистити свої активи від знецінення вважаємо основною причиною доларизації вітчизняної економіки. На початковому етапі ринкових перетворень (1993–1995 рр.) долар США в країні фактично виконував усі функції грошей. Макроекономічна стабілізація 1996–1998 рр. та грошова реформа 1996 р. суттєво не вплинули на зниження рівня доларизації вітчизняної економіки і підвищення довіри до національної грошової одиниці, а фінансова криза 1998–1999 рр., яка супроводжувалась значною девальвацією гривні, призвела до поновлення тенденції зростання рівня доларизації депозитного і кредитного сегмента фінансового ринку. Причому простежувалась досить неоднозначна тенденція: за девальвації гривні на 52,2 % у 1999 р. питома вага доларових кредитів в іноземній валюті зросла до 51,5 %, або на 9,2 % порівняно з 1998 р., хоча на той час процентні ставки за валютними кредитами були досить високими – понад 20 % річних [4, с. 118].

Згідно з методикою МВФ вітчизняна економіка була високодоларизованою тільки у 1994 р. Якщо рівень доларизації визначити як співвідношення іноземної готівки поза банками (у гривневому еквіваленті) до грошового агрегату M_3 , то ситуація значно погіршується: на кінець 1999 р. обсяг іноземної готівки на руках у населення в Україні майже на 20 % перевищував гривневу грошову масу [16, с. 463]. У разі ж обчислення доларизації за показником, запропонованим С. Шумською [12, с. 66], – співвідношення суми депозитів та готівки поза банками в іноземній валюті до M_3 , то її значення становило 142,4 %, що знову ж таки засвідчує негативний вплив фінансової кризи.

Зазначимо, що на вітчизняному фінансовому ринку до 1997 р. переважала доларизація депозитів, тобто населення мало більшу недовіру до національної грошової одиниці, ніж компанії реального сектору, а після – доларизація кредитів, яка зберігалася впродовж 2000–2010 рр. Значне зростання обсягів кредитів в іноземній валюті, наданих домогосподарствам, зумовлене таким: 1) недостатньою забезпеченістю вітчизняних банків кредитними ресурсами в національній валюті; 2) порівняно нижчою ціною тимчасово вільних грошових коштів на міжнародному фінансовому ринку, що призвело до зростання зовнішніх запозичень українськими банками (у структурі зовнішніх запозичень частка банків збільшилась з 7,3 % у

2004 р. до 38,4% станом на 01.07.2008 р. [17, с. 71]); 3) збільшенням кількості іноземних банків на території України, які мають доступ до дешевих валютних коштів; 4) зростанням доходів населення (з 2000 р. до 2007 р. номінальна середньорічна заробітна плата працівника в Україні зросла з 230 грн до 1 351 грн, або в 5,9 разів [17, с. 72]); 5) їхньою дешевшою ціною порівняно з кредитами в національній валюті (наприклад, у 2007 р. середньозважена річна ставка за довготерміновими кредитами в іноземній валюті була на 5,5 % нижча, ніж аналогічна національній грошовій одиниці).

Водночас, проаналізувавши структуру використання валютних кредитів компаніями реального сектору економіки за цей період [4, с. 124], учені дійшли висновку: якщо частка валютних кредитів на рівні понад 90 % за експортно-імпортними операціями є об'єктивною, то доларизація кредитів за внутрішніми торговельними операціями на рівні 34–41 % – абсолютно ненормальним явищем. Це перешкоджає формуванню об'єктивного валютного курсу національної грошової одиниці, а також зменшує попит на неї, що ускладнює проведення монетарної політики центральним банком. Національний банк України, усвідомлюючи потенційну глибину проблеми, запропонував банкам механізм отримання «довгих» грошей у гривні через рефінансування до трьох років під заставу майнових прав на короткотермінові депозити банків, розміщені в центральному банку.

У підсумку на кінець 2007 р. депозити в іноземній валюті становили 32,7 % усіх депозитів, а кредити – майже 50 % усіх кредитів; питома вага довготермінових валютних депозитів в обсязі наданих довготермінових кредитів у валюті становила 27,3 % [17, с. 73]. Це свідчить про те, що валютний ризик став системним ризиком для всього банківського сектору країни. Для зменшення масштабів доларизації науковці [17, с. 77] рекомендували вжити цілу низку економічних та адміністративних заходів, а саме: знизити рівень інфляції, зменшивши дефіцит державного бюджету; заборонити валютне кредитування для фізичних осіб та обмежити його для юридичних осіб, які не мають доходів в іноземній валюті; посилити норми валютного регулювання і контролю (повернутися до обов'язкового продажу валютного виторгу); стимулювати розвиток фінансового ринку та його інструментів як альтернативу вкладенню тимчасово вільних коштів і заощаджень домогосподарств на депозити в іноземній валюті.

Уже під час кризи для виправлення ситуації НБУ тимчасово обмежив обсяги кредитування в іноземній валюті для контрагентів, які не мають валютного виторгу, обсягами їхньої заборгованості за такими кредитами [18]. Водночас для вирішення проблеми доларизації фінансового ринку України центральний банк підвищив норми резервування для коштів в іноземній валюті порівняно з коштами в національній валюті.

Після кризи 2008–2009 рр. вітчизняні банки знизили валютний ризик, відтоді намагаються тримати баланс між власними пасивами й активами в іноземній валюті, а також значно збільшили валютні резерви. Зокрема, ситуація в розрізі суб'єктів на кінець 2018 р. була такою: кошти фізичних осіб в іноземній валюті становили 241 млрд грн, а кредити – 61, водночас суб'єктів господарювання, відповідно, – 150 та 460 млрд грн. Розрив між валютними депозитами і кредитами для домогосподарств є позитивним, а для суб'єктів господарювання – негативним. Проте в сумі валютні кошти в банках становили 391 млрд грн, а кредити – 521, що свідчить про наявність валютного ризику в банківській системі України. Рівень доларизації коштів фізичних осіб в іноземній валюті становив 47,3 %, валових кредитів – 31,0%, а чистих – 7,3 %, суб'єктів господарювання, відповідно, – 34,9 та 50,1 і 49,6 % [19, с. 5]. Іншими словами, з 2014 р. половина кредитів суб'єктам господарювання була незмінно у валюті, тоді як домогосподарства нових валютних кредитів майже не беруть (7,3 % на початок 2019 р., така велика різниця з валовим показником доларизації зумовлена значними валютними резервами під надані раніше кредити).

Підкреслимо, що розрив між обсягами валютних кредитів та депозитів в іноземній валюті в Україні має постійний характер, хоча на початок 2019 р. співвідношення між ними було невеликим (1,33) порівняно з періодом до кризи 2008–2009 рр., коли значення цього показника сягало 3,05. Водночас це не вирішує, а лише актуалізує проблему залучення валютних депозитів, зокрема фізичних осіб, оскільки населення України достатньо інертне щодо повернення валютних депозитів до банків через недовіру до них. Вітчизняні дослідники [13, с. 115] визначили, що фактично лише два показники є визначальними для ухвалення рішень щодо збільшення чи зменшення обсягу депозитів – ефект паніки та курс національної валюти впродовж останніх чотирьох місяців. На жаль, кожне підвищення валютного курсу означає довге зменшення обсягу валютних депозитів, що в умовах гнучкого (плаваючого) курсу створюватиме серйозні проблеми для банківського сектора країни. Проте дослідження щодо динаміки обсягів валютних депозитів і депозитів у національній грошовій одиниці фізичних осіб засвідчили, що до банківського сектора швидше повертаються депозити в національній валюті, ніж в іноземній [20, с. 55, с. 57], а волатильність валютних вкладів порівняно з вкладами в національній валюті є вищою.

Наголосимо, що кредитування домашніх господарств в іноземній валюті було заборонене ще в 2011 р. Щоправда, законодавством передбачений виняток – надання кредитів на лікування чи освіту за кордоном, проте банки таких програм кредитування практично не мають. Щодо кредитів для бізнесу, то банки видають валюту лише тим компаніям, які мають валютний виторг. Однак юридичні особи, незважаючи на зниження відповідних процентних ставок, і самі не беруть валютні кредити через дуже високі валютні ризики. Після того, як унаслідок кризи 2014–2015 рр. долар в Україні подорожчав утричі порівняно з 2013 р., багато хто з позичальників просто не зміг розрахуватись за валютними кредитами. Отже, основною причиною зменшення кредитної доларизації є відсутність платоспроможних позичальників.

Принагідно зазначимо, що сьогодні заборгованість юридичних осіб у валюті поступово знижується. Загалом чистий кредитний портфель юридичних осіб зменшується навіть з урахуванням девальваційних процесів, які автоматично підвищують балансову вартість валютної складової портфеля. Темпи формування банками резервів перевищують темпи приросту загального кредитного портфеля, обсяг якого станом на початок 2018 р. у доларовому еквіваленті дорівнює його обсягу на відповідний період 2006 р. Зі зменшенням у 2018 р. валютної складової кредитного портфеля юридичних осіб простежується зростання гривневої переважно завдяки державним банкам. У підсумку по вітчизняній банківській системі кредити в гривнях збільшилися майже на 3,6 %, а відрахування в резерви – на 8,2 % [21, с. 102].

Загальний рівень доларизації сегментів фінансового ринку у 2010–2020 рр. був доволі високим (рис. 1), а динаміка і значення депозитної та кредитної доларизації майже збігалися. Наприклад, якщо у 2010 р. частка депозитів в іноземній валюті у їхньому загальному обсязі становила 42,3 %, перед кризою у 2013 р. – 36,8 %, а після неї у 2014–2017 рр. була в межах 44–46 %, то у 2020 р. зменшилася до 37,1 %. Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі банківського кредитування з 2010 р. до 2013 р. зменшилася з 44,0 % до 34,0 %, потім за 2014–2015 рр. різко зросла до 56,0 %, а опісля повільно зменшувалася і на кінець 2020 р. досягла 36,9 %. Це свідчить про формування тенденції до зниження рівня доларизації кредитів з 2015 р., що зумовлено зменшенням попиту на них.

Рис. 1. Доларизація фінансового ринку в Україні у 2010–2020 рр.

Джерело: побудовано автором на основі [19, с. 11].

На наш погляд, саме високий рівень доларизації вітчизняного фінансового ринку та значна девальвація валютного курсу гривні під час кризи 2014–2016 рр. стали основними причинами зростання проблемних кредитів і, відповідно, зниження платоспроможності й навіть банкрутства українських банків. Однак річ у тім, що сучасна доларизація – значною мірою об'єктивний процес, зумовлений розвитком глобалізації, коли, з одного боку, зростає взаємопов'язаність країн, а з іншого – традиційна економіка виробництва та торгівлі щораз більше зазнає фінансіалізації, її ключовими елементами стають активи і борги, потоки капіталу та нерівноважні платіжні позиції окремих економічних суб'єктів, інституційних секторів, країн чи навіть регіонів світу. За таких умов уникнути доларизації країнам, що розвиваються, неможливо, однак її потрібно та доцільно обмежити до науково обґрунтованого природного рівня, який відповідає рівню відкритості економіки країни [5, с. 50]. Так, вітчизняні та іноземні вчені [22] на підставі економіко-математичного моделювання (незалежними змінними обрано інфляцію та реальний обмінний курс) визначили, що рівень природної доларизації депозитів і кредитів в Україні становить 20 %, а також запропонували можливі способи його приведення до цього рівня.

За методикою МВФ, як бачимо з даних рис. 1, рівень доларизації фінансового ринку був дещо нижчим від рівня доларизації депозитів та кредитів і коливався в межах 29–33 %, тобто фактично ринок був висо-

кодоларизованим упродовж майже усіх 2010-х рр., окрім власне 2010 р., 2013 р. та 2018–2020 рр. Рівень доларизації грошової маси (частка валютної складової у загальному обсязі грошового агрегату M_3) мав подібну динаміку та величини. Це означає, що грошова маса в Україні майже на третину складається з іноземної валюти. Іншими словами, цей показник відображає питому вагу іноземної валюти в офіційному грошовому обігу, тобто її частку у виконанні функцій міри вартості, засобу платежу й нагромадження в економіці України.

Крім того, якщо рівень доларизації визначати з урахуванням тіньового сектора вітчизняної економіки як співвідношення іноземної готівки поза банками (у гривневому еквіваленті) до грошового агрегату M_3 , то на початок 2019 р. його значення становило 186 %, тобто обсяг іноземної готівки на руках у населення майже вдвічі перевищував грошову масу. У разі ж обчислення доларизації економіки України за показником, запропонованим С. Шумською [12, с. 66], – співвідношення суми депозитів та готівки поза банками в іноземній валюті до M_3 , то її значення становить 215,26 %. На наш погляд, для визначення рівня доларизації потрібно враховувати всі фінансові активи резидентів в іноземній валюті, тобто депозити, цінні папери та готівку поза фінансовим сектором, і виразити як відношення до M_3 . Значення цього показника майже не відрізняється від попереднього, оскільки в Україні модель фінансового ринку є банкоцентричною (відповідно, частка ринку цінних паперів є незначною).

Для з'ясування ролі іноземної валюти в Україні доцільно, на нашу думку, запропонувати й обчислити ще такі показники:

1. Співвідношення іноземної та національної складової грошової маси в країні – розраховане як сума валютної складової M_3 і готівкової валюти в позабанківському секторі (виражена в гривнях), поділена на гривневу складову M_3 . Цей показник відображає, у скільки разів наявна грошова маса в іноземній валюті перевищує грошову масу в гривнях на території країни, наприклад, в Україні на кінець 2020 р. майже в тричі.

2. Рівень доларизації грошового сектора – відношення іноземної валюти, наявної в країні (в офіційному (M_3) і тіньовому (позабанківському) секторі, виражена в гривнях), до загального обсягу грошових коштів (M_3 + готівкова валюта поза банками). Економічне значення цього показника полягає у відображенні частки грошового обігу в офіційному і тіньовому секторі економіки країни, яку обслуговує іноземна валюта (наприкінці 2020 р. іноземна валюта виконувала функції грошей і формувала близько 75 % грошового сектора в Україні, сумарно в офіційному та тіньовому секторі). Щоправда, у тіньовому секторі використовують не лише іноземну валюту, а й вітчизняну – певну частину грошового агрегату M_0 .

3. Співвідношення іноземної валюти в тіньовому й офіційному секторі національної економіки – це готівкова валюта поза банками, поділена на валютну складову M_3 . Цей показник відображає потенціал розвитку фінансового ринку – частку коштів в іноземній валюті, яка перебуває «на руках» в економічних суб'єктів і не залучена в офіційний фінансовий сектор. Так, його значення наприкінці 2020 р. свідчило про залучення на євровалютний сегмент вітчизняного фінансового ринку приблизно лише сьомої частини всіх валютних коштів, наявних у країні.

Монетарними причинами доларизації фінансового ринку в Україні, на наш погляд, є розмір та різниця у значеннях гривневих і валютних процентних ставок, а також зміна валютного курсу й інфляція, через яку реальна процентна ставка часто набувала від'ємних значень. У 2013–2020 рр. різниця між процентними ставками в національній та іноземній валюті за новими депозитами і корпоративного сектора, і домашніх господарств є додатною, тобто процентна політика банків спрямована на формування переваги для вкладів саме у гривні – віддача в ній є на 6–12 відсоткових пунктів (в. п.) вищою, ніж для іноземної валюти. Різниця між цими процентними ставками – це премія за валютний ризик. Однак, це не привело до значного зменшення рівня доларизації депозитів, хоча між ними в певні періоди простежується взаємозв'язок – зі зростанням різниці процентних ставок рівень доларизації зменшується. Причиною цього є високий рівень інфляції, урахування якого засвідчило, що реальна процента ставка в національній валюті у 2014–2015 рр. була від'ємною, тобто отримані в цей період процентні доходи за гривневими вкладками в банках (як і вкладення в ОВДП) не тільки не забезпечили приросту капіталу в реальному вимірі, а й призвели до його втрати через зниження купівельної спроможності грошей. Водночас коригування номінальних валютних ставок на рівень інфляції у США, тобто реальна процентна ставка за валютними вкладками була додатною.

Різниця між процентними ставками в національній та іноземній валюті за новими кредитами і корпоративному сектору, і домашнім господарствам також є додатною. А це означає, що процентна політика банків спрямована на формування переваги для позик в іноземній валюті – їхня ціна є на 7–22 в. п. нижчою, ніж позик у гривні. Проте, це не привело до значної зміни рівня доларизації кредитів корпоративного сектора, а рівень доларизації кредитів сектора домашніх господарств значно зменшився (з 55 % у 2015 р.

до 31 % у 2018 р.), тобто вони нарешті почали враховувати ризик зміни валютного курсу у власній фінансовій поведінці. До речі, реальна процентна ставка за кредитами в національній валюті у 2014–2015 рр. була від'ємною, саме тому банки зазнали збитків, а позичальники виграли, оскільки повернені ними кредити та сплачені за ними відсотки не тільки не забезпечили приросту капіталу в реальному вимірі, а й призвели до його втрати через зниження купівельної спроможності гривні. Водночас реальна процентна ставка за валютними позиками також була додатною.

Причиною доларизації в Україні, на думку В. Стельмаха [6], також є психологічний чинник, зокрема, недовіра економічних суб'єктів до національної грошової одиниці, яка вкорінилася в ментальності суспільства через регулярний досвід інфляційних і девальваційних стрибків. Учений вважає, що розвиток доларизації – це переважно наслідок макроекономічної нестабільності та непродуманої економічної політики, що в підсумку підриває довіру економічних суб'єктів до національної грошової одиниці, банківських установ і фінансової системи загалом.

Водночас О. Сніжко та О. Зикова [5, с. 49] зазначають, що реально причиною розвитку процесів доларизації фінансового ринку є не тільки макроекономічна нестабільність у країні, а й нерозвиненість фінансового простору та недосконалість інституційної моделі економіки загалом, а тому вона не завжди зумовлена монетарними проблемами. Наприклад, внутрішні урядові запозичення в іноземній валюті зазвичай свідчать про ризикову фіскальну політику і генерують макроекономічну нестабільність, яка, відповідно, стимулює доларизацію через очікування девальвації. Економічних суб'єктів до позик в іноземній валюті (до виходу на міжнародний фінансовий ринок) часто спонукає недостатня глибина вітчизняного фінансового ринку, а до вкладення коштів в іноземні активи – те, що немає їхніх еквівалентів або менший рівень їхньої віддачі на внутрішньому фінансовому ринку, а також непередбачуваність змін в економічному середовищі через політичне втручання і соціально-політичні конфлікти (наприклад, банкам заборонили вилучати об'єкт застави за валютними кредитами [23], хоча кредитними договорами це було передбачено і відповідно фінансові установи зазнали значних збитків. Також у квітні 2021 р. Верховна Рада України ухвалила закони про реструктуризацію валютних кредитів [24; 25], у якому передбачено її проведення не за умовами договору, а на підставі закону, що викликало критику з боку банків і їхні керівники вже заявили, що обіцянка про зниження іпотечних ставок так і залишиться обіцянкою, оскільки банки змушені тепер перекласти свої втрати на майбутніх позичальників і підвищити ставки) тощо.

Однак розглянуті чинники не здатні повною мірою пояснити стійкість феномена доларизації: поза їхньою увагою є системні ефекти сучасної глобалізованої економіки. Сьогодні чітко простежується така закономірність: збільшення міжнародної інтегрованості та відкритості економіки (як торговельної, так і фінансової) безпосередньо веде до вищого рівня доларизації країни, валюту якої не використовують у міжнародних розрахунках. Причини цього, на думку вчених [5, с. 49], такі: уникнення валютного ризику, гарантованість виконання міжнародних угод, обмеження ризику ліквідності та платоспроможності, мінімізація трансакційних витрат. Іншими словами, в умовах глобалізації доларизація, з одного боку, є оптимальною стратегією економічних суб'єктів (дає змогу мінімізувати витрати та ризики) на зростання залежності національної економіки від світової, а з іншого – вагомим чинником підвищення ефективності міжнародних торговельних і фінансових зв'язків, що спрощує і стимулює економічну інтеграцію країни з рештою світу. Як альтернативне джерело розміщення тимчасово вільних грошових коштів і заощаджень, доларизація фінансового ринку заміщує втечу капіталу за кордон «внутрішньою втечею» до іноземної валюти та фінансових активів, номінованих у ній. Зменшення фінансових обмежень на використання іноземної валюти розширює можливість внутрішньої кредитної експансії, стимулює розвиток довготермінового кредитування та реінтермедіацію [26, с. 454–467]. З огляду на зазначене сучасна доларизація є, принаймні частково, природним наслідком міжнародної економічної (реальної – міжнародна торгівля товарами і послугами, та фінансової – міжнародне переміщення капіталу) інтеграції.

За результатами досліджень учені [7, с. 252; 4, с. 129; 27, с. 31; 8, с. 235; 10] дійшли висновків, що доларизація офіційна (неофіційна) має як позитивні, так і негативні наслідки для національної економіки, зокрема, до негативних зачислено такі: неможливість (неофіційна – зменшує) отримання емісійного доходу від випуску державою національної грошової одиниці (це недолік з погляду уряду, проте перевага з позиції громадян), тобто вона унеможлиблює інфляційне оподаткування за допомогою грошової емісії для фінансування бюджетних видатків; втрата (за неофіційної – зменшення, оскільки залежно від рівня доларизації змінюється функція попиту на національну грошову одиницю, що веде до підвищення еластичності за процентною ставкою та валютним курсом) можливості проведення власної монетарної політики та зниження її ефективності, що ускладнює регулювання ліквідності та платоспроможності банків, особливо під час кризових явищ; підвищення системного ризику в банківському секторі як ключовому сегменті фінансового посередництва в разі різкої зміни валютного курсу; посилення значно (за неофіцій-

ної – помірно) економічної залежності держави від країни, яка є емітентом іноземної валюти, що виконує функції грошей на внутрішньому фінансовому ринку; пришвидшене передання імпульсів з міжнародного фінансового ринку та синхронізація з ним руху вітчизняного, тобто збільшує уразливість фінансової системи країни.

Водночас доларизація національної економіки має і позитивні наслідки: знижує (усуває) валютний ризик для іноземних інвесторів, що приводить до збільшення вітчизняних та іноземних інвестицій і, відповідно, зростання рівня інтегрованості у світовий фінансовий простір; сприяє зростанню депозитів і збереженню купівельної спроможності заощаджень завдяки «твердій» іноземній валюті; приводить до появи стимулів для повернення національного капіталу, який раніше був вивезений за кордон; зумовлює зниження процентних ставок (оскільки частка інфляції в процентних ставках зменшується через доларизацію до рівня, який є у країні-емітенті іноземної валюти), що збільшує кредитування та, відповідно, прискорює темпи економічного зростання. Однак загалом, як слушно зазначає С. Хейзен [11, с. 44], хоча доларизація може привести до макроекономічної стабільності, вона також може зробити фінансову систему більш схильною до криз ліквідності та платоспроможності; після того, як у країні відбулася доларизація, її дуже важко повернути в зворотному напрямі, навіть якщо країна зберегла обіг власної валюти і зуміла стабілізувати обмінний курс.

Для зменшення рівня доларизації і відновлення довіри до національної грошової одиниці, на думку вітчизняних учених [4, с. 129; 28, с. 291], необхідно таке: чітке дотримання курсу монетарної політики НБУ на зниження рівня інфляції (безумовне утримання її в чітко визначених межах), що дасть змогу зменшити різницю між депозитними й кредитними ставками у вітчизняній та іноземній валюті; збільшення норми обов'язкового резервування за коштами в іноземній валюті та одночасно зменшення її за вкладками в національній; зменшення частки тіньової економіки, яку обслуговує переважно іноземна валюта; збалансування державного бюджету завдяки посиленню контролю за надходженням податків та оптимізації витрат (сьогодні основне джерело інфляції в Україні – дефіцит державного бюджету); зменшення обсягів зовнішніх державних запозичень; активізація довготермінового рефінансування банків у національній валюті під інвестиційні проекти; максимальне спрощення офіційних валютно-обмінних операцій; проведення економічної політики, спрямованої на збільшення обсягів експорту для підтримання курсу національної грошової одиниці; зменшення привабливості іноземної валюти та банківських валютних депозитів як засобу збереження заощаджень створенням альтернативних фінансових інструментів їхньої мобілізації, зокрема у формі цінних паперів та ін. Пропоновані заходи є суттєвими, але не вичерпними для вирішення цієї проблеми, проте вони вагомо сприятимуть зниженню рівня розрахунків у іноземній валюті та зменшенню рівня доларизації економіки України.

Значний вплив на рівень доларизації матиме також Закон України «Про валюту і валютні операції» [29], який набув чинності на початку 2019 р. Відповідно до нього валютне регулювання в Україні ґрунтуватиметься на таких трьох принципах: свобода валютних операцій; ризикоорієнтованість, прозорість, достатність та ефективність валютного регулювання; самостійність і ринковість валютного регулювання, що передбачає, зокрема, гнучкість валютного курсу. Згідно з цим законом НБУ за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави, має право вжити такі заходи захисту: обов'язковий продаж частини надходжень в іноземній валюті; запровадження граничних термінів розрахунків за операціями з експорту й імпорту товарів; визначення особливостей виконання операцій, які пов'язані з переміщенням фінансового капіталу; використання дозволів та (або) лімітів на проведення окремих валютних операцій; резервування коштів за валютними операціями та ін. Для вирішення зазначених проблем у сучасних умовах лише впровадження норм цього закону недостатньо, потрібно виробити системний підхід до інтегрованого регулювання всіх сегментів фінансового ринку.

Висновки. На підставі аналізу функціонування фінансового ринку зроблено такі висновки: 1) рівень його доларизації в Україні як загалом, так і в розрізі сегментів є високим; 2) такий рівень становить загрозу стабільному функціонуванню фінансових посередників і банківської системи в разі знецінення національної грошової одиниці; 3) валютний дисбаланс активів і пасивів по банківській системі значно зменшився з 2008 р., однак досі є значним; 4) іноземну валюту широко використовують економічні суб'єкти в тіньовому секторі економіки. Уважаємо такий рівень доларизації небезпечним для розвитку фінансової системи країни, а його зниження має стати одним з головних завдань Національного банку України.

Основними причинами доларизації в Україні були висока інфляція та різкі коливання валютного курсу національної грошової одиниці. Висока інфляція фактично паралізує фінансовий ринок, руйнує грошово-кредитну систему, що посилює «відтік» капіталу з країни, спричиняє витіснення з внутрішнього обігу

національної грошової одиниці іноземною валютою, обмежує можливості фінансування державного бюджету [30, с. 62]. Загалом доларизація національних фінансових ринків відбувається через таке: 1) запозичення на міжнародному фінансовому ринку; 2) прихід іноземних банків; 3) інвестування за кордон, коли національний фінансовий ринок не є достатньо розвиненим, щоб створювати високоякісні та високоліквідні активи, доларизація забезпечує швидкий доступ до закордонних фінансових активів та оптимізацію доходної і ризикової структури інвестиційного портфеля; 4) різницю (спреди) процентних ставок у національній та іноземній валюті.

Доларизація є природним наслідком зростання відкритості економіки та лібералізації міжнародного переміщення капіталу [1]. Держави, інтегруючись у світову економіку, стають чутливішими до зовнішніх шоків, а прагнення економічних суб'єктів мінімізувати (хеджувати) ризики неминуче призводить до певного рівня доларизації [3]. Завданням держави в такому разі повинно стати визначення та підтримка оптимального (природного) рівня доларизації [9, с. 22], який залежить від таких чинників, як інфляція та реальний обмінний курс, розмір економіки, рівень її розвитку та відкритості, а також рівень фінансової інтеграції й лібералізації міжнародного переміщення капіталу. На наш погляд, досягнення природного рівня доларизації й ефективне використання потенціалу вітчизняного фінансового ринку дасть змогу активізувати розвиток національної економіки України та сприятиме інтеграції в міжнародний фінансовий ринок і світовий фінансовий простір.

Література:

- Baliño T. J. T. Bennett A., Borensztein E. Monetary policy in dollarized economies / International Monetary Fund. 1999. Occasional Paper № 171. 50 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Occasional-Papers/Iss.s/2016/12/30/Monetary-Policy-in-Dollarized-Economies-2897>.
- Baliño T. J. T. Bennett A., Borensztein E. Monetary policy in dollarized economies / International Monetary Fund. 1999. Occasional Paper № 171. 50 p. URL: <https://www.imf.org/en/Publications/Occasional-Papers/Iss.s/2016/12/30/Monetary-Policy-in-Dollarized-Economies-2897>. [in English].
- Calvo G., Vegh C. Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction. *Revista de Analisis Economico*. 1992. Vol. 7. № 1. P. 3–27. URL: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/20338/1/MPRA_paper_20338.pdf.
- Calvo G., Vegh C. Currency Substitution in Developing Countries: An Introduction. *Revista de Analisis Economico*. 1992. Vol. 7. № 1. P. 3–27. URL: https://mpr.aub.uni-muenchen.de/20338/1/MPRA_paper_20338.pdf. [in English].
- Kokenyne A., Ley J., Veyrune R. Dedollarization. *IMF Working Paper*. 2010. Vol. 10. № 188. 50 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10188.pdf>.
- Kokenyne A., Ley J., Veyrune R. Dedollarization. *IMF Working Paper*. 2010. Vol. 10. № 188. 50 p. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10188.pdf>. [in English].
- Береславська О. І., Зимовець В. В., Шелудько Н. М. Доларизація кредитного ринку в Україні: причини і наслідки. *Економіка і прогнозування*. 2006. № 3. С. 117–130. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_06_3_117_uk.pdf.
- Bereslavska O. I., Zymovets V. V., Sheludko N. M. Dolaryzatsiia kredytnoho rynku v Ukraini: prychny i naslidky. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 2006. № 3. S. 117–130. [in Ukrainian].
- Сніжко О., Зикова О. Структура доларизації у контексті глобалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2014. № 1 (42). С. 45–50. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/knu/article/download/2731/2435>.
- Snizhko O., Zykova O. Struktura dolaryzatsii u konteksti hlobalizatsii. *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny*. 2014. № 1(42). С. 45–50. [in Ukrainian].
- Стельмах В. С. Монетарна політика Національного банку України : сучасний стан та перспективи змін. Київ : Центр наукових досліджень Національного банку України; УБС НБУ, 2009. 404 с. URL: <http://pravo.studio/finansyi-obraschenie-denezhnoe-knigi/monetarna-politika-natsionalnogo-banku.html>.
- Stelmakh V. S. Monetarna polityka Natsionalnogo banku Ukrainy : suchasnyi stan ta perspektyvy zmin / za red. V. S. Stelmakha. Kyiv : Tsentr naukovykh doslidzhen Natsionalnogo banku Ukrainy ; UBS NBU, 2009. 404 s. [in Ukrainian].
- Береславська О. І. Валютна політика України: теорія та практика : монографія. Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2010. 330 с.
- Bereslavska O. I. Valiutna polityka Ukrainy: teoriia ta praktyka : monohrafiia. Irpin: Natsionalnyi universytet DPS Ukrainy, 2010. 330 s. [in Ukrainian].
- Інфляція та фінансові механізми її регулювання / за ред. чл.-кор. НАН України А. І. Даниленка. Київ : Ін-т екон. та прогноз., 2007. 400 с.
- Infiatsiia ta finansovi mekhanizmy yii rehuliuвання / za red. chl.-kor. NAN Ukrainy A. I. Danylenka. Kyiv : In-t ekon. ta prohnozuv., 2007. 400 s. [in Ukrainian].
- Лизун М. В. Переваги та недоліки доларизації економік для країн, що розвиваються. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2017. Вип. 3 (09). С. 18–22. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/evzdia_2017_3_5.pdf.
- Lyzun M. V. Perevahy ta nedoliky dolaryzatsii ekonomik dlia krain, shcho rozvyvaiutsia. *Ekonomichnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. 2017. Vyp. 3(09). S. 18–22. [in Ukrainian].

10. Пасічник Ю. В. Вплив доларизації економіки на розвиток фінансового ринку. URL: http://finconf.nusta.com.ua/docs/700aae3a7aaddff2b0ef86f569bc458c/tez/Pasichnyk_tezi.doc.
- Pasichnyk Yu. V. Vplyv dolaryzatsii ekonomiky na rozvytok finansovoho rynku. [in Ukrainian].
11. Хейзен С. Доларизація: контроль ризика має значення. *Фінанси & розвиток*. 2005. Март. С. 44–45. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/rus/2005/03/pdf/basics.pdf>.
- Hejzen S. Dolarizacija: kontrol' riska imeet znachenie. *Finansy & razvitie*. 2005. Mart. S. 44–45. [in Russian].
12. Шумська С. С. Доларизація та відтік коштів з української економіки. *Економіка і прогнозування*. 2003. № 4. С. 62–71. URL: http://eip.org.ua/docs/EP_03_4_62_uk.pdf.
- Shumska S. S. Dolaryzatsiia ta vidtik koshtiv z ukrainskoi ekonomiky. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 2003. № 4. S. 62–71. [in Ukrainian].
13. Версаль Н. І., Ставицький А. В. Тенденції доларизації банківського сектора України. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 4. С. 106–117. URL: <https://bit.ly/3c9Tr9R>.
- Versal N. I., Stavyt'skyi A. V. Tendentsii dolaryzatsii bankivskoho sektora Ukrainy. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 2016. № 4. S. 106–117. [in Ukrainian].
14. Король М. М., Стасиш О. Р. Валютний ринок України: стан, проблеми й перспективи. *Сталий розвиток економіки*. 2015. № 3. С. 65–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sre_2015_3_1.
- Korol M. M., Stasysh O. R. Valiutnyi rynok Ukrainy : stan, problemy u perspektyvy. *Stalyi rozvytok ekonomiky*. 2015. № 3. S. 65–70. [in Ukrainian].
15. Дуда Б. Деякі особливості державного регулювання валютного ринку України. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/314011/deyaki-osoblyvosti-derzhavnogo-regulyvannya-valyutnogo-rynku-ukrayiny>.
- Duda B. Deiaki osoblyvosti derzhavnoho rehuliuвання valyutnoho rynku Ukrainy. [in Ukrainian].
16. Крупка І. М. Теоретико-методологічні засади та особливості функціонування фінансового ринку України : монографія. Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2019. 823 с.
- Krupka I.M. Teoretyko-metodolohichni zasady ta osoblyvosti funktsionuvannia finansovoho rynku Ukrainy: Monohrafiia. – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 2019. – 823 s. [in Ukrainian].
17. Марчук В. П. Фінансова доларизація в Україні та шляхи її зниження. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України* : зб. наук. праць. 2009. Вип. 24. С. 66–77. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/download/123456789/57212/5/Marchuk_Finansova_dolaryzatsiia.pdf.
- Marchuk V. P. Finansova dolaryzatsiia v Ukraini ta shliakhy yii znyzhennia. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy* : zb. nauk. prats. 2009. Vyp. 24. S. 66–77. [in Ukrainian].
18. Про додаткові заходи щодо діяльності банків : Постанова Національного банку України від 11.10.2008 № 319. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0319500-08>.
- Pro dodatkovy zakhody shchodo diialnosti bankiv : Postanova Natsionalnogo banku Ukrainy vid 11.10.2008 № 319. [in Ukrainian].
19. Огляд банківського сектору / НБУ. 2019. Лютий. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=88238661>.
- Ohliad bankivskoho sektoru / NBU. 2019. Liutyi. [in Ukrainian].
20. Ставицький А. В. Умови стабілізації банківської системи України на сучасному етапі. *Фінанси України*. 2015. № 1. С. 47–58. URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_15_01_047_uk.pdf.
- Stavyt'skyi A. V. Umovy stabilizatsii bankivskoi systemy Ukrainy na suchasnomu etapi. *Finansy Ukrainy*. 2015. № 1. S. 47–58. [in Ukrainian].
21. Дрозько А. О., Любич О. О. Стан і перспективи розвитку банків з іноземним капіталом в Україні. *Фінанси України*. 2018. № 6. С. 91–106. URL: http://finukr.org.ua/docs/FU_18_06_091_uk.pdf.
- Droziabko A. O., Liubich O. O. Stan i perspektyvy rozvytku bankiv z inozemnym kapitalom v Ukraini. *Finansy Ukrainy*. 2018. № 6. S. 91–106. [in Ukrainian].
22. Khvedchuk K., Sinichenko V., Topf B. Estimating a natural level of financial dollarization in Ukraine. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. 2019. № 247. P. 38–44. URL: <https://doi.org/10.26531/vnbu2019.247.03>; <https://journal.bank.gov.ua/en/article/2019/247/03>.
- Khvedchuk K., Sinichenko V., Topf B. Estimating a natural level of financial dollarization in Ukraine. *Visnyk of the National Bank of Ukraine*. 2019. № 247. P. 38–44. [in English].
23. Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті : Закон України № 1304-VII від 03.06.2014 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1304-18#Text>.
- Pro moratorii na stiahnennia maina hromadian Ukrainy, nadanoho yak zabezpechennia kredyativ v inozemnii valiuti : Zakon Ukrainy № 1304-VII vid 03.06.2014 r. [in Ukrainian].
24. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо споживчих кредитів, наданих в іноземній валюті : Закон України № 1381-IX від 13.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1381-20#Text>.
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo spozhyvchykh kredyativ, nadanykh v inozemnii valiuti: Zakon Ukrainy № 1381-IX vid 13.04.2021 r. [in Ukrainian].
25. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реструктуризації зобов'язань за кредитами в іноземній валюті та адаптації процедур неплатоспроможності фізичних осіб : Закон України № 1382-IX від 13.04.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1382-20#Text>.
- Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo restrukturyzatsii zobov'iazan za kredyitamy v inozemnii valiuti ta adaptatsii protsedur neplatospromozhnosti fizychnykh osib: Zakon Ukrainy № 1382-IX vid 13.04.2021 r. [in Ukrainian].

26. Сніжко О. В. Фінансовий розвиток трансформаційних економік : структурно-функціональний аналіз : монографія. Київ : ВПЦ «Київ. Університет», 2009. 815 с.

Snizhko O. V. Finansovyi rozvytok transformatsiinykh ekonomik : strukturno-funktsionalnyi analiz : monohrafiia. Kyiv : VPTs "Kyiv. universytet", 2009. 815 s. [in Ukrainian].

27. Ганусик Ю. Б. Доларизація економіки України та її вплив на інфляційні процеси. *Вісник АМСУ. Серія: Економіка*. 2014. № 1 (51). С. 29–39. URL: <http://biblio.umsf.dp.ua/jspui/bitstream/123456789/234/1/7.pdf>.

Hanusyk Yu. B. Dolaryzatsiia ekonomiky Ukrainy ta yii vplyv na inflatsiini protsesy. *Visnyk AMSU. Seriiia "Ekonomika"*. 2014. № 1 (51). S. 29–39. [in Ukrainian].

28. Стецько Л. І. Доларизація економіки України, її наслідки і напрямки зниження. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.15. С. 287–292. URL: https://nv.nltu.edu.ua/Archive/2011/21_15/287_Ste.pdf.

Stetsko L. I. Dolaryzatsiia ekonomiky Ukrainy, yii naslidky i napriamky znyzhennia. *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*. 2011. Vyr. 21.15. S. 287–292. [in Ukrainian].

29. Про валюту і валютні операції : Закон України № 2473-VIII від 21 червня 2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2473-19>.

Pro valiutu i valiutni operatsii : Zakon Ukrainy № 2473-VIII vid 21 chervnia 2018 r. [in Ukrainian].

30. Крупка І. М. Інфляція та її вплив на розвиток фінансового ринку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*. 2010. № 119. С. 58–63. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/01/119_18.pdf.

Krupka I. M. Inflatsiia ta yii vplyv na rozvytok finansovoho rynku. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika*. 2010. № 119. S. 58–63. [in Ukrainian].

Отримано: 22 травня 2021 р.

Прорецензовано: 04 червня 2021 р.

Прийнято до друку: 09 червня 2021 р.

e-mail: mkрупка@ukr.net

mariya.yaremyk@lnu.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-67-75

Крупка М. І., Яремик М. М. Теоретико-методологічні основи формування напрямів фінансового забезпечення інноваційного розвитку економіки. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 67–75.

УДК: 330.3:336

JEL-класифікація: G28, O10, O31

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-8775-1397

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-1113-021X

Крупка Михайло Іванович,

*доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансів грошового обігу і кредиту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

Яремик Марія Мирославівна,

*аспірантка кафедри фінансів грошового обігу і кредиту
Львівського національного університету імені Івана Франка*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ

У статті узагальнено наукові знання про інноваційний розвиток економіки. На основі теоретичних поглядів науковців виокремлено дві парадигми постіндустріального суспільства, які базуються на розумінні взаємозв'язку циклічності економічного розвитку та інновацій, а також представлені інноваційного розвитку як фактору економічного зростання. Проаналізовано взаємозалежність між кризовими явищами та інноваційними процесами. Обґрунтовано, що в сучасних умовах інновації мають виконувати пріоритетну місію у зусиллях стимулювання економічного розвитку держав і сприяти активізації інвестиційно-інноваційних процесів та реалізації проблем виходу з кризового стану.

Ключові слова: інновація, інноваційний розвиток, фінансування інноваційної діяльності, теорії інноваційного розвитку, економічні кризи.

Крупка Михаил Иванович,

*доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой финансов денежного обращения и кредита
Львовского национального университета имени Ивана Франко*

Яремик Мария Мирославовна,

*аспирантка кафедры финансов денежного обращения и кредита
Львовского национального университета имени Ивана Франко*

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ НАПРАВЛЕНИЙ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ

В статье обобщены научные знания об инновационном развитии экономики. На основе теоретических взглядов ученых выделены две парадигмы постиндустриального общества, основанные на понимании взаимосвязи цикличности экономического развития и инноваций, а также представлены инновационного развития как фактора экономического роста. Проанализировано взаимозависимость между кризисными явлениями и инновационными процессами. Обосновано, что в современных условиях инновации должны выполнять приоритетную миссию в усилиях стимулирования экономического развития государств и способствовать активизации инвестиционно-инновационных процессов и реализации проблем выхода из кризисного состояния.

Ключевые слова: инновация, инновационное развитие, финансирования инновационной деятельности, теории инновационного развития, экономические кризисы.

Mykhailo Krupka,

*Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Finance, Money Circulation and Credit
Ivan Franko National University of Lviv*

Mariya Yaremyk,

*Postgraduate student at the Department of Finance, Money Circulation and Credit
Ivan Franko National University of Lviv*

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF FINANCIAL SUPPORT DIRECTIONS FORMATION FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ECONOMY

The article summarizes scientific knowledge about the innovative development of the economy. Currently, there are conflicting views in scientific papers on the conditions for the emergence and spread of innovation, especially in times of economic crisis. Therefore, the aim of this study is to reveal the views of scientists on the role of innovation in economic development and substantiating the principles of forming areas of financial support for innovation to overcome the effects of economic crises and strengthen the country's competitiveness.

The study of the main fundamental theories of innovative development allowed to summarize the views of scientists on the relationship between economic development and innovation processes. Based on the theoretical views of scientists, two paradigms of post-industrial society have been identified, which are based on understanding the relationship between the nature of cycles of economic development and innovation, as well as the presentation of innovative development as a factor of economic growth.

The analyzed theories of innovative development reveal innovations as an integral factor of economic growth of any society. The main reason for the cyclical nature of economic development according to the theories of innovation is the uneven nature of the introduction of innovations, which causes periodic violations of economic equilibrium. The study of these patterns makes it possible to justify the direction of innovation processes and develop a financial mechanism for their stimulation.

Today, innovation should become a top priority in efforts to accelerate the economic development of states, which will ensure the implementation of intensified investment processes and the implementation of ways out of the crisis. That is why, in our opinion, the study and use of theories of innovative development in times of economic shocks should be the basis for developing a long-term innovative model of economic development.

Key words: *innovation, innovation development, theory of innovation development, financing of innovation activity, economic crises.*

Актуальність теми дослідження. Наукове усвідомлення природи сучасних трансформаційних викликів в економіці є важливим етапом у прийнятті ефективних рішень щодо формування засад державної фінансової політики. Особливо актуальною є потреба у формуванні ефективного механізму фінансового забезпечення інноваційної діяльності, який створив би умови для впровадження науково-технічних досягнень суб'єктами господарювання, збереження та розбудову науково-технічного потенціалу пріоритетних галузей національної економіки.

Нині серед вітчизняних та закордонних вчених домінує беззаперечна думка щодо інноваційного розвитку як ключового фактору економічного зростання та конкурентоспроможності країни. Водночас, світова пандемія 2020 р. загострила потребу у підтримці та стимулюванні розвитку високотехнологічних галузей національної економіки, а також у формуванні сучасного підходу до вирішення проблем фінансового забезпечення інноваційного розвитку.

Відтак, першочерговим завданням фінансування науково-технічної та інноваційної діяльності є визначення необхідних обсягів фінансових ресурсів, а також джерел їх надходження й напрямів спрямування для стимулювання розвитку інноваційної діяльності. На наш погляд, важливим кроком до формування стратегій фінансування інноваційної моделі розвитку економіки повинно бути вивчення теорії економічної думки для розуміння змісту та ролі інновацій у розвитку економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні положення сучасних теорій інноваційного розвитку ґрунтовно розроблено такими науковцями: М. Д. Кондратьєв, С. Кузнець, Г. Менш, П. Ромер, Р. Солоу, М. І. Туган-Барановський, К. Фрімен, Й. Шумпетер та ін. Теоретичні засади формування інноваційної економіки під впливом структурних трансформацій поглиблено вивчали Ю. М. Бажал, В. Д. Базилевич, З. С. Варналій, В. М. Геєць, П. Друкер, М. І. Крупка, Л. І. Федулова та ін.

Вітчизняні автори І. Ф. Коломієць та Г. В. Гошовська охарактеризували еволюцію теорій інноваційно-технологічного розвитку, зокрема їх роль в розв'язанні сучасних проблем інноваційного розвитку регіону [14]. В науковій публікації О. Л. Богашко узагальнено генезис теорій інноваційного розвитку та проведено їх ретроспективну оцінку [9]. Досліджуючи процес становлення та розвитку теоретичних підходів щодо управління інноваціями, І. В. Бутирська виокремила такі їх групи: інноваційні теорії економічного розвитку; циклічні інноваційні теорії; теорії управління знаннями та еволюційно-інституційні теорії [10]. Водночас у наукових працях існують суперечливі точки зору щодо умов виникнення та розповсюдження інновацій, особливо під час економічної нестабільності, що потребує додаткового вивчення.

Мета дослідження: розкрити погляди вчених на роль інновацій у розвитку економіки та обґрунтувати засади формування напрямів фінансового забезпечення інноваційної діяльності задля подолання наслідків економічних криз й зміцнення конкурентоспроможності країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Витоки наукової думки щодо формування парадигми постіндустріального суспільства, яка базується на теоретичних засадах розуміння природи та особливостей економічних циклів, формування та розвитку інновацій відбулися у другій половині XIX ст. При цьому, перші роздуми щодо визначального впливу поділу праці та поглиблення спеціалізації робітників як фактору науково-технічного прогресу, який забезпечує зростання продуктивності праці та збільшення обсягів виробництва, описав А. Сміт у науковій роботі «Дослідження про природу й причини багатства народів» [19].

Загалом, історія економічної думки визначає інновації як основний чинник економічного зростання та конкурентоспроможності держав. Проте, у наукових працях можна відшукати суперечливі точки зору щодо умови появи інновацій та їх поширення. Вивчаючи технологічну парадигму суспільства, вітчизняний вчений Ю. М. Бажал називає інновації «стовбуровими клітинами економічного зростання» [7, с. 11]. У його дослідженні особлива увага зосереджена на співвідношенні технологічних парадигм, які сформовані на основі певного ключового фактору, який він називає «big-bang», та фаз економічних циклів, які зумовлюють піднесення та занепад економік (кризи).

Результати його дослідження дали змогу виявити, що в процесі існування криз були опубліковані фундаментальні праці, які критикували існуючий економічний лад й прогнозували його занепад. Водночас, виникали теорії, які зосереджували увагу на факторах, що сприяли розвитку нової технологічної парадигми, яка є порятунком капіталізму (ринкової економіки). Проблеми сприйняття вказаних суперечностей зумовлені тим, що нерідко новітні теорії опосередковано наголошували на ключовій ролі інновацій [7, с. 13–15].

Вивчення основних положень фундаментальних теорій інноваційного розвитку дозволяє узагальнити погляди вчених щодо взаємозв'язку між економічним розвитком та інноваційними процесами. Відтак, виокремлюємо дві парадигми постіндустріального суспільства, в основі якої лежать теоретичні основи розуміння взаємозв'язку циклічності економічного розвитку й інновацій (табл. 1) та інноваційного розвитку як фактору економічного зростання (табл. 2).

Таблиця 1

Систематизація наукових поглядів, що характеризують взаємозв'язок циклічності економічного розвитку та інновацій

Теорія	Представник	Характеристика поглядів
Теорія циклічних криз	К. Маркс	Економічні кризи виникають внаслідок нерівномірності відтворення та циклічності основного капіталу, масова заміна якого здійснюється через 10–12 років
Теорія циклічних криз	М. Туган-Барановський	Перешкодою для безперервного розвитку виробництва вважаються не так зовнішні фактори, як внутрішні властивості економічної системи, які зумовлені циклічною закономірністю відтворення основного капіталу країни
Теорія «довгих хвиль»	М. Кондратьєв	Довгі хвилі є процесом відхилення від стану рівноваги, який намагається досягти економіка. Періодичні порушення такої рівноваги викликають необхідність оновлення «основних капітальних благ», яке проводиться на основі науково-технічного прогресу і здійснюється не плавно, а поштовхами і становить матеріальну основу великих циклів кон'юнктури
Теорія інноваційного розвитку	Й. Шумпетер	Поява нововведень відбувається в економічній системі нерівномірно, у вигляді кластерів, тобто сукупності базисних нововведень, що визначають технологічний устрій економіки впродовж тривалого періоду часу
Теорія інноваційного розвитку	Г. Менш	Генератором умов для появи інновацій, які становлять технологічну основу нової довгої хвилі, є депресія. Періодичний застій в розвитку економіки, або ситуація «технологічного пату», зумовлена нестачею базисних нововведень

Джерело: складено на основі [3; 8; 13; 16; 25].

Перші теоретичні основи інноватики ґрунтувалися на визначенні причин циклічності соціально-економічного розвитку. Відтак, сформульована в 60-х рр. XIX ст. К. Марксом у праці «Капітал» теорія циклічних криз створила можливість обґрунтувати піднесення і спади в економічному розвитку матеріальними чинниками [10, с. 174]. На думку вченого, впровадження для практичного використання нового удосконаленого обладнання лежить в основі технічних революцій, які охоплюють низку різних секторів суспільного виробництва. Такі зміни призводять до виникнення нових галузей економіки, а також створюють умо-

ви для зростання темпів накопичення капіталу та приросту виробництва. Разом з тим, за певний проміжок часу технічні нововведення втрачають свою неординарність, що викликає уповільнення процесу розвитку виробництва і на цій основі виникають кризові явища та депресії [10, с. 174].

Окрім К. Маркса, фундатором теорії циклічного економічного розвитку вважають українського економіста М. І. Туган-Барановського, який одним із перших розпочав досліджувати взаємозв'язок економічних криз та процесів відтворення основного капіталу. Під час вивчення природи криз в англійській промисловості у науковій праці «Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя», він виявив циклічність економічного розвитку й підкреслив, що впродовж періоду економічного підйому відбувається розширення виробництва, що викликає зростання споживання. Такі зміни відбуваються завдяки накопиченню капіталу і його інвестуванню в наукові відкриття, нові технічні рішення [8, с. 4]. Вчений аргументує, що з метою подолання економічних криз пріоритетним напрямом є пошук ресурсів, спрямованих на розроблення нових технологій та здійснення активних капітальних вкладень [14].

У ХХ ст. підхід щодо дослідження циклічності настання економічних криз був розвинений М. Д. Кондратьєвим у теорії «довгих хвиль» в економіці. Вчений в результаті обґрунтування теорії великих циклів кон'юнктури пояснював перехід до нового циклу з хвилями винаходів та нововведень. М. Д. Кондратьєв окремо виділяв моменти появи великих і значущих винаходів та моменти їх використання у виробництві (технологічні нововведення). На його думку, на підйомі будь-якої хвилі великого циклу відбуваються зміни в економічному житті суспільства, які знаходять відображення у суттєвих змінах техніки, основою яких є попередньо здійснені технічні відкриття. В результаті дослідження встановлено, що перед початком росту хвилі кожного великого циклу в техніці та технології виробництва відбуваються значні зміни, які викликані появою принципово нових винаходів і нововведень [15]. Також науковець пов'язує «довгі хвилі» з потужними змінами в інших сферах суспільного життя: «...і війни, і соціальні потрясіння залучаються до ритмічного процесу розвитку великих циклів і стають не вихідними силами цього розвитку, а формою його прояву» [9, с. 24].

Австрійський економіст Й. Шумпетер розвинув гіпотезу щодо циклічності економічного розвитку в результаті поширення нововведень. На його думку, економічний розвиток полягає у виникненні нових, невідомих комбінацій, тобто інновацій: створення нових продуктів, освоєння нових ринків збуту продукції; впровадження нових технологій; форм організації праці; використання нових ресурсів [25, с. 159]. Всі ці фактори сприяють виведенню економічної системи з рівноваги та прискорюють виникнення нових галузей виробництва та припиняють функціонування застарілих. У зв'язку з тим, що поява нових ідей не може відбуватися постійно, економічний розвиток має циклічний характер.

Німецький економіст Г. Менш як представник неокласичної теорії нововведень в науковій праці «Технологічний пат: інновації долають депресію» висловив думку, що нововведення є переворотом у виробництві. Вчений вважає, що в світовій економіці періодично виникає така ситуація – технологічного пату, коли країни тривалий час знаходяться в кризі, вихід з якої неможливий з використанням діючої техніки, без застосування революційних або, як відзначає автор, базисних нововведень. Утім, вчений наголошує, що технічний прогрес відбувається не безперервно, а дискретно, тим самим відзначає про процеси чергування періодів, які супроводжуються численними нововведеннями і відрізками часу значної їх нестачі. На певному етапі свого розвитку будь-яка країна може знаходитися в кризовому стані, причиною якого є зупинка в розвитку наукових досліджень та нестачею базових інновацій. Вчений наголошує, що саме криза стає тим поштовхом, що спричиняє стимул до впровадження інновацій. Разом з тим, у період економічного зростання необхідність інноваційного розвитку у вже налагодженому виробництві відсутня [3]. Проте існує інша точка зору Х. Фрімена, який вказує, що депресія навпаки призводить до послаблення інноваційної активності, а поштовх до впровадження інновацій можливий на стадії поштовху або буму [6, с. 9].

Поділяючи погляди Г. Менша, американський економіст Р. Фостер висловлює думку про використання динаміки циклів в процесі проведення аналізу інноваційної діяльності і науково-технічного прогнозування. Нові технології з'являються раптово, а не як запрограмований процес. У зв'язку з цим з метою пояснення та розуміння заміщення однієї технології іншою або динаміки технологічної кон'юнктури необхідним є застосування ідеї технологічної межі та технологічного розриву [24]. Технологічний розрив проявляється при заміні однієї технології на іншу і характеризує певні відмінності у можливостях цих технологій та обсяг інвестицій для впровадження нової технології. Утім, після подолання технологічного розриву, інвестування в нові технології є набагато вигіднішим, ніж модернізація старого обладнання, тому процес заміни діючої технології прогресивною є незворотнім.

Різноманіття поглядів науковців на природу та причини економічної нестабільності, зумовило появу й низки теорій, в яких стимулювання інновацій є головною рушійною силою у період посткризового відновлення (табл. 2).

Таблиця 2

Систематизація наукових поглядів, що характеризують інновації як фактор економічного зростання

Теорія	Представник	Характеристика поглядів
Теорія інноваційного розвитку	Й. Шумпетер	Інновації, нововведення та підприємництво є ключовими факторами й визначниками економічного росту. Поширення нововведень і економічне новаторство, а саме підприємництво, визначають економічну динаміку
Теорія економічного зростання	С. Кузнець	Основним джерелом економічного зростання є «прориви» в підвищенні рівня людського капіталу («епохальні інновації»). При цьому високі темпи зростання можливі лише за умови «взаємодії між масовим використанням технологічних інновацій на основі накопичених знань та подальшого його нарощування»
Теорія економічного зростання	Р. Солоу	Вплив технологічного прогресу виявляється в граничних показниках капіталовіддачі і продуктивності праці, які є параметрами ефективності національного виробництва, а основним чинником економічного зростання в довгостроковому періоді стає розвиток техніки і технології
Концепції формування технологічних систем	К. Фрімен, Дж. Кларк, Л. Суїте	Темпи економічного зростання залежать від формування, розвитку і старіння технологічних систем
Модель економічного зростання з ендегенним технологічним прогресом	Ф. Агійон П. Хоувітт	Економічне зростання є зумовленим технологічним прогресом, який насамперед забезпечується за рахунок конкуренції між фірмами, що генерують і здійснюють перспективні продуктивні й технологічні інновації
Ендегенна модель економічного зростання	П. Ромер Р. Лукас	Основним фактором економічного росту є ріст капіталовкладень в науково-технічну діяльність і інвестиції в людський капітал, який зосереджений у сфері отримання нового знання

Джерело: складено на основі: [1; 17; 20; 22; 25].

Й. Шумпетер вперше окреслив значення технологічних змін як фактору економічного розвитку та вказав на значення інновації як генератора прибутку; обґрунтував модель інноваційного розвитку економічної системи на основі аналізу взаємодії системних, структурних і циклічних факторів. Йому належить ідея запровадження в наукових дослідженнях розмежування змісту понять «економічний розвиток» та «економічне зростання». В науковій праці «Теорія економічного розвитку» термін «економічне зростання» трактується як збільшення виробництва та споживання однакових товарів та послуг впродовж певного періоду часу [25, с. 34]. Тому згідно з поглядами вченого поняття «економічне зростання» характеризує лише динаміку певних показників, а економічний розвиток як поняття більш широке і пов'язане з визначенням очікуваних кількісних, а також якісних зрушень в економіці. Таким чином економічне зростання є лише проявом та визначальною складовою економічного розвитку. На думку Й. Шумпетера, інновації, нововведення та підприємництво є ключовими факторами й визначниками економічного росту, при чому їх відсутність викликає системні економічні кризи. Водночас, розвиток інноваційної активності, навпаки, є фактором подолання кризових явищ [5, с. 10].

Важливе значення для формування сучасних теорій економічного зростання мали праці нобелівського лауреата С. Кузнеця, який вважав основним джерелом економічного зростання «епохальні інновації», тобто «розширене використання науки з метою вирішення проблем економічного виробництва» [1, с. 9].

Науковець дотримувався точки зору, що революційні інновації, які прискорюють темпи економічного зростання, з'являються в основному випадково, як результат дії зовнішніх обставин, зокрема зміни в політичній ситуації, економіці; у зв'язку з появою нових винаходів тощо. Економічні цикли науковець розглядає в єдності із циклами інноваційних технологій, при цьому відзначає випадковий характер появи інновацій [12]. Використання нових технологій, на його погляд, є вагомим але не достатнім фактором економічного зростання. Для повного використання потенціалу, який зумовлений впровадженням науково-технічних розробок, важливо внести зміни в інституційну структуру суспільства, а також забезпечити проведення наукових досліджень у виробництві шляхом створення дослідних лабораторій, що сприятиме стимулюванню науково-технічного прогресу в перспективі [1, с. 12].

Сучасні підходи щодо оцінювання економічного зростання в значній мірі базуються на використанні наукових робіт американського економіста Р. Солоу. Запропонована теоретична модель Солоу дає можливість на основі застосування функції Кобба-Дугласа оцінити закономірності економічного зростання залежно від впливу таких факторів, як праця та капітал, а також технологічного прогресу, що є неза-

лежною змінною функції. Використання моделі Солоу підтверджує, що зростання добробуту країни в довгостроковій перспективі, яке відображає показник національного доходу на душу населення, може забезпечити лише фактор технологічних змін [20, с. 467].

Особливого значення впливу технологічних змін на соціально-економічний розвиток суспільства у ХХ ст. надають представники неошумпетеріанської школи, або представники теорії економічних змін. К. Фрімен, Л. Сюте, Дж. Кларк внесли свій вклад в розвиток ідеї довгих хвиль розвитку економіки і запропонували використання поняття технологічної системи (парадигми), яка представляється сукупністю взаємопов'язаних сімейств технічних та соціальних нововведень. Вчені вважають поширення нововведень механізмом розвитку технологічної системи, а темпи такого поширення пов'язують з дією ринкових умов, наявністю відповідних умов та стимулювання. Зокрема, широке розповсюдження нових технологій можливе в результаті проведення низки соціальних та інституційних змін щодо організації науково-дослідної діяльності; державного стимулювання інноваційної діяльності; кооперації та конкуренції в підприємницькій діяльності; національних та міжнародних режимів державного регулювання.

К. Фрімен підкреслив, що поява базисних нововведень в окремих галузях виробництва служить поштовхом для розвитку економіки країни. В такому випадку економічне зростання є наслідком появи нових галузей [22].

Новий напрям щодо вдосконалення взаємозв'язку інновацій та довгих циклів розвитку запропонувала венесуельська дослідниця К. Перес, яка зуміла теоретично обґрунтувати зв'язок, який існує між зміною базових технологій як основи економічного зростання та розвитком, що в подальшому відбувається в інших сферах суспільства. Вона відзначає потенціал технологічної революції як «потужний кластер нових технологій, продуктів і галузей», що здатні зумовити піднесення в економіці і викликати тенденцію до розвитку в довгостроковій перспективі. Вказана сукупність технічних новацій знаходиться у тісному взаємозв'язку і містить важливий низьковитратний ресурс широкого застосування – здебільшого джерело енергії, рідше ключовий матеріал, нові продукти та процеси, а також нову інфраструктуру [21, с. 30]. Техніко-економічну парадигму автор характеризує як модель найкращої ділової практики, яка складається з технологічних та організаційних принципів, що відображають найефективніші шляхи впровадження в життя певної технічної революції з метою модернізації економічного розвитку [21]. В процесі технологічної революції виникає значний поштовх до розвитку всіх галузей економіки, який породжує нові технології та створює більш ефективні умови їх використання шляхом вдосконалення відповідної інфраструктури. Вказані зміни своєю чергою викликають розвиток інституціональної системи суспільства.

В роботі «Теорія довгострокового техніко-економічного розвитку» [11] академік С. Глазьев запропонував близьку за змістом до концепції техніко-економічної парадигми К. Перес концепцію технологічних укладів, в якій охарактеризував особливості зміни технологічного базису та вказав на ключову роль нових технологічних систем в забезпеченні економічного зростання. Вченим обґрунтована можливість технологічного розвитку економіки та розвитку нового укладу на базі виробничого потенціалу.

Подальший розвиток вирішення проблеми економічного зростання знайшов відображення в розроблених на початку 90-х рр. моделях з ендегенним технологічним прогресом, який виникає всередині певної системи, що аналізується [20, с. 467]. В цьому контексті представляє інтерес модель Ф. Агійона і П. Хоувітта, яка базується на ідеї, що економічний ріст відбувається за рахунок технологічного прогресу, що виникає внаслідок конкуренції між фірмами – розробниками перспективних інновацій (орієнтованих на виробництво та використання нових продуктів, технологічних нововведень). При цьому будь-яке нововведення дає можливість з'явитися на ринку новим проміжним товарам, зокрема технологіям чи продуктам, які можуть використовуватися з метою підвищення ефективності виробництва кінцевих видів продукції [20, с. 469].

Дослідження американських економістів П. Ромера та Р. Лукаса суттєво вплинули на розширення можливостей здійснення аналізу економічного розвитку за рахунок побудови моделей, які дають розуміння щодо взаємодії ринкової економіки та знань. Ці вчені довели, що найвагомим чинником генерації економічного росту можна вважати технологічні зміни, які відбуваються в результаті науково-дослідної діяльності людей.

Зокрема, модель П. Ромера, що належить також до моделей екзогенного зростання, дає пояснення економічному зростанню за рахунок такого основного фактора, як збільшення капітальних вкладень у дослідження та розробки (науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи) та інвестицій в людський капітал. Згідно з цією моделлю в довгостроковій перспективі кращі шанси забезпечити високі темпи зростання в економіці з розвиненою наукою та великими ресурсами людського капіталу, ніж у економіки, яка позбавлена цих переваг [4, с. 99]. Особливістю моделі Р. Лукаса є те, що вона одна з перших розглядала основним джерелом довгострокового зростання людський капітал. Цю модель розроблено з

метою дослідження залежності між темпами зростання економічного розвитку та продуктивністю навчання індивідів. Вчений вважав, що накопичення людського капіталу призводить до зростання продуктивності праці та фізичного капіталу [2, с. 17].

Серед сучасних теорій управління знаннями як основи інноваційного розвитку варто виокремити теорію інтелектуальної технології Ф. А. Хайєка, в якій ринок розглядається як основне джерело інформації, сформоване на основі значних нагромаджень «неявного, розсіяного знання», що стосується потреб людей та їх виробничих можливостей. Вчений розглядає інформаційну концепцію «порядку, що розширюється» як базовий напрям подальшого розвитку цивілізації. Нові ідеї, на думку Ф. Хайєка, що виникають в підприємницькій діяльності, базуються на знаннях, що є поштовхом для створення інновацій. При цьому підприємці постійно прагнуть отримувати більші доходи і зміцнювати свої ринкові позиції, що змушує їх без втручання до цього процесу держави добирати з наявного інформаційного простору ті знання, які створюють можливість забезпечити удосконалення та оновлення продукції і в результаті цього задовольняти потреби споживачів. Вчений довів, що вирішальне значення для забезпечення сприятливих умов щодо впровадження інновацій мають інституційні основи суспільства: формальні, тобто законодавча база, яка регламентує економічну діяльність, та неформальні (правила, традиції й ін.) [12].

Згідно з теорією інноваційної економіки і підприємницького суспільства (П. Друкер) специфічні теоретико-методологічні засади створюють широке поле взаємодії теорій, інституціоналізму та фінансів. Так, П. Друкер обґрунтовує, що інноваційна економіка повинна забезпечити вирішення низки проблем: неперервне оновлення асортименту випуску продукції, наданих послуг; створення нових та проведення оновлення виробничих систем; зростання ефективності виробничо-господарської діяльності, передусім, шляхом збільшення продуктивності праці, зменшення витрат діяльності; створення і реалізація стратегії і тактики боротьби за лідерські позиції в найбільш перспективних сферах розвитку, техніки, технології тощо. На думку вченого, в основі розвитку інноваційної економіки має бути інтелектуалізація праці; головна форма інвестицій – поширення знань, а інтелектуальна власність має бути визначальною поміж інших форм [12].

Таким чином, можна зробити висновок щодо визначальної ролі інноваційного фактору в економічному зростанні країни. При цьому характерний для ринкової економіки циклічний характер розвитку і процес виникнення кризових явищ є закономірними. Взаємозалежність інноваційної діяльності та циклів економічної нестабільності полягає у тому, що криза зумовлює розбалансування економіки й приводить до пошуку прогресивних напрямів її розвитку; кризові явища в економіці стимулюють впровадження інновацій в стратегічні галузі; посилення інноваційної активності підприємств є ефективним та потужним напрямом виходу економіки з кризового стану та забезпечує стійке функціонування її галузей в перспективі.

Сучасні теорії інноваційного розвитку вважають пріоритетним інтелектуалізацію національної економіки, тому подальше економічне зростання країни пов'язане з використанням інновацій і знань як головних економічних ресурсів, посиленням інноваційної активності, спроможністю використовувати новітні технології і на цій основі забезпечувати конкурентоспроможність продукції. Реалізація цих завдань зумовлює необхідність удосконалення напрямів фінансового забезпечення інноваційної діяльності.

На наш погляд, головними напрямками покращення фінансового забезпечення інноваційної діяльності в Україні повинні бути:

- підвищення ролі бюджетного фінансування науки та пошук шляхів ефективного та цільового використання бюджетних коштів;
- створення сприятливих умов для розвитку державно-приватного партнерства, венчурного інвестування та краудфандингу;
- вдосконалення непрямих інструментів підтримки інноваційної діяльності шляхом запровадження найефективніших податкових преференцій, що апробовані світовою практикою, особливо інноваційного податкового кредиту та механізму прискореної амортизації, а також визначення на законодавчому рівні переліку інноваційних витрат, що підлягають відшкодуванню через механізм податкового кредиту;
- заохочення банків до кредитування інноваційних підприємств, зокрема застосовуючи безвідсоткові або пільгові ставки за кредитами;
- розроблення системи стимулювання залучення до інноваційної діяльності коштів суб'єктів господарювання й населення та створення механізму надання державних гарантій щодо стабільності інвестицій в інноваційні проекти.

Саме тому дослідження та використання теорій інноваційного розвитку в умовах економічних потрясінь повинно бути підґрунтям під час розробки довготривалої інноваційної моделі економічного розвитку країни.

Висновки. Проаналізовані теорії інноваційного розвитку розкривають інновації як невід’ємний фактор економічного зростання будь-якого суспільства. Основною причиною циклічності економічного розвитку згідно з теоріями інноватики вважається нерівномірний характер впровадження нововведень, що зумовлює періодичне порушення економічної рівноваги. Дослідження вказаних закономірностей дає можливість обґрунтувати напрями фінансового забезпечення інноваційної діяльності задля прискорення економічного розвитку країни й сприяння активізації інвестиційних процесів та реалізації шляхів виходу її з кризового стану. Відтак, подальшого розвитку потребує ретельне розроблення механізму фінансового забезпечення інноваційної діяльності, а саме: удосконалення непрямих методів стимулювання інвестицій в інноваційну сферу, активізації нинішніх й запровадження нових інструментів фінансування, поглиблення процедури визначення пріоритетів державної фінансової підтримки інноваційної діяльності з метою досягнення максимального залучення фінансових ресурсів до інноваційного процесу.

Література:

1. Kuznets S. (1966). *Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread*. New Heaven, 529.
2. Lucas R. (1988). On the Mechanics of Economic Development. *Journal of Monetary Economics*, no. 22, 3–42.
3. Mensch G. (1979). *Stalemate in Technology: Innovation Overcame the Depression*. Cambridge (Mass.): [s. n.], 247.
4. Romer P. (1990). Endogenous Technological Change. *Journal of Political Economy*, vol. 98, no. 5, 71-102.
5. Schumpeter J. (1950). *Capitalism, Socialism and Democracy*. New York: Harper and Row, 345.
6. Freeman C. (1982). *The Economics of Industrial Innovation; 2nd edn*. London: Frances Pinter, 38.
7. Бажал Ю. М. Інновації як стовбурні клітини економічного зростання. *Глобальні тенденції і перспективи : світова економіка та Україна*. 2018. С. 8–15. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/15530> (дата звернення: 20.03.2021).
8. Бажал Ю. М. Інноваційна теорія економічного розвитку: М. Туган-Барановський, Й Шумпетер і проблеми перехідної економіки України. *Наукові записки НаУКМА. Т. 18: Економічні науки*. 2000. С. 3–7. URL: <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/9735> (дата звернення: 20.03.2021).
9. Богашко О. Л. Еволюція теоретичних підходів до інноваційного розвитку в економічній науці. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу: Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2013. № 2 (22). С. 23–29. URL: <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2-2-22-2013.pdf> (дата звернення: 20.03.2021).
10. Богашко О. Л. (2013) *Evolutsiia teoretychnykh pidkhdov do innovatsiinoho rozvytku v ekonomichnii nauki. Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu i biznesu: Svitove hospodarstvo i mizhnarodni ekonomichni vidnosyny, no. 2 (22), 23-29.* < <http://old.bumib.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2-2-22-2013.pdf>> (2021, March, 20) [in Ukrainian]
11. Бутирська І. В. Еволюція теоретичних підходів до управління інноваціями. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки*. 2018. № 1–2. С. 172–178. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2018_1-2_26 (дата звернення: 20.03.2021).
12. Глазьев С. Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. Москва : ВлаДар, 1993. 310 с.
13. Glazev S. Iu. (1993) *Teoriia dolgosrochnogo tekhniko-ekonomicheskogo razvitiia*. M.: VlaDar. 310. [in Russian]
14. Захарченко В. І., Корсікова Н. М., Меркулов М. М. Інноваційний менеджмент: теорія і практика в умовах трансформації економіки. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 448 с.
15. Zakharchenko V. I., Korsikova N. M., Merkulov M. M. (2012) *Innovatsiyni menedzhment: teoriia i praktyka v umovakh transformatsii ekonomiky*. K.: Tsentri uchbovoi literatury, 448. [in Ukrainian]

13. Клімова Г. П. Концептуальні засади становлення інноваційного суспільства в Україні / за ред. Ю. Є. Атаманової, Г. П. Клімової. Харків : Право, 2015. 452 с.
- Klimova, H. (2015). *Kontseptualni zasady stanovlennia innovatsiinoho suspilstva v Ukraini* [Conceptual Foundations of the Formation of an Innovative Society in Ukraine]. Yu. Atamanova, H. Klimova (Eds.). Kharkiv: *Pravo* [in Ukrainian].
14. Коломієць І. Ф., Гошовська Г. В. Еволюція теорій інноваційно-технологічного розвитку в ретроспективній оцінці. *Регіональна економіка*. 2014. № 2. С. 178–186. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_2_20 (дата звернення: 20.03.2021).
- Kolomiets I. F., Hoshovska H. V. (2014) *Evoliutsiia teorii innovatsiino-tehnolohichnoho rozvytku v retrospektyvni otsintsi*. [Evolution of the theories of innovation and technological development in retrospective evaluation] *Rehionalna ekonomika* [Regional Economy], no. 2, 178-186. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/regek_2014_2_20> 2021, March, 20) [in Ukrainian]
15. Кондратьев Н. Д. Основы проблемы экономической динамики. Москва : Наука, 1991. 214 с.
- Kondratev N. D. (1991) *Osnovy problemy ekonomicheskoi dinamiki*. M. : Nauka, 214. [in Russian]
16. Краус Н. М. Історія економіки та економічної думки: структурно-логічні схеми, таблиці, малюнки : навч. посіб. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 504 с.
- Kraus N. M. (2014) *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky: strukturno-lohichni skhemy, tablytsi, maliunky: navch. posib*. K. : «Tsentri uchbovoi literatury», 504 s.
17. Краус Н. М. Інноваційна економіка в глобалізованому світі: інституціональний базис формування та траєкторія розвитку : монографія. Київ : Аграр Медіа Груп, 2019. 492 с.
- Kraus N. M. (2019) *Innovatsiina ekonomika v hlobalizovanomu sviti: instyutsionalnyi bazys formuvannia ta traiektoriia rozvytku: monohrafiia*. Kyiv: Ahrar Media Hrup, 492. [in Ukrainian]
18. Кузнец С. Современный экономический рост: результаты исследований и размышлений: нобелевская лекция. *Нобелевские лауреаты по экономике: взгляд из России*. Санкт-Петербург : Гуманистика, 2003. С. 5–105.
- Kuznetc S. (2003) *Sovremennyi ekonomicheskii rost: rezultaty issledovaniy i razmyshlenii: nobelevskaia lektiia*. Nobelevskie laureaty po ekonomike: vzgliad iz Rossii. SPb : Gumanistika, 5-105. [in Russian]
19. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Соцэк-гиз, 1962. 684 с.
- Smit A. (1962) *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov*. M. : Sotcek-giz, 684. [in Russian]
20. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: в 3 т. / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад НАН України В. П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б. С. Кваснюка. Київ : Фенікс, 2007. Т. 1: Економіка знань – модернізаційний проєкт України. 544 с.
- Stratehichni vyklyky XXI stolittia suspilstvu ta ekonomitsi Ukrainy: v 3 t. / Za red. akad. NAN Ukrainy V.M.Heitsia, akad NAN Ukrainy V.P.Semynozhenka, chl.-kor. NAN Ukrainy B.Ye.Kvasniuka*. K.: Feniks, 2007. T. 1: *Ekonomika znan – modernizatsiinyi proekt Ukrainy*. 544 s. [in Ukrainian]
21. Перес К. Технологические революции и финансовый капитал. Динамика пузырей и периодов процветания / пер.с англ. Москва : Дело, 2013. 232 с.
- Peres K. (2013) *Tekhnologicheskie revoliutcii i finansovyi kapital. Dinamika puzyrei i periodov protcvetaniia*: M.: Delo, 232. [in Russian]
22. Рудий К. В. Циклы в современной экономике. Москва : Новое знание, 2004. 109 с.
- Rudii K.V. (2004) *Tsikly v sovremennoi ekonomike*. M. : Novoe znanie, 109. [in Russian]
23. Туган-Барановский М. И. Промышленные кризисы. Очерк из социальной истории Англии. Київ : Наукова думка, 2004. С. 200
- Tugan-Baranovskii M. I. (2004) *Promyshlennyye krizisy. Ocherk iz sotcialnoi istorii Anglii*. K.: Naukova dumka, 200. [in Russian]
24. Фостер Р. Обновление производства: атакующие выигрывают. Москва : Прогресс, 1987. 272 с.
- Foster R. (1987) *Obnovlenie proizvodstva: atakuiushchie vyigryvaiut*. M. : Progress, 272. [in Russian]
25. Шумпетер И. Теория экономического развития. Москва : Прогресс, 1982. 340 с.
- Shumpeter I. (1982) *Teoriia ekonomicheskogo razvittia*. Moskva : Progress, 340. [in Russian].

Отримано: 22 травня 2021 р.

Прорецензовано: 04 червня 2021 р.

Прийнято до друку: 09 червня 2021 р.

e-mail: vseoknow@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-76-81

Лисяк О. М., Сагайдак О. М. Реальність та перспективи інтернет-банкінгу як напрямку діджиталізації в Україні. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 76–81.

УДК: 332.12

JEL-класифікація: O30, O57, P43, G18, G20.

Лисяк Олена Миколаївна,*аспірант Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»***Сагайдак Оксана Миколаївна,***викладач I категорії ДПТНЗ «Дніпровський центр професійно-технічної освіти»***РЕАЛЬНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ
ЯК НАПРЯМКУ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ**

У статті висвітлено стан процесу діджиталізації в Україні, зазначено переваги її впровадження в інформаційній та телекомунікаційній сферах. Коротко проаналізовано досвід іноземних країн в питаннях цифровізації. Розкрито деякі особливості функціонування найкращих інтернет-банків держави: ПриватБанку, УкрСиббанку, ПУМБ. Продемонстровано чітку тенденцію переходу банків з філій в Інтернет, коли користувачів поступово, проте наполегливо привчають до здійснення всіх валютних операцій через спеціальні додатки в смартфонах. Зазначено, що мінімальним набором будь-якого успішного діджитал-банку повинні бути такі функції: управління лімітами картки, контроль залишків на поточних рахунках, оформлення депозиту, оплата комунальних послуг, переказ коштів на рахунки в інших банках. Наголошено, що вже на теперішньому етапі цифрової трансформації Мінфін створив «Каталог кращих інтернет-банкінгів України», у якому будь-який користувач мережі Інтернет в Україні має можливість порівняти та вибрати інтернет-банк згідно з своїми вимогами та вподобаннями. Перераховано основні переваги, загрози та ключові проблеми цифровізації банківського сектору в Україні.

Ключові слова: діджиталізація, цифрова трансформація, цифровізація, інтернет-банкінг, глобальна цифрова конкурентоспроможність.

Лысяк Елена Николаевна,*аспірант Национального технического университета «Днепропетровская политехника»***Сагайдак Оксана Николаевна,***преподаватель I категории ДПТНЗ «Днепропетровский центр профтехнического образования»***РЕАЛЬНОСТЬ И ПЕРСПЕКТИВЫ ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГА
КАК НАПРАВЛЕНИЯ ДИДЖИТАЛИЗАЦИИ В УКРАИНЕ**

В статье освещены вопросы состояния процесса диджитализации в Украине, указано преимущества ее внедрения в информационной и телекоммуникационной сферах. Коротко проанализирован опыт зарубежных стран в вопросах цифровизации. Раскрыты некоторые особенности функционирования лучших интернет-банков государства: Приват-Банка, УкрСиббанка, ПУМБ. Показано четкую тенденцию перехода банков из филиалов в Интернет, когда пользователей постепенно, но настойчиво, приучают к осуществлению всех валютных операций через специальные приложения в смартфонах. Отмечено, что минимальным набором любого успешного диджитал-банка должны быть следующие функции: управление лимитами карточки, контроль остатков на текущих счетах, оформление депозита, оплата коммунальных услуг, перевод средств на счета в других банках. Указано, что уже на данном этапе цифровой трансформации Минфин создал «Каталог лучших интернет-банкинг Украины», в котором любой пользователь сети Интернет в Украине имеет возможность сравнить и выбрать интернет-банк согласно своих требований и предпочтений. Перечислено основные преимущества, угрозы и ключевые проблемы цифровизации банковского сектора в Украине.

Ключевые слова: диджитализация, цифровая трансформация, цифровизация, интернет-банкинг, глобальная цифровая конкурентоспособность.

Olena Lysyak,*postgraduate student State Higher Educational University «Dniprovska Politehnika»,***Oksana Sahaidak,***teacher of the 1st category State vocational and technical educational institution «Dnieper Center for Vocational Education»***REALITY AND PROSPECTS OF INTERNET BANKING
AS A DIRECTION OF DIGITALIZATION IN UKRAINE**

The article covers the state of the digitalization process in Ukraine, the advantages of its implementation in the information and telecommunications spheres. The experience of foreign countries in digitalization is briefly analyzed. Some features of the functioning of the best Internet banks of the state are revealed: PrivatBank, UkrSibbank, FUIB. There is a clear trend of banks moving from branches to the Internet, when users are gradually, but persistently, accustomed to all currency transactions through special applications in smartphones. It is noted that the minimum set of any successful digital bank should be the following functions: card limit management, control of current account balances, deposit, payment of utilities, transfer of funds to accounts in other banks. It is indicated that already at this stage of digital transformation the Ministry of Finance has created a "Catalog of the best Internet banking in Ukraine", in which any Internet user in Ukraine has the opportunity to compare and choose Internet banking according to their requirements and preferences. The main advantages, threats and key problems of digitalization of the banking sector in Ukraine are listed.

Key words: digitization, digital transformation, digitization, internet banking, global digital competitiveness.

Постановка проблеми. Діджиталізація є процесом переведення всіх можливих форм інформації (текстової, звукової, графічної) до цифрового формату, який є зрозумілим для сучасних гаджетів. Вона позиціонує себе як новий тип технологій в інформаційній та телекомунікаційній сферах, що охоплюють і змінюють всі напрями сучасного життя: як виробничого, так і суспільного. Впровадження діджиталізації дозволяє суттєво підвищити продуктивність тих операцій, що стосуються обробки інформації. Процес діджиталізації, іншими словами, можна охарактеризувати як цифрову трансформацію (цифровізацію), складовими частинами якої є більш відомі нам та звичні до вживання терміни автоматизації і навіть оцифрування даних. На сьогодні в Україні цифрова трансформація застосовується для бізнесу, суспільства, держави. [8]. Досить новим, перспективним та поширюваним стрімкими темпами напрямком втілення діджиталізації на фінансовому ринку України є інтернет-банкінг – вид дистанційного банківського обслуговування у форматі 24/7 з будь-якого комп'ютера через Інтернет; при цьому доступ до рахунків та операцій за ними забезпечується шляхом використання стандартного браузера. Прослідковується чітка тенденція переходу банків з філій в Інтернет; користувачів поступово, проте наполегливо привчають до здійснення всіх валютних операцій через спеціальні додатки в смартфонах. Можна сказати, що прийшла пора розробки та залучення нових сучасних моделей діджиталізації/цифровізації банківської системи держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питання діджиталізації банківської системи присвятили свої роботи вчені В. Абакуменко, І. Андрушків, О. Гаврилова, А. Длигач, Г. Жосан, Л. Надієвць, І. Пасічник, О. Чуба, С. Шелудько та ін. Так, І. П. Андрушків та Л. М. Надієвць наголошують на проникненні цифрових технологій до банківських секторів як України, так і закордонних держав. Як наслідок виникає потреба у зміні правил ведення конкурентоспроможного бізнесу банків на фінансовому ринку в умовах застосування нових технологій та інновацій і швидкозмінних можливостей. Постає необхідність в розробці діджитал-стратегій для банків України [1]. За словами С. А. Шелудько, банківська справа однозначно буде підлаштовуватися до нових тенденцій сучасного технологічного виміру і тому останні технологічні досягнення як для користувачів, так і для співробітників банків стають повсякденням у напрямку глобальної цифровізації економіки держави [9].

Все частіше подане питання висвітлюють в своїх інтерв'ю керівні працівники банківського сектору держави. Так, генеральний директор Advanter Group, доктор економічних наук А. Длигач висвітлює позитивні зрушення цифрової трансформації в Україні та зазначає, що саме заважає цьому процесу на сьогоднішній день. За його словами, діджиталізація потребує цілісного переосмислення ведення моделі бізнесу з переходом до використання нових інструментів [8].

Мега статті: розкрити особливості діджиталізації банківської системи в Україні на теперішньому етапі функціонування фінансового ринку держави: перспективи та труднощі поданого процесу з огляду на досвід інших країн.

Виклад основного матеріалу. Діджиталізація банків є вже не перспективним напрямком в розвитку банківської системи держави, а загальноприйнятим фактом, що надійно зайняв своє місце в глобальній цифровізації економіки української держави та інших країн світу. Так, можна навести як приклад успішний цифровий досвід Естонії. Основним принципом цієї країни є надання можливості працювати з будь-якого місця, підключеного до Інтернету. Ключові напрямки стратегії створення інформаційного естонського суспільства показано на рис. 1.

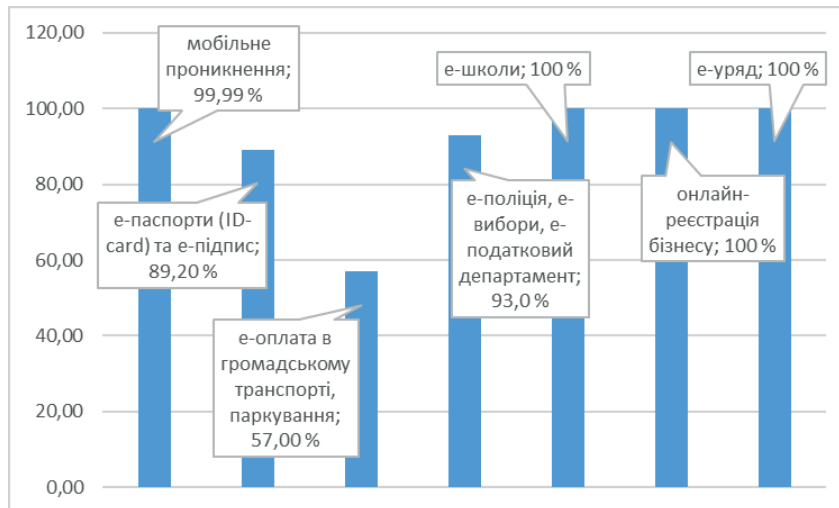

Рис. 1. Ключові напрямки стратегії створення інформаційного естонського суспільства

Джерело: складено автором за матеріалами [3].

Згідно з наведеним рисунком можна зазначити, що діджиталізація в Естонії прагне до рівноваги, яку доцільно охарактеризувати як колесо балансу діджиталізації в інформаційному суспільстві Естонії (рис. 2).

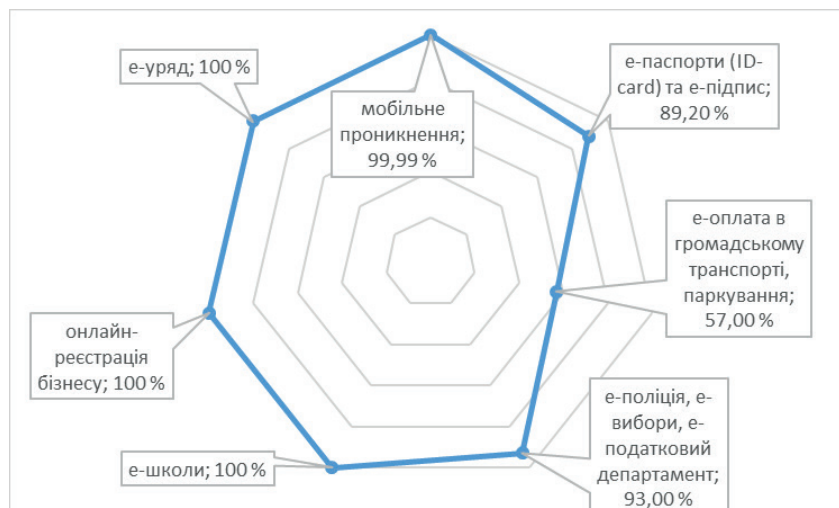

Рис. 2. Колесо балансу діджиталізації в інформаційному суспільстві Естонії

Як видно, найбільш неосвоєними в плані цифровізації поки залишається сектор оплати в громадському транспорті, паркування. Можна зазначити, що кількість секторів для такого колеса балансу в стратегії діджиталізації можна збільшувати та деталізувати з метою покращення наглядності отриманих результатів. Такий спосіб наглядної оцінки вибраної стратегії можна застосовувати для оцінки стану цифрової трансформації будь-якої країни.

Також слід зазначити, що, наприклад, в Естонії 99 % банківських транзакцій проходять через інтернет-банк, а в Європі та США цей показник на рівні близько 40 % (детальна інформація на рис. 3).

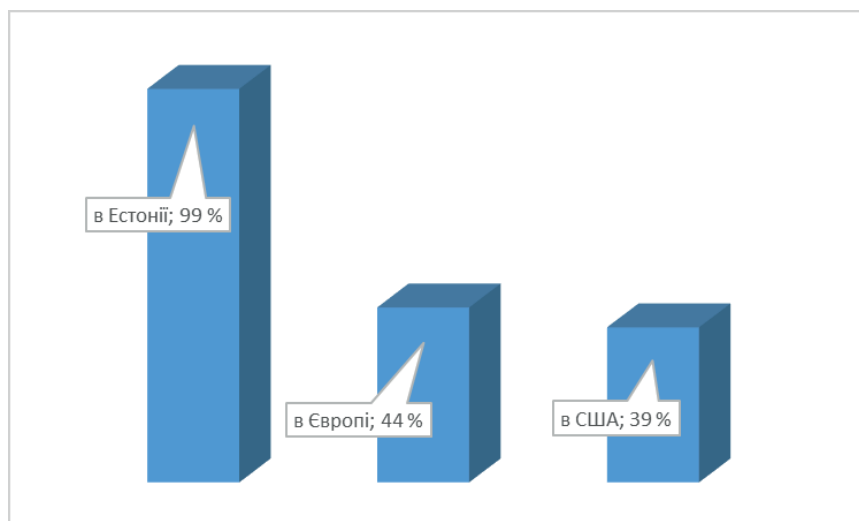

Рис. 3. Частка банківських транзакцій через інтернет-банк в різних країнах світу

Джерело: складено автором за матеріалами [1].

Хоча в 2019 р. Сполучені Штати утримували перше місце в рейтингу глобальної цифрової конкурентоспроможності [5], з наведеного рисунка можна побачити, що частка діджиталізації інтернет-банкінгу доволі низька. Це питання потребує окремого вивчення та подальшого висвітлення з зазначенням аналізу факторів, що впливають на цей процес як в США, так і в інших державах світу.

Рейтинг глобальної цифрової конкурентоспроможності наводить загальну та за окремими факторами оцінку рівня діджиталізації економіки і суспільства України в 2019 р. (рис. 4) [5].

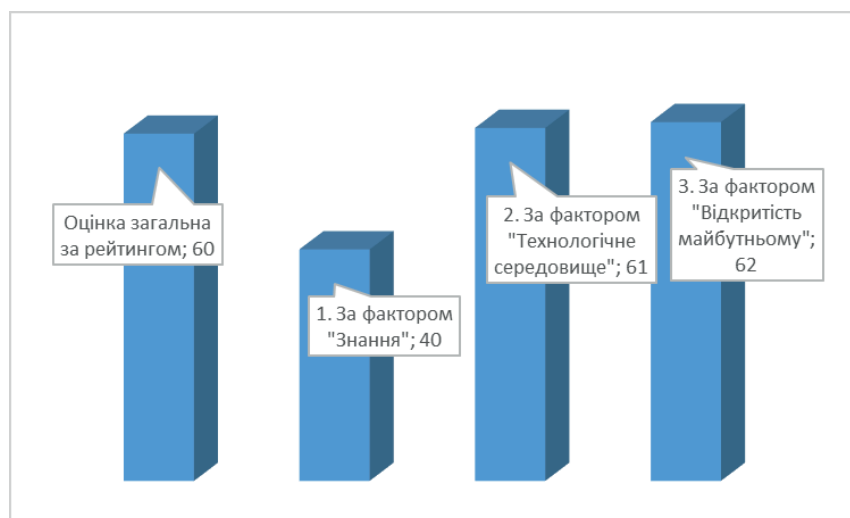

Рис. 4. Оцінка рівня діджиталізації економіки і суспільства України в 2019 р.

Джерело: складено автором за матеріалами [5].

За даними рейтингу Україна зайняла в 2019 р. 60 місце; порівняно з 2018 р. країна опустилася з 58 місця на 60 відповідно. Останні три місця в рейтингу 63 країн займають Перу, Монголія та Венесуела.

За версією FinAwards 2020 найкращими інтернет-банками України стали інтернет-банк ПУМБ з додатком «ПУМБ Online», інтернет-банк УкрСиббанку з додатком «UKRSIB online» та Приват Банк з додатком «Приват24», які зайняли третє, друге та перше місця відповідно. Банки, що могли претендувати на таке діджитал-звання, повинні були мати необхідний мінімальний набір функцій: управління лімітами картки, контроль залишків на поточних рахунках, оформлення депозиту, оплата комунальних послуг, переказ коштів на рахунки в інших банках. Головними можливостями ПриватБанку як переможця є перевірка стану рахунку; поповнення мобільного телефона; повноцінний фінансовий супермаркет; можливість онлайн-переказів; оплата комунальних платежів [7].

Україна зацікавлена в ефективній діджиталізації банківської системи. З цією метою Мінфін створив «Каталог кращих інтернет-банкінгів України», у якому можна дібрати інтернет-банк за функціями, наведеними на рис. 5.

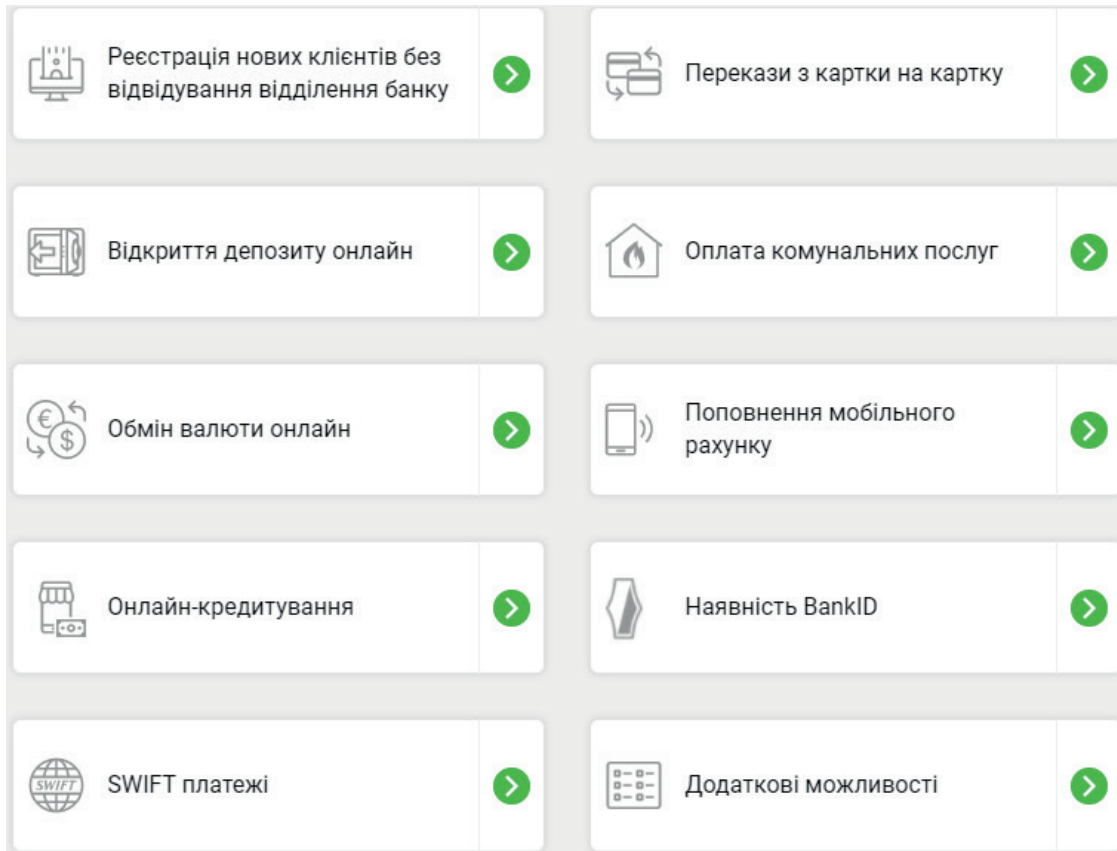

Рис. 5. Підбір інтернет-банків за функціями в каталозі Мінфіну [6]

Сьогодні в Україні можна порівняти можливості інтернет-банкінгів за каталогом Мінфіну та обрати зручний для себе банк.

Основними перевагами діджиталізації бізнесу в Україні є оптимізація процесів, відкриття нових, раніше не доступних варіантів отримання прибутку, орієнтація на клієнта [8]. Всі зазначені переваги є актуальними і в інтернет-банкінгу.

Загрозами діджиталізації банківської системи є страхи від втручання у приватне життя людини, захисту персональних даних, уразливість системи до хакерських атак [4].

Зазначимо ключові проблеми цифровізації банківського сектору в Україні [2]:

1. Суттєвий обсяг паперової роботи та надлишок банківських відділень: на кожне відділення банку припадає в середньому у 2–3 рази менше клієнтів, ніж у розвинених країнах.

2. Велика частка операцій з готівковими коштами: у середньому касири у відділеннях банків України опрацьовують у 5–10 разів більше готівкових операцій, ніж в країнах ЄС та в США.

Як зазначає А. Длигач, факторами, що впливають на цифрову трансформацію в Україні, є концепція – визначення напрямків розвитку, навчання персоналу, відмова від застарілих технологій, давніх стереотипів, звичних схем дії [8].

Висновки. Інтернет-банкінг є новим, перспективним та стрімкопоширюваним напрямком втілення діджиталізації на фінансовому ринку України. Прийшла пора розробки та залучення нових сучасних моделей діджиталізації банківської системи країни. Цифрові технології стрімко проникають до банківських секторів України і закордонних держав. Виникає необхідність розробки діджитал-стратегій для банків України. Держава зацікавлена в ефективній діджиталізації банківської системи. На сьогодні для будь-якого користувача мережею Інтернет у країні є можливість порівняння та вибору інтернет-банкінгів за каталогом Мінфіну. Актуальними перевагами діджиталізації банків є оптимізація існуючих процесів, відкриття нових, раніше не доступних варіантів отримання прибутку, орієнтація на клієнта. Основними проблемами цифровізації банківського сектору є великий обсяг паперової роботи, надлишок філій банків, суттєва частина операцій з готівкою. Факторами впливу на цифрову трансформацію в Україні є концеп-

ція, навчання персоналу та відмова від застарілих технологій. У питанні діджиталізації банківської системи держави потрібно діяти за принципом об'єднання всіх зусиль.

Література:

1. Андрушків І. П., Надієвць Л. М. Діджиталізація в банківському секторі: світовий та вітчизняний досвід. *Проблеми економіки*. 2018. № 4 (38). С. 195–200.
Andrushkiv I. P., Nadiievets L. M. Didzhytalizatsiia v bankivskomu sektori: svitovyi ta vitchyzniani dosvid. *Problemy ekonomiky*. № 4 (38), 2018. S. 195-200. [in Ukrainian].
2. Деркач А. О., Корнєєва М. В., Абакуменко О. В. Діджиталізація банківського сектору України. *Фінансові дослідження*. 2016. № 1 (1). С. 69–75.
Derkach A. O., Kornieieva M. V., O. V. Abakumenko. Didzhytalizatsiia bankivskoho sektoru Ukrainy. *Finansovi doslidzhennia*. № 1 (1) 2016. S. 69-75. [in Ukrainian].
3. Діджиталізація в банківській системі: світовий та вітчизняний досвід. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-3722/> (дата звернення: 24.04.2021).
Didzhytalizatsiia v bankivskii systemi: svitovyi ta vitchyzniani dosvid. URL: <http://www.spilnota.net.ua/ua/article/id-3722/> (data zvernennia: 24.04.2021). [in Ukrainian].
4. Діджиталізація України: які переваги та загрози нам очікувати – прогноз експерта з кібербезпеки. URL: <https://senior.ua/articles/ddzhitalzacya-ukrani-yak-perevagi-ta-zagrozi-nam-ochkuvati--prognoz-eksperta-z-kiberbezpeki> (дата звернення: 24.04.2021).
Didzhytalizatsiia Ukrainy: yaki perevahy ta zahrozy nam ochikuvaty – prohnoz eksperta z kiberbezpeky. URL: <https://senior.ua/articles/ddzhitalzacya-ukrani-yak-perevagi-ta-zagrozi-nam-ochkuvati--prognoz-eksperta-z-kiberbezpeki> (data zvernennia: 24.04.2021). [in Ukrainian].
5. Жосан Г. Стан розвитку діджиталізації в Україні. *Економічний аналіз*. 2020. Т. 30. № 1. Ч. 2. С. 44–52.
Zhosan H. Stan rozvytku didzhytalizatsii v Ukraini. *Ekonomichnyi analiz*. 2020 rik. Tom 30. № 1. Chastyna 2. S. 44–52. [in Ukrainian].
6. Каталог кращих інтернет-банкінгів України. URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/online/> (дата звернення: 23.04.2021).
Kataloh krashchikh internet-bankinhiv Ukrainy. URL: <https://minfin.com.ua/ua/banks/online/> (data zvernennia: 23.04.2021). [in Ukrainian].
7. Найкращий інтернет-банк України за версією FinAwards 2020. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/466208/najkrashhij-internet-bank-ukrayiny-za-versiyeu-finawards-2020> (дата звернення: 24.04.2021).
Naikrashchyi internet-bank Ukrainy za versiieiu FinAwards 2020. URL: <https://news.finance.ua/ua/news/-/466208/najkrashhij-internet-bank-ukrayiny-za-versiyeu-finawards-2020> (data zvernennia: 24.04.2021). [in Ukrainian].
8. Цифрова трансформація як ліфт у майбутнє. URL: <https://tqm.com.ua/ua/likbez/ua-articles/cyfrova-transformaciya-yak-lift-u-majbutnye> (дата звернення: 22.04.2021).
Tsyfrova transformatsiia yak lift u maibutnie. URL: <https://tqm.com.ua/ua/likbez/ua-articles/cyfrova-transformaciya-yak-lift-u-majbutnye> (data zvernennia: 22.04.2021). [in Ukrainian].
9. Шелудько С. А., Браткевич П. П. Вплив цифровізації на банківський бізнес в Україні. *Приазовський економічний вісник*. 2019. Вип. 5 (16). С. 335–339.
Sheludko S.A., Bratkevych P.P. Vplyv tsyfrovizatsii na bankivskiy biznes v Ukraini. *Pryazovskiy ekonomichnyi visnyk*. Vypusk 5(16). 2019. S. 335–339. [in Ukrainian].

Отримано: 14 травня 2021 р.

Прорецензовано: 31 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 05 червня 2021 р.

e-mail: anna.tsymbaliuk@oa.edu.ua

yana.yukhymchuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-82-87

Новак А. Ф., Юхимчук Я. М. Сучасний стан та тенденції розвитку українського ринку небанківських фінансових послуг. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 82–87.

УДК: 336.7

JEL-класифікація: G 20

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-9693-0645**Новак Анна Федорівна,***викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту Національного університету «Острозька академія»***Юхимчук Яна Миколаївна,***студентка Національного університету «Острозька академія»*

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

У статті висвітлено поняття ринку небанківських фінансових послуг відповідно до вимог українського законодавства та визначено основних посередників, що працюють на цьому ринку. Дослідження містить аналітичні дані щодо кількості небанківських фінансових установ, що функціують в Україні, а також обсяги активів таких фінансових інститутів. Також авторами подано аналіз основних тенденцій розвитку ринку небанківських фінансових послуг. Для порівняння подано структуру фінансового ринку у вигляді співвідношення кількості банківських та небанківських інститутів. Стаття містить аналітичний огляд щодо кількості функціуючих в Україні недержавних пенсійних фондів, фінансових компаній, ломбардів, кредитних спілок та страхових компаній за останні три роки. Окремо досліджено структуру та обсяги надання фінансових послуг страховими компаніями. Автори констатують, що, попри існування небанківських фінансових інститутів, переважає все ж банківський сектор. Запропоновано шляхи покращення роботи небанківських фінансових установ в кризових умовах.

Ключові слова: ринок небанківських фінансових послуг, фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, страхові компанії, активи.

Новак Анна Федоровна,*преподаватель кафедры финансов, учета и аудита Национального университета «Острожская академия»***Юхимчук Яна Николаевна,***студентка Национального университета «Острожская академия»*

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ УКРАИНСКОГО РЫНКА НЕБАНКОВСКИХ ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

В статье освещены понятие рынка небанковских финансовых услуг в соответствии с требованиями украинского законодательства и определены основные посредников, работающих на этом рынке. Исследование содержит аналитические данные по количеству небанковских финансовых учреждений, функционирующих в Украине, а также объемы активов таких финансовых институтов. Также авторами представлен анализ основных тенденций развития рынка небанковских финансовых услуг. Для сравнения подано структуру финансового рынка в виде соотношения количества банковских и небанковских институтов. Статья содержит аналитический обзор по количеству функционирующих в Украине негосударственных пенсионных фондов, финансовых компаний, ломбардов, кредитных союзов и страховых компаний за последние три года. Отдельно исследована структура и объемы предоставления финансовых услуг страховыми компаниями. Авторы констатируют, что несмотря на существование небанковских финансовых институтов преобладает все же банковский сектор. Предложены пути улучшения работы небанковских финансовых учреждений в кризисных условиях.

Ключевые слова: рынок небанковских финансовых услуг, финансовые компании, кредитные союзы, ломбарды, страховые компании, активи.

Anna Novak,*Lecturer at the Department of Finance, Accounting and Auditing, National University of Ostroh Academy***Yana Yukhimchuk,***student of the National University of Ostroh Academy*

CURRENT STATE AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MARKET OF NON-BANK FINANCIAL SERVICES

The article highlights the concept of the market of non-banking financial services in accordance with the requirements of Ukrainian legislation and identifies the main intermediaries operating in this market. The study contains analytical data on the number of non-bank financial institutions operating in Ukraine, as well as the volume of assets of such financial institutions. The authors also present an analysis of the main trends in the development of the non-banking financial services market. For comparison, the structure of the financial market is presented in the form of the ratio of the number of banking and non-banking institutions.

The article provides an analytical overview of the number of private pension funds, financial companies, pawnshops, credit unions and insurance companies operating in Ukraine over the past three years. The structure and volume of financial services provided by insurance companies have been studied separately. The authors state that despite the existence of non-bank financial institutions, the banking sector still prevails. Moreover, financial companies predominate in terms of assets among representatives of non-bank financial institutions.

Despite the coronary crisis during 2016-2020, the number of financial companies and other non-banking institutions, including pawnshops and insurance companies, grew steadily. Such trends are assessed positively, as it indicates the development of the financial market and its stability in adverse conditions. In Ukraine, the market of non-banking financial services is underdeveloped compared to other countries, but despite the mentality and transition in the formation of the non-banking financial sector, it has good prospects for development. However, despite the positive changes, ways to improve the performance of non-bank financial institutions in crisis conditions have been proposed.

Key words: non-bank financial services market, financial companies, credit unions, pawnshops, insurance companies, assets.

Постановка проблеми. Розвиток економічної системи будь-якої країни безпосередньо залежить від ефективності функціонування ринку фінансових послуг. Для того, щоб національна економіка мала стабільний розвиток, наявність широкого кола фінансових посередників, які в змозі задовільнити всі фінансові і соціально-економічні потреби громадян, є необхідною умовою. І хоча значну роль на українському ринку фінансових послуг сьогодні відіграють банківські фінансові установи, постійного дослідження через свій динамічний розвиток все ж вимагає саме небанківський сектор.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Велику увагу дослідженню сучасного стану ринку небанківських фінансових послуг в Україні, зокрема визначаючи динаміку та структурні тенденції його розвитку, приділяли вже багато науковців, таких як Н. П. Дребот [1], М. Коніна [2], І. І. Чуницька [3], О. М. Іваницька [4], Є. С. Полякова [5] та багато інших.

Мета і завдання дослідження: визначити тенденції розвитку та сучасний стан ринку небанківських фінансових послуг в Україні на основі застосування інструментарію горизонтального та вертикального аналізу.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» ринок фінансових послуг – це сфера діяльності учасників ринку фінансових послуг для надання та споживання певних фінансових послуг [6]. Ринок небанківських фінансових послуг на державному рівні регулює Національний банк України в межах своїх компетенцій та Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку. Небанківський сектор представлений установами, що забезпечують доступ населення держави до широкого спектру фінансових послуг небанківського характеру. Такими фінансовими організаціями є недержавні пенсійні фонди, страхові компанії, кредитні спілки, ломбарди та фінансові компанії.

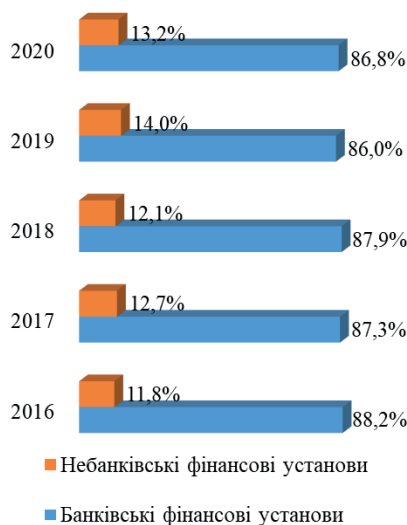

Рис. 1. Структура фінансового ринку протягом 2016–2020 рр.*

*Примітка: дані на кінець III кв. кожного року

Як видно з рис. 1, у співвідношенні активів фінансових посередників, які функціують на фінансовому ринку, переважають саме активи банків. Небанківський сектор, представлений всіма видами небанківських фінансових установ, протягом 2016–2020 рр. мав тенденцію до збільшення. За обсягами активів у 2016 р. небанківські фінансові установи займали 11,8 % всього ринку, а у 2020 р. – вже 13,2 %, хоча й відбулося зменшення на 0,9 %, якщо порівнювати з попереднім періодом.

Загальні активи небанківських фінансових установ протягом 2016–2020 рр. зростали і в цілому спостерігалася позитивна тенденція (табл. 1). Так, лише на кінець III кварталу 2020 р. спостерігалася збільшення активів фінансових компаній на 39,3 млрд грн (26,6 %) у порівнянні з відповідним періодом минулого року. Також у 2020 р. на 5 млн грн (17,1 %) зросли активи недержавних пенсійних фондів, на 2 млн грн (6,8 %) – кредитних спілок. Активи страхових компаній України в 2020 р. зменшилися на 5,4 млрд грн, або на 8 %, порівняно з попереднім періодом.

Таблиця 1

Динаміка активів небанківських фінансових посередників за 2016–2020 рр.*

Установи	Загальні активи, млрд грн					Темп приросту, %			
	2016	2017	2018	2019	2020	2017–2016	2018–2017	2019–2018	2020–2019
Недержавні пенсійні фонди	2,1	2,3	2,7	3	3,5	12	13,9	12,3	17,1
Фінансові компанії	107,7	121	118,7	147,6	186,9	12,4	-1,9	24,3	26,6
Кредитні спілки	2,2	2,2	2,4	2,4	2,6	-1,3	8,7	3,8	6,8
Ломбарди	3,2	3,5	4,1	4,1	4,1	8	16	1,2	0,3
Страхові компанії	55,4	56,8	59,5	67	61,6	2,6	4,7	12,6	-8

*Примітка: дані на кінець III кв. кожного року

Що стосується структури українського ринку небанківських фінансових послуг за кількістю представлених на ньому учасників, то за останні 10 років (2011–2020 рр.) спостерігалася неоднозначна тенденція (рис. 2–4).

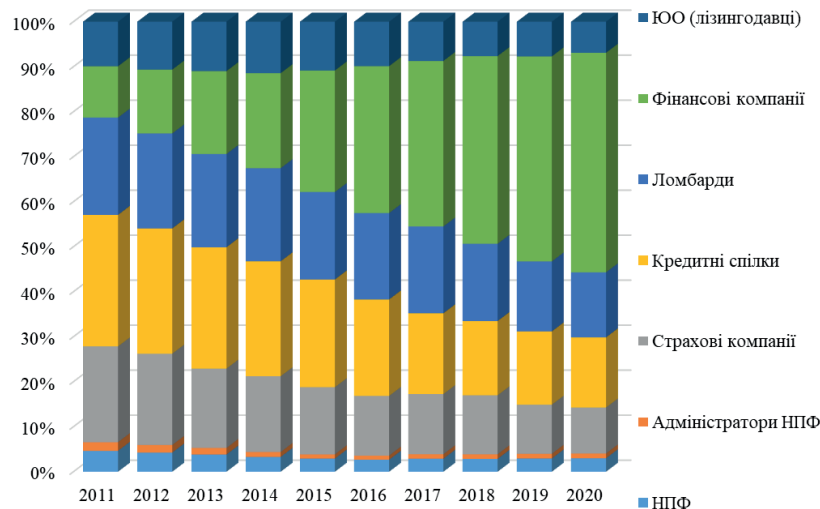

Рис. 2. Структура українського ринку небанківських фінансових послуг за кількістю учасників за 2011–2020 рр., %*

*Примітка: дані на кінець III кв. кожного року

Наприклад, коли у 2011 р. фінансові компанії займали лише 11,4 % ринку, то у 2020 р. їх частка значно зросла до 48,8 %. Їх кількість мала тенденцію до стабільного зростання, в той час коли кількість усіх інших небанківських фінансових установ зменшувалася. Таким чином, розвиток фінансових компаній є значно швидшим за розвиток інших фінансових посередників. Вони стрімко збільшують обсяги наданих послуг та нарощують свої активи, тому «саме вони займуть значну частку у секторі небанківського споживчого кредитування в найближчому майбутньому» [1].

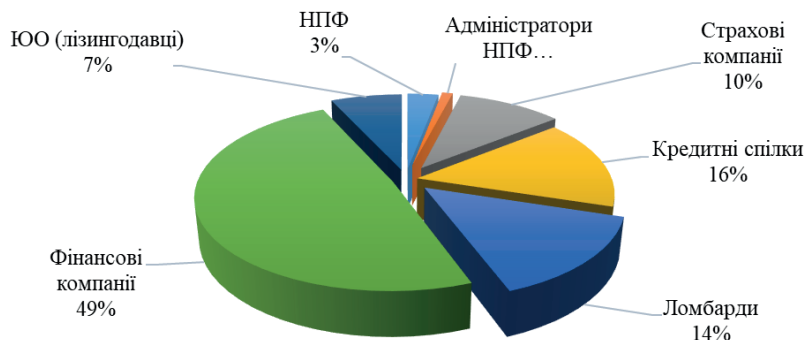

Рис. 3. Структура українського ринку небанківських фінансових послуг за кількістю учасників на кінець III кварталу 2020 р., %

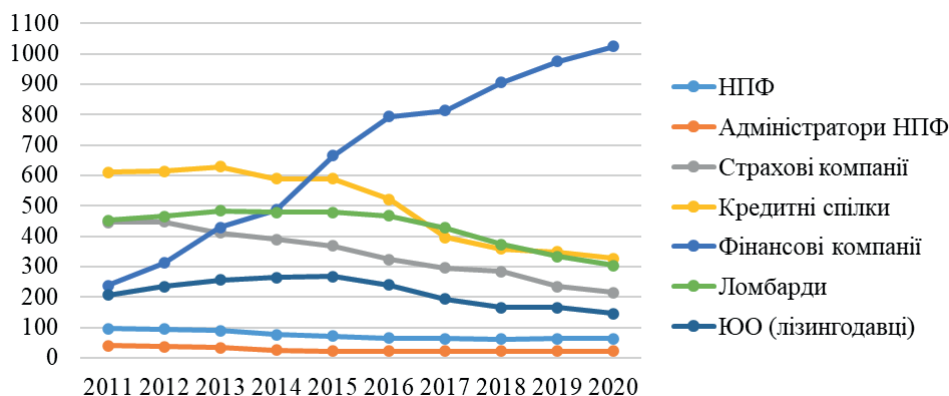

Рис. 4. Динаміка кількості учасників українського ринку небанківських фінансових послуг за III квартали, шт.

*Примітка: дані на кінець III кв. кожного року

На кінець III кварталу 2020 р. у Державному реєстрі фінансових установ налічувалось 1025 фінансових компаній, хоча у 2011 р. їх було лише 238. Протягом 2019 р. відбулося значне збільшення активів фінансових компаній на 29,4 % (36,9 млрд грн), а власний капітал збільшився на 12,1 % (2,9 млрд грн). Обсяг наданих фінансових послуг протягом 2019 р. збільшився порівняно з відповідним періодом минулого року на 23,4 % (28,1 млрд грн).

Частка кредитних спілок, навпаки, зменшилася від 29,2 % у 2011 р. до 15,6 % у 2020 р. Кредитних спілок на кінець досліджуваного періоду налічувалось вже 327 од., що майже в 2 рази менше, ніж у 2011 р. У 2019 р. найбільша кількість кредитних спілок була зареєстрована в м. Києві та Київській обл. (11,2 %), а також в Луганській (8,9 %), Донецькій (8 %), Харківській (6,3 %) та Львівській (5,7 %) обл. На кінець цього ж року кількість членів кредитних спілок становила 456,9 тис. осіб, що на 22,1 тис. осіб (4,6 %) менше, ніж на кінець 2018 р. Також відбулися зміни і в структурі членів кредитних спілок. Так, зменшилася частка членів кредитних спілок, які мають діючі кредитні договори, з 118,2 тис. осіб до 115 тис. осіб та збільшилася частка членів кредитних спілок, які мають діючі депозитні договори, з 17,6 тис. осіб до 20,9 тис. осіб [7].

Так само зменшилася й питома вага ломбардів та недержавних пенсійних фондів – від 21,6 % у 2011 р. до 14,5 % у 2020 р. та від 4,6 % у 2011 р. до 3 % у 2020 р. відповідно.

Ломбарди залишаються одним із найбільш консервативних і стабільних фінансових інститутів для фізичних осіб – вони орієнтовані на видачу дрібних та короткострокових кредитів. Ломбарди надають фінансові кредити під заставу, середній розмір яких за 2019 р. становить 1 544,9 грн. [7]. Їх кількість на кінець III кварталу 2020 р. теж зменшилася до 304, що на 48,7 % менше, ніж у 2011 р. Найбільша кількість ломбардів у 2019 р. була зареєстрована в таких областях: м. Київ та Київській обл. (24,4 %), Дніпропетровській (14,2 %), Донецькій (12 %), Харківській (7,7 %) [7].

Кількість недержавних пенсійних фондів і адміністраторів НПФ зменшилася до 63 і 22 відповідно (97 і 40 у 2011 р.), а також відбулося зменшення й юридичних осіб-суб'єктів господарювання, які не є фінансо-

вими установами, але мають визначену законами та нормативно-правовими актами можливість надавати послуги з фінансового лізингу (лізингодавців) – до 145 (207 у 2011 р.).

Кількість компаній на страховому ринку у 2020 р. значно зменшилася – на 215 (445 у 2011 р.), що свідчить про негативну тенденцію, оскільки саме страховий ринок являє собою один із важливих сегментів ринку фінансових послуг в Україні, «рівень розвитку якого є одним із основних показників ефективності функціонування бізнес середовища» [2]. Станом на III квартал 2020 р. частка страхових компаній на фінансовому ринку становила всього лише 10,2 %, коли, якщо взяти для порівняння на початку досліджуваного періоду, вона становила 21,3 %.

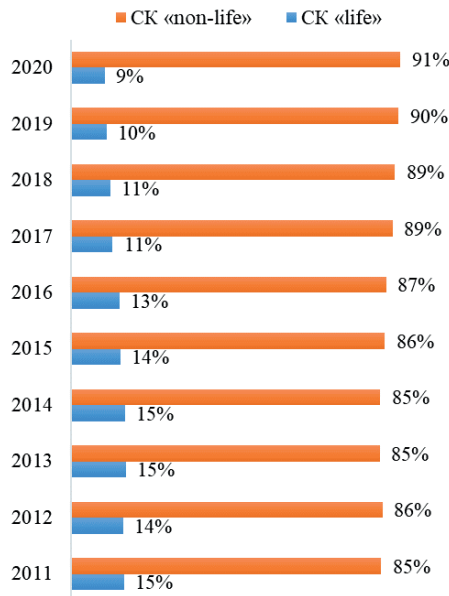

Рис. 5. Структура страхового ринку протягом 2011–2020 рр.*

*Примітка: дані на кінець III кв. кожного року

Як видно з рис. 5, у структурі страхового ринку переважають страхові компанії виду «non-life» Загальна кількість таких страхових компаній зменшилася у 2020 р. до 195 од. (для порівняння – 380 од. у 2011 р.), а їх частка становила 91 %. Страхові компанії «life» на кінець досліджуваного періоду займають на страховому ринку лише 9 %, а їх кількість значно зменшилася з 65 од. у 2011 р. до 20 од. у 2020 р.

Загалом у 2019 р. частка валових страхових премій усіх страхових компаній у відношенні до ВВП становила 1,3 %, що на 0,1 % менше в порівнянні з 2018 р., а частка чистих страхових премій у відношенні до ВВП залишилась на рівні 2018 р. та становила 1,0 %. Високий рівень валових та чистих страхових виплат спостерігався з медичного страхування (58,2 % та 61,0 % відповідно), за видами добровільного особистого страхування (36,1 % та 40,0 %), а також за видами недержавного обов'язкового страхування (39,0 % та 39,4 %) [7].

Висновки. В основному на українському фінансовому ринку у співвідношенні активів фінансових посередників, які на ньому функціують, переважають активи банків. І, попри їх значну роль, все ж постійного дослідження через свій динамічний розвиток вимагає саме небанківський сектор. На сьогодні він представлений такими фінансовими організаціями, як фінансові компанії, кредитні спілки, ломбарди, недержавні пенсійні фонди, а також страхові компанії. Протягом 2016–2020 рр. небанківський сектор у структурі фінансового ринку мав тенденцію до збільшення і у 2020 р. його частка становила вже 13 %. Загальні активи небанківських фінансових установ також переважно мали тенденцію до зростання: активи фінансових компаній у 2020 р. збільшилися на 27 %, недержавних пенсійних фондів – 17 %, кредитних спілок – 7 %, проте активи страхових компаній України в 2020 р. зменшилися на 8 %.

Найбільшу частку на всьому небанківському сектору фінансового ринку у 2020 р. займають фінансові компанії – близько 49 % (1025 од.). Розвиток фінансових компаній є значно швидшим за розвиток інших фінансових посередників. Їх кількість стабільно зростала протягом досліджуваного періоду, в той час коли кількість усіх інших небанківських фінансових установ зменшувалася: кредитних спілок – до 16 %, ломбардів – до 15 %, страхових компаній – до 10 %, недержавних пенсійних фондів – до 3 %. На жаль, найбільш негативна тенденція спостерігається з страховим ринком, на якому суттєво за останній роки

зменшилася кількість страхових компаній: «non-life» – до 195 од. у 2020 р. (91 % всього страхового ринку) та «life» – до 20 од.

Література:

1. Дребот Н. П., Танчак Я. А., Миколишин М. М. Тенденції розвитку небанківських фінансових установ на ринку фінансових послуг. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2020. Вип. 30 (1). С. 109–114.
2. Drebot N. P., Tanchak Ya. A., Mikolishin M. M. Tendentsiyi rozvitku nebankivskih finansovih ustanov na rinku finansovih poslug. *Naukoviy visnik NLTU Ukraini*. 2020. Vyp. 30 (1). S. 109-114.
3. Коніна М., Реха К., Янковський В. Сучасний стан фінансового ринку України та шляхи його вдосконалення. *Економічний дискурс*. 2016. Вип. 2. С. 183–192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ed_2016_2_22 (дата звернення: 25.03.2021).
4. Konina M., Reha K., Yankovskiy V. Suchasniy stan finansovogo rinku Ukraini ta shlyahi yogo vdoskonalennya. *Ekonomichniy diskurs*. 2016. Vyp. 2. S. 183-192. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ed_2016_2_22 (data zvernennya: 25.03.2021).
5. Чуницька І. І. Розвиток фінансового ринку в Україні: глобальні виклики та переваги. *Економіка та держава*. 2015. № 10. С. 40–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_10_12 (дата звернення: 25.03.2021).
6. Chunitska I. I. Rozvitok finansovogo rinku v Ukraini: globalni vikliki ta perevagi. *Ekonomika ta derzhava*. 2015. # 10. S. 40-44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecde_2015_10_12 (data zvernennya: 25.03.2021).
7. Іваницька О. М., Гуц М. В. Діяльність небанківських кредитно-фінансових установ в Україні. *Науковий вісник Інституту міжнародних відносин НАУ. Серія: Економіка, право, політологія, туризм*. Київ : НАУ, 2013. Вип. 1. С. 28.
8. Ivanitska O. M., Ivanitska O. M., Guts M. V. Diyalnist nebankivskih kreditno-finansovih ustanov v Ukraini. *Naukoviy visnik Institutu mizhnarodnih vidnosin NAU. Seriya: Ekonomika, pravo, politologiya, turizm: Zb. nauk. st. K. : NAU, 2013. Vyp. 1. S. 28.*
9. Полякова Є. С. Сучасний стан і перспективи розвитку фінансово-кредитних установ України. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3660> (дата звернення: 25.03.2021).
10. Polyakova E. S. Suchasniy stan i perspektivi rozvitku finansovo-kreditnih ustanov Ukraini. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3660> (data zvernennya: 25.03.2021).
11. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : Закон України від 04.10.2020 р. № 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (дата звернення: 25.03.2021).
12. Pro finansovi poslugi ta derzhavne reguluvannya rinkiv finansovih poslug: Zakon Ukraini vId 04.10.2020 r. # 2664-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14#Text> (data zvernennya: 25.03.2021).
13. Офіційний сайт Національного банку України. Дані наглядової статистики. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6> (дата звернення: 25.03.2021).
14. Ofitsiyiniy sayt Natsionalnogo banku Ukraini. DanI naglyadovoyi statistiki. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/supervision-statist/data-supervision#6> (data zvernennya: 25.03.2021).
15. Офіційний сайт Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг. Державний реєстр фінансових установ. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Derzhavnyi-reiestr-finansovykh-ustanov.html> (дата звернення: 25.03.2021).
16. Ofitsiyiniy sayt Natsionalnoyi komisiyi, scho zdIysnyue derzhavne reguluvannya u sferI rinkiv finansovih poslug. Derzhavniy reestr finansovih ustanov. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Derzhavnyi-reiestr-finansovykh-ustanov.html> (data zvernennya: 25.03.2021).
17. Офіційний сайт Національного рейтингового агентства «Рюрік». Аналітичні огляди. Ринок небанківських фінансових послуг. URL: <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1191> (дата звернення: 25.03.2021).
18. Ofitsiyiniy sayt Natsionalnoyi komisiyi, scho zdiysnyue derzhavne reguluvannya u sferi rinkiv finansovih poslug. Derzhavniy reestr finansovih ustanov. URL: <https://www.nfp.gov.ua/ua/Derzhavnyi-reiestr-finansovykh-ustanov.html> (data zvernennya: 25.03.2021).

Отримано: 16 травня 2021 р.

Прорецензовано: 30 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 04 червня 2021 р.

e-mail: jane.pozhar@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-88-93

Пожар Є. П. Шляхи оптимізації фінансової стійкості підприємства в період кризи. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог: Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 88–93.

УДК: 658.15-048.34:338.124.4

JEL-класифікація: G 01, G 032, M29, M 40

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0001-8068-7516**Пожар Євгенія Павлівна,**

кандидат економічних наук, викладач кафедри фінансів
Черкаського державного технологічного університету

**ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА
В ПЕРІОД КРИЗИ**

У статті розглянуто різні підходи до визначення поняття «фінансова стійкість». Визначено головне завдання аналізу фінансової стійкості підприємства, запас фінансової стійкості та її межі, а також послідовність етапів аналізу фінансової стійкості підприємства. Проаналізовано сучасні умови роботи малого та середнього бізнесу, проблеми, з якими стикається підприємство у своїй діяльності. Досліджено ряд факторів, що впливають на фінансову стійкість підприємства, та запропоновано методи мінімізації та нейтралізації цих факторів. Сформовано шляхи оптимізації фінансової стійкості підприємства в період складної фінансово-економічної ситуації в країні. Наразі головним завданням будь-якого підприємства є забезпечення оптимального рівня фінансової стійкості.

Ключові слова: фінансова стійкість, запас фінансової стійкості, стійкий фінансовий стан, шляхи оптимізації.

Пожар Евгения Павловна,

кандидат экономических наук, преподаватель кафедры финансов
Черкасского государственного технологического университета

**ПУТИ ОПТИМИЗАЦИИ ФИНАНСОВОЙ СТОЙКОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ
В ПЕРИОД КРИЗИСА**

В статье рассмотрены различные подходы к определению понятия «финансовая устойчивость». Определена главная задача анализа финансовой устойчивости предприятия, запас финансовой устойчивости и ее пределы, а также последовательность этапов анализа финансовой устойчивости предприятия. Проанализированы современные условия работы малого и среднего бизнеса, проблемы с которыми сталкивается предприятие в своей деятельности. Исследован ряд факторов, влияющих на финансовую устойчивость предприятия и предложены методы минимизации и нейтрализации этих факторов. Сформированы пути оптимизации финансовой устойчивости предприятия в период сложной финансово-экономической ситуации в стране. Сейчас главной задачей любого предприятия является обеспечение оптимального уровня финансовой устойчивости.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, запас финансовой устойчивости, устойчивое финансовое состояние, пути оптимизации.

Ievgeniya Pozhar,

Candidate of Economic Sciences, Lecturer at the Finance Department, Cherkasy State Technological University

**OPTIMIZATION METHODS OF FINANCIAL SUSTAINABILITY
OF THE ENTERPRISE DURING THE CRISIS**

The article considers different approaches to the definition of "financial stability". The financial stability of the enterprise characterizes and reflects the result of current investment and financial development, contains the necessary information for investors and reflects the ability to be responsible for its debts and liabilities. The main task of the analysis of financial stability of the enterprise as well as the stock of financial stability and its limits is defined. It also defines stages of sequences of the analysis of enterprise. The modern working conditions of small and medium business along with the problems enterprise faces are analyzed. At the present stage, it is extremely important to be clearly oriented in a complex system of market relations, the correct assessment of production and economic potential, the strategy of future development, the financial condition of enterprise and partner companies. This makes it necessary and important to systematically assess the financial stability of enterprise. With the help of assess the correct strategy and tactics of enterprise development are developed, plans and management decisions are substantiated, the implementation is controlled, solvency and liquidity are assessed and financial stability is strengthened.

The activity of the enterprise is negatively affected not only by environmental factors, but also by lack of proper management of financial stability of the enterprise. Currently, the main task of any enterprise is to ensure the optimal level of financial stability of the enterprise. The financial strength is always calculated during the analysis of financial stability of the enterprise, as it shows what allowable percentage the revenue can be reduced for the company to be unprofitable. The actual problem during the current economic crisis remains increasing the optimization of financial sustainability of the enterprise. Various factors influencing the financial stability of the enterprise are investigated, minimization and neutralization methods of these factors are offered. Ways to optimize the financial stability of the enterprise in a period of difficult financial and economic situation in the country are formed. The globalization of the economy has led to a close interdependence of external and internal factors influencing the enterprise. Given that external factors are uncontrollable and unpredictable, it is possible to achieve the required level of financial stability for the company by identifying the most important internal factors and minimizing or neutralizing them. It is necessary to manage financial stability taking into account the risks caused by scientific progress, the instability of the political situation, the growth of competition in commodity and financial markets. Now, companies must be flexible and ready to adapt to new working conditions that dictate the realities of today.

Key words: financial stability, financial strength, stable financial condition, ways of optimization.

Постановка проблеми. У сучасних економічних умовах більшість підприємств мають складне фінансове становище. Епідеміологічна ситуація у світі залишається досить складною. Падіння ВВП за 2020 р. становило 4,2 % (п/п), промисловість завершила 2020 р. спадом виробництва на 5,2 %, споживча інфляція прискорилася до 8,5 % [1]. Карантин спричинив значний злам в економіці. Основний удар припав на малий та середній бізнес. Багато підприємств вимушені були закритися, всі інші змушені були пристосуватися до нинішніх реалій. Проте, на діяльність підприємства негативно впливають не лише фактори зовнішнього середовища, але й відсутність правильного управління фінансовою стійкістю підприємства. Адаже саме зараз, у період нинішньої кризи, головним завданням будь-якого підприємства є забезпечення оптимального рівня фінансової стійкості підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню фінансової стійкості підприємства присвятило свою увагу багато вітчизняних та зарубіжних вчених таких, як І. А. Бланк, Л. А. Лахтіонова, Г. В. Савицька, Ю. М. Тютюнник, А. Шеремет. Основоположником вчення про фінансову стійкість вважають І. А. Бланка. Але, незважаючи на велику кількість праць і досліджень, питання щодо управління фінансовою стійкістю, межі фінансової стійкості та шляхів її оптимізації залишаються і досі недостатньо розглянутими.

Мета і завдання дослідження: встановити основні фактори впливу на фінансову стійкість підприємства та визначити шляхи оптимізації фінансової стійкості підприємства в умовах світової фінансово-економічної кризи.

Виклад основного матеріалу. У сучасній економічній літературі існує багато підходів до визначення поняття «фінансова стійкість», проте вони здебільшого або ж дублюють суть один одного, або ж доповнюють. Одним із перших вчених, який досліджував фінансову стійкість, був І. А. Бланк. Він визначав фінансову стійкість як характеристику стабільного фінансового стану підприємства, що забезпечується високою часткою власного капіталу в загальній сумі використовуваних фінансових ресурсів [2, с. 315].

На думку А. Шеремет, забезпеченість запасів джерелами формування є суттю фінансової стійкості, а платоспроможність – її зовнішнім проявом [3, с. 94].

Г. В. Савицька трактує фінансову стійкість як здатність суб'єкта господарювання функціонувати та розвиватися, зберігати рівновагу своїх активів та пасивів в мінливому внутрішньому та зовнішньому середовищі, яка гарантує його постійну платоспроможність та інвестиційну привабливість в межах допустимого рівня ризику [4, с. 619].

На думку Л. А. Лахтіонова, фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів, при якому підприємство, вільно маневруючи грошовими коштами, здатне шляхом ефективного їх використання забезпечити безперервний процес виробничо-торговельної діяльності, а також витрати на його розширення та оновлення [5, с. 127].

Ю. М. Тютюнник вважає, що фінансова стійкість – це здатність підприємства функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу активів і пасивів у мінливому економічному середовищі, що гарантує його платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику [6, с. 107].

Отже, можна стверджувати, що фінансова стійкість – це багатогранне поняття, що відображає стан підприємства, яке в умовах нестабільного середовища може здійснювати господарську діяльність, при цьому отримуючи прибуток і розвиваючись при змінах внутрішнього і зовнішнього середовища. Фінансова стійкість підприємства є однією з важливих складових фінансового аналізу, підтвердженням цьому є те, що фінансово стійке підприємство має перевагу перед своїми конкурентами в залученні інвестицій, отриманні кредитів, у виборі найбільш вигідних постачальників і в залученні найбільш кваліфікованих кадрів, також таке підприємство не має заборгованості перед державою у вигляді сплати податків і внес-

ків до соціальних фондів, банками у вигляді своєчасної і в повному обсязі сплати відсотків і погашення основної суми боргу, страховими компаніями у вигляді своєчасної і в повному обсязі сплати страхових внесків, акціонерами у вигляді виплати дивідендів, працівниками у вигляді виплати заробітної плати в повному обсязі і у встановлений термін.

Головне завдання аналізу фінансової стійкості – це встановити можливість підприємства витримати вплив дії негативних зовнішніх і внутрішніх факторів на фінансовий стан. В результаті підприємство повинно зробити висновок про свою спроможність вести прибуткову діяльність за нестабільних економічних умов.

Послідовність етапів аналізу фінансової стійкості підприємства:

- проводять аналіз та оцінку абсолютних і відносних показників фінансової стійкості підприємства;
- визначають вплив негативних факторів на фінансову стійкість підприємства, а також розподіляють їх залежно від рівня впливу;
- стадія пошуку рішення, можливих варіантів вирішення завдання;
- етап прийняття управлінського рішення.

Головним чином аналіз фінансової стійкості виконується на основі відносних показників. Ці показники доцільно розділити на три основні групи (табл. 1).

Таблиця 1.1

Відносні показники фінансової стійкості підприємства

Показник	Зміст	Нормативне значення
1. Показники структури джерел формування капіталу		
коефіцієнт фінансової автономії	показує частку власного капіталу у загальній сумі джерел коштів (валюти балансу)	$\geq 0,5$
коефіцієнт концентрації позикового капіталу	показує частку позикового капіталу у загальній сумі джерел коштів (валюти балансу)	$< 0,5$
коефіцієнт фінансового ризику	показує співвідношення залученого і власного капіталу	< 1
коефіцієнт фінансової стабільності	є оберненим до коефіцієнта фінансового ризику і показує, скільки припадає власного капіталу на 1 грн позикового капіталу	≥ 1
коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	характеризує структуру джерел покриття активів і визначається діленням довгострокових зобов'язань і забезпечень на суму власного капіталу та довгострокових зобов'язань і забезпечень	Зниження
коефіцієнти структури позикового капіталу	характеризують частку відповідно довгострокових та поточних зобов'язань і забезпечень у позиковому капіталі	Зниження
коефіцієнти страхової стабільності	показують, скільки коштів резервного капіталу припадає на 1 грн відповідно всього капіталу, власного капіталу та зареєстрованого (пайового) капіталу	Підвищення
2. Показники стану оборотних активів		
коефіцієнт маневреності власного капіталу	визначає частку власного капіталу, вкладену в оборотні активи; характеризує рівень мобільності власного капіталу	$> 0,1$
коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власними оборотними коштами	характеризує частку оборотних активів, які сформовані за рахунок власних фінансових ресурсів	$\geq 0,1$
коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами	характеризує рівень достатності власних оборотних коштів для формування запасів підприємства	$\geq 0,5$
коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів	відображає частку грошей та їх еквівалентів (як високоліквідних активів) у загальній величині власних оборотних коштів	Підвищення
3. Показники стану основного капіталу		
коефіцієнт майна виробничого призначення	характеризує частку активів основної виробничо-господарської діяльності (основних засобів, інвестиційної нерухомості, запасів, поточних біологічних активів) у загальній вартості активів підприємства	Підвищення
коефіцієнт реальної вартості основних засобів	характеризує частку основних засобів (в оцінці за залишковою вартістю) у майні	Підвищення
коефіцієнт нагромадження амортизації	характеризує функційний стан основних засобів і нематеріальних активів	Зниження
коефіцієнт співвідношення оборотних і необоротних активів	показує, скільки припадає оборотних активів на 1 грн необоротних активів	Підвищення

Джерело: складено автором на основі [6, с.110–117].

Запас фінансової стійкості завжди обраховують під час проведення аналізу фінансової стійкості підприємства, оскільки він показує, на який допустимий відсоток може знизитись виручка, щоб підприємство залишилося беззбитковим.

Важливо визначити межі фінансової стійкості, вони повинні бути оптимальними. Оскільки недостатня фінансова стійкість може призвести до неплатоспроможності підприємства, тобто до неможливості виконувати свої поточні зобов'язання. Однак, надлишкова фінансова стійкість також буде перешкоджати ефективному розвитку підприємства через збільшення витрат на їх утримання.

Стійкий фінансовий стан підприємства – це такий стан фінансових ресурсів та її маневреності, при якому досягається фінансова незалежність підприємства, забезпечується його розвиток, зростання прибутку та капіталу.

В умовах сучасної економічної кризи актуальним залишається питання підвищення оптимізації фінансової стійкості підприємства. Насамперед потрібно визначити спроможність підприємства протистояти дії негативних факторів, які впливають на його стан.

Існує ряд різних факторів, що впливають на фінансову стійкість підприємства. Факторами, що мають найбільший вплив на фінансову стійкість, є зовнішні, до них належать:

- стан підприємства на товарних ринках;
- економічні умови господарювання;
- платоспроможний попит споживачів;
- економічна та фінансово-кредитна політика законодавчої й виконавчої влади;
- соціальна та екологічна ситуація в суспільстві тощо.

Проте особливістю зовнішніх факторів є те, що підприємство не має можливості їх корегувати чи контролювати.

З огляду на нинішню ситуацію в державі можна зазначити, що значно збільшилася кількість безробітних. Станом на 25 січня 2021 р. в Україні 485,3 тис. безробітних. Це на 33 % більше, ніж на цю ж дату 2020 р. За даними державної служби зайнятості 420,7 тис. українців отримували допомогу з безробіття, що на 136,7 % більше, ніж торік. Зростання безробіття через карантин поєдналося з падінням кількості нових вакансій з пошуку роботи. Кількість вакансій зменшилася на 20,5 % порівняно з минулим роком [7].

Відповідно платоспроможний попит споживачів значно знизився. Складна епідеміологічна ситуація.

Нестабільна, важка економічна ситуація в країні змусила підприємства скорочувати витрати, щоб не зачинитися. Однак долі закриття багатьом уникнути не вдалося. З березня 2020 р. до березня 2021 р. в Україні закрилося 215,3 тис. фізосіб-підприємців (ФОП). Це майже на 50 тис. закритих бізнесів більше, ніж в аналогічні місяці 2019–2020 рр. [8].

Саме тому при оптимізації фінансової стійкості основну увагу треба зосереджувати саме на внутрішніх факторах, тобто тих, які повною мірою залежать від самого підприємства.

Ключовими внутрішніми факторами, що впливають на фінансову стійкість підприємства, є:

- структура та склад майна, фінансових ресурсів;
- структура та асортимент продукції і її частка в загальному платоспроможному попиті та відповідність потребам ринку;
- конкурентоспроможність продукції;
- оснащення виробництва обладнання та новітніми технологіями;
- кваліфікація персоналу;
- ринки збуту продукції.

Для досягнення оптимальної фінансової стійкості підприємства важливим є своєчасне управління внутрішніми факторами, які впливають на фінансову стійкість підприємства. Максимальна мінімізація впливу цих факторів на підприємство чи взагалі їх нейтралізація. Потрібно застосувати такі етапи стабілізації фінансової стійкості підприємства:

1. Відновлення платоспроможності підприємства. Головним завданням є попередження і уникнення банкрутства за допомогою відновлення можливості розраховуватись по зобов'язанням.

2. Повернення підприємства у фінансово стійкий стан. Підприємство може швидко вирішити проблему неплатоспроможності, проте у разі, якщо не буде досягнуто оптимального рівня фінансового стану, неплатоспроможність може з'явитися знову. Підприємство необхідно забезпечити достатнім обсягом ресурсів для погашення грошових зобов'язань та ефективного ведення господарської діяльності.

3. Забезпечити відповідність підприємства вимогам «золотого правила фінансування», тобто досягнення необхідного рівня фінансової рівноваги у довгостроковому періоді.

Кожному з вищеперахованих етапів належить відповідний внутрішній механізм фінансової стабілізації:

1. Оперативний механізм фінансової стабілізації – це комплекс заходів, які спрямовані на зниження рівня зобов'язань підприємства у короткостроковому періоді, на погашення зобов'язань та відновлення платоспроможності. Ці заходи сформовані на принципі «відсікання зайвого». У цьому механізмі не використовують агресивні управлінські рішення, його основа – це система захисних заходів.

2. Тактичний механізм фінансової стабілізації – комплекс заходів наступального характеру, що мінімізує негативні фінансові фактори і забезпечує досягнення фінансової рівноваги підприємства.

3. Стратегічний механізм фінансової стабілізації – це комплекс заходів для підтримання досягнутої фінансової рівноваги підприємства, балансу активів і пасивів, витрат і доходів. Така стратегія фінансового розвитку забезпечить стрімкий економічний і фінансовий ріст підприємства.

Велика кількість кризових ситуацій виникає через недостатній контроль і увагу за виконанням поставлених завдань, також через відсутність аналізу впливу чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Їх вплив в останні роки стає дедалі більш значним і небезпечним. Потрібно пам'ятати, що забезпечення достатнього рівня фінансової стійкості необхідне не лише для підприємств, які перебувають на порозі банкрутства, але і для економічно сталих. Обираючи напрями для досягнення поставлених стратегічних цілей, варто звернути увагу на нестандартні рішення та альтернативи, які раніше не застосовувались на підприємстві.

Для досягнення оптимальної фінансової стійкості необхідно розробити фінансову стратегію. Як показує практика, розробити стратегію простіше, ніж її реалізувати. Достатньо важко організувати ефективне стратегічне управління. Контроль повинен здійснюватися протягом усього часу дії стратегії. Реалізована стратегія фінансової стійкості забезпечить стабільну фінансово-господарську діяльність підприємства.

Глобалізація економіки призвела до тісної взаємозалежності зовнішніх і внутрішніх факторів впливу на підприємство. З огляду на те, що зовнішні фактори впливу є неконтрольованими і непередбачуваними, то саме за рахунок виокремлення найважливіших внутрішніх факторів впливу та їх мінімізації чи взагалі нейтралізації можливо досягти необхідного рівня фінансової стійкості для підприємства. Зараз підприємства повинні бути гнучкими і готовими пристосовуватись до нових умов роботи, які диктують реалії сьогодення.

Висновки. Отже, враховуючи нестабільну економічну ситуацію в Україні і прогнозуючи можливі карантинні обмеження, які пов'язані з пандемією COVID-19, підприємства повинні максимально пристосуватись до роботи в нових умовах, переосмислити стандартні підходи до роботи, врахувати як зовнішні, так і внутрішні фактори впливу, проводити постійний моніторинг показників фінансової стійкості, а також застосовувати внутрішні механізми фінансової стабілізації підприємства для досягнення оптимальної фінансової стійкості. Таким чином, одним із шляхів оптимізації фінансової стійкості підприємства є успішна реалізація розробленої фінансової стратегії. Для ефективної діяльності підприємства необхідно ретельно аналізувати вплив зовнішніх і внутрішніх чинників на фінансову стійкість протягом певного конкретного періоду, на основі отриманих даних формувати стратегії управління, складати прогнози. Управління фінансовою стійкістю підприємства повинно бути безперервним і зосередженим на досягненні стратегічних цілей фінансового управління підприємством. Такий підхід унеможливить банкрутство, кризові ситуації та мінімізує вплив цих факторів у майбутньому.

Література:

1. Офіційні дані державної служби статистики України (Економічні та фінансові показники). URL: http://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr2016_2020_u.htm (дата звернення: 21.03.2021).
Official data of the State Statistics Service of Ukraine (Economic and financial indicators). <http://www.ukrstat.gov.ua/imf/arhiv/nr/nr2016_2020_u.htm> (21 march 2021) [in Ukrainian].
2. Бланк И. А. Финансовый менеджмент : учебный курс. Киев : Ника-Центр; Эльга, 2001. 528 с.
Blank I.A. (2001) *Financial Management: A Training Course*. – K.: Nika-Center; Elga, – P. 528. [in Ukrainian].
3. Шеремет О. О. Фінансовий аналіз : навч. посібн. Київ, 2005. 196 с.
Sheremet O.O. (2005) *Financial analysis: textbook. manual* / O.O. Sheremet. – K., – P.196. [in Ukrainian].
4. Савицька Г. В. Економічний аналіз діяльності підприємства. Київ : Знання, 2005. 662 с.
Savitska G.V. (2005) *Economic analysis of the enterprise*. – K.: Knowledge, – P. 662. [in Ukrainian].
5. Лактіонова Л. А. Фінансовий аналіз суб'єктів господарювання : монографія. Київ : КНЕУ, 2001. 387 с.
Lakhtionova L.A. (2001) *Financial analysis of business entities: a monograph*. L.A. Lakhtionova. K.: KNEU. P. 387. [in Ukrainian].
6. Тютюнник Ю. М., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник С. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Полтава : ПДАА, 2016. 430 с.
Tyutyunnik Yu. M., Dorogan-Pisarenko L.O., Tyutyunnik S.V. (2012) *Dorogan-Pisarenko L.O., Tyutyunnik S.V. (2016) Financial analysis: textbook. way*. Tyutyunnik Yu. M., Dorogan-Pisarenko L.O., Tyutyunnik S.V. Poltava: PDAA, 2016. P. 430. [in Ukrainian].

7. Офіційні дані державного центру зайнятості (Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні–квітні 2021 р.). URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/67> (дата звернення: 21.03.2021).
Official data of the State Employment Center (Situation on the labor market and the activities of the State Employment Service in January-April 2021). (18 may 2021). [in Ukrainian].
8. Офіційні дані Опендадабот (Вплив карантину на економіку України стан на 31 травня 2021 р.). URL: <https://opendatabot.ua/business-quarantine> (дата звернення: 21.03.2021).
Official data of Opendabot (Quarantine on the economy of Ukraine as of May 31, 2021). (31 may 2021). [in Ukrainian].

Отримано: 08 квітня 2021 р.

Прорецензовано: 19 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 25 травня 2021 р.

e-mail: iservatinskaya@gmail.com

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-94-99

Серватинська І. М. Бюджетний механізм: виклики сьогодення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острого : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 94–99.

УДК: 336.143.2

JEL-класифікація: H61, H63, H63

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-4959-9056**Серватинська Інна Миколаївна,**

кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки підприємства, обліку і аудиту ЧНУ ім. Богдана Хмельницького

БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

У статті проаналізовано сутність дефініції «бюджетний механізм», визначено складові, які функціують не ефективно та призводять до циклічних наслідків, зокрема дефіциту бюджетних коштів, податкового тиску на платників податків та, як наслідок, накопичення державного боргу. Проведено обґрунтування недоліків окремих складових бюджетного механізму, зокрема бюджетного планування та прогнозування, форм бюджетного механізму (мобілізація коштів, використання коштів, фінансування бюджету) та нормативно-правового забезпечення. Виокремлено шляхи поліпшення бюджетного механізму.

Ключові слова: бюджетний механізм, бюджетне планування, бюджетне прогнозування, Державний бюджет, Державний борг, дефіцит.

Серватинская Инна Николаевна,

кандидат экономических наук, доцент кафедры экономики предприятия, учета и аудита ЧНУ им. Богдана Хмельницкого

БЮДЖЕТНЫЙ МЕХАНИЗМ: СОВРЕМЕННЫЕ ВЫЗОВЫ

В статье проанализировано сущность дефиниции «бюджетный механизм», определены составляющие, которые функционируют неэффективно и приводят к циклическим последствиям, в частности к дефициту бюджетных средств, налоговому давлению на налогоплательщиков и, как следствие накоплению государственного долга. Проведено обоснование недостатков отдельных составляющих бюджетного механизма, в частности: бюджетного планирования и прогнозирования, форм бюджетного механизма (мобилизации средств, использования, финансирования бюджета) и нормативно-правового обеспечения. Выделены пути улучшения бюджетного механизма.

Ключевые слова: бюджетный механизм, бюджетное планирование, бюджетное прогнозирование, Государственный бюджет, Государственный долг, дефицит.

Inna Servatynska,PhD, in Economics, Associate Professor of Enterprise Economics, Accounting and Auditing department
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy**BUDGET MECHANISM: CHALLENGES OF TODAY**

The definition of "budgetary mechanism" was analyzed in the article. It is described as a form by which the fund of financial resources is managed by influencing economic entities. The components of the budgetary mechanism that do not function effectively and lead to cyclical consequences in particular, the deficit of budget funds, tax pressure on taxpayers and, as a consequence, the accumulation of public debt, are identified. The shortcomings of certain components of the budget mechanism are substantiated, in particular: budget planning and forecasting; as analysis showed, are carried out inconsistently with each other. Thus, the State Budget of Ukraine is formed not depending on the capacity of the economy and its subjects, but depending on the needs of passive budget items. Passive budget items are growing systematically. There are a number of remarks on the applied forms of the budgetary mechanism, for example, payment of taxes and customs payments to the budget is ineffective, because a significant share of taxes is in the "shadow". Therefore, the amount of shadow budget funds is 30%, including smuggling 9.3%, payment of salaries in envelopes 5%, offshore schemes 3.6%, conversion centers 1.8%. The reasons for the inefficiency of the budgetary mechanism in terms of legal support are systematic changes in legislation, which are sometimes caused by lobbying motives. Ways to improve the budgetary mechanism are identified, for example, comparison of macroeconomic forecasts and budget planning; involvement of business in the processes of macroeconomic forecasting and budget planning; de-shadowing of the economy, including transparent payment of salaries through the implementation of a progressive taxation; payment of customs duties; State budget discharge through the introduction of compulsory health insurance and additional pension insurance levels.

Key words: budgetary mechanism, budget planning, budget forecasting, State budget, State debt, deficit.

Постановка проблеми. Бюджетний механізм забезпечує ефективність бюджетної політики, а відтак і державного бюджету України. Однак систематичний пасивний дефіцит державного бюджету, накопичення державного боргу свідчать про недоліки у бюджетному механізмі. Отже, актуально дослідити сутність бюджетного механізму та виявити прогалини у його функціонуванні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. При дослідженні окресленої проблематики необхідно врахувати значний внесок вітчизняних науковців, які вивчали бюджетний механізм, зокрема його концептуальні засади. Це праці В. Г. Дем'янишина, О. І. Дем'янчук, О. П. Кириленко, М. І. Крупки, І. О. Лютого, В. М. Опаріна, Ю. В. Пасічника, В. М. Федосова, Ю. В. Шулик, С. І. Юрія та ін.

Науковці зазначають, що основні недоліки у функціонуванні бюджетного механізму зводяться такого:

- нормативно-правове забезпечення реалізації бюджетної політики є широким і формально неструктурованим. Сама організація нормативно-правових актів у бюджетній сфері передбачає їх диспозитивність;
- недосконалість бюджетного планування як визначальної компоненти бюджетного механізму. Так, бюджетна резолюція, яка розробляється на середньостроковий період та є дороговказом для бюджетів наступних років, є недостатньо обґрунтованою, не містить якісного огляду економічного стану України;
- дефіцит державного бюджету, а відтак і накопичення державного боргу, значна частка якого належить зовнішнім кредиторам;
- відсутність налагодженого функціонування бюджетного механізму в умовах невизначеності («чорного лебедя»). Враховуючи вищезазначене, актуально продовжити наукові пошуки із вирішення окресленої проблематики.

Мета і завдання дослідження: вивчити специфіку функціонування бюджетного механізму в Україні, обґрунтувати циклічність наслідків неефективності бюджетного механізму та визначити ключові напрями його вдосконалення, враховуючи виклики сьогодення. **Завдання:** проаналізувати сутність та складові бюджетного механізму; обґрунтувати прогалини у функціонуванні вітчизняного бюджетного механізму; визначити шляхи поліпшення діючого бюджетного механізму.

Виклад основного матеріалу. Проаналізуємо сутність бюджетного механізму – науковий підхід та його нормативне втілення у вітчизняному законодавстві.

Таблиця 1

Узагальнення наукових підходів до пояснення сутності бюджетного механізму

Автор	Тлумачення	Номер у списку літератури
Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.	сукупність економіко-організаційних та правових форм і методів управління фінансовою діяльністю держави у процесі створення й використання фондів фінансових ресурсів з метою забезпечення різноманітних потреб державних структур, господарських суб'єктів і населення	[2]
Василик О. Д.	практичне використання бюджету для здійснення фінансової політики держави	[3]
Дем'янишин В. Г.	сукупність фінансових форм, методів, важелів, інструментів, стимулів і санкцій, за допомогою яких забезпечується здійснення широкої системи розподільчих і перерозподільчих процесів, формування і використання централізованого фонду грошових коштів держави, функціонування бюджетної системи у цілому та реалізація засад бюджетної політики держави	[4]
Кириленко О. П.	сукупність конкретних форм і методів забезпечення розподільчих і перерозподільчих відносин, утворення доходів, фондів грошових коштів	[5]
Крупка М. І.	включає в себе фінансово-кредитні методи, форми, важелі, правове, нормативне й інформаційне забезпечення	[6]
Опарін В. М.	сукупність фінансових методів і форм, інструментів та важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства	[7]
Пасічник Ю. В.	сукупність засобів, які застосовує держава з метою організації бюджетних відносин та забезпечення належних умов щодо економічного і соціального розвитку	[8]
Романенко О. Р.	сукупність конкретних форм бюджетних відносин, способів і методів мобілізації і витрачання бюджетних коштів. Через бюджетний механізм держава регулює економіку, стимулює виробничі й соціальні процеси	[9]
Федосов В. М., Юрій С. І.	комплекс фінансових методів і важелів впливу на соціально-економічний розвиток суспільства. Сукупність конкретних фінансових методів та важелів впливу на формування і використання фінансових ресурсів з метою забезпечення функціонування й розвитку державних структур, суб'єктів господарювання і населення	[10]

Отже, відповідно до табл. 1 більшість науковців пояснює бюджетний механізм як форму, за допомогою якої управляють фондом фінансових ресурсів, впливаючи на економіку та її суб'єктів. У такому

випадку основна увага приділяється саме фонду фінансових ресурсів загальнодержавного значення, тобто державному бюджету. Розглянемо визначальні складові бюджетного механізму (рис. 1).

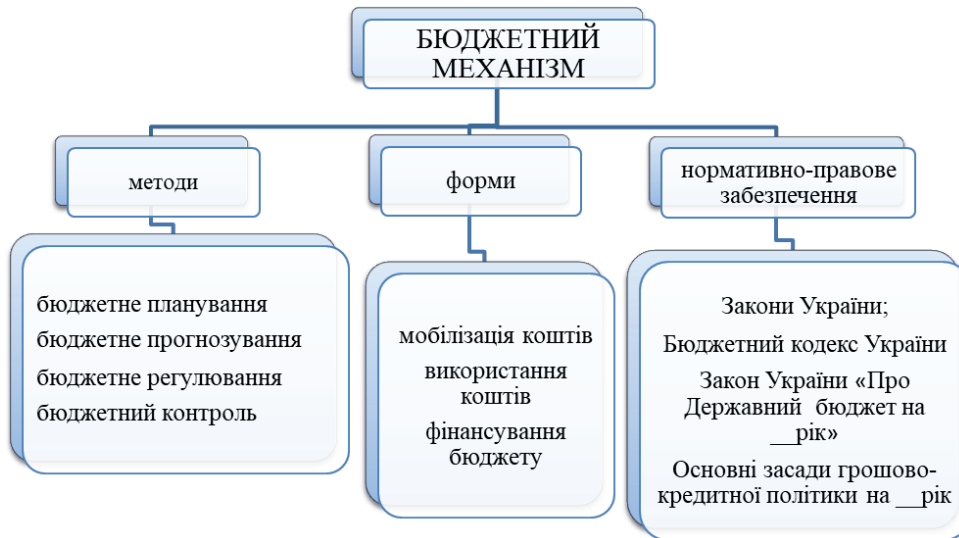

Рис. 1. Визначальні складові бюджетного механізму

Джерело: складено автором.

Принагідно відзначити, що бюджетний механізм в Україні також спирається на Основні напрями бюджетної політики на 2019–2021 рр. Основні напрями ґрунтуються на положеннях Програми діяльності Кабінету Міністрів України, Коаліційної угоди, проекту Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду на період до 2020 р., Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» тощо. Одним із розділів Основних напрямів є «Взаємовідносини державного бюджету з місцевими бюджетами», що передбачає створення дворівневої системи міжбюджетних відносин, шляхом запровадження середньострокового бюджетного планування на місцевому рівні; застосування програмно-цільового методу бюджетування в усіх місцевих бюджетах; розширення бази оподаткування за доходами, що зараховуються до місцевих бюджетів, та забезпечення позитивної динаміки їх надходжень [13].

На рис. 1 відображено визначальні складові бюджетного механізму, які, на нашу думку, мають прогалини у функціонуванні за вітчизняної практики та призводять до дефіцитності бюджетних коштів і податкового тиску на платників. Наслідки недоліків у функціонуванні бюджетного механізму, представлені на рис. 2.

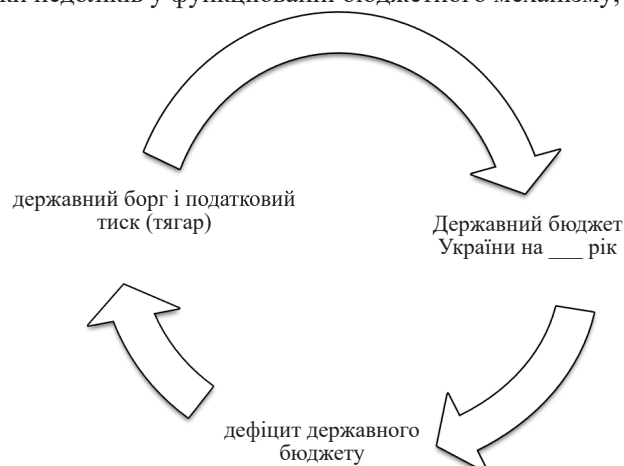

Рис. 2. Циклічні наслідки неефективності бюджетного механізму

Джерело: складено автором.

На рис. 2 відображено циклічність проблем, які виникають внаслідок неефективного застосування на практиці основних складових бюджетного механізму. Такі циклічні процеси стали системою у вітчизняній практиці бюджетного процесу України.

Необхідно зауважити, що Уряд ставить за ціль оптимізувати структуру Державного боргу, зменшивши частку зовнішніх боргів відповідно до зарубіжного досвіду. Оскільки наявна структура державного боргу порушує рівень фінансової безпеки України. Так, частка зовнішнього боргу складає 59 %, частка внутрішнього 41 %.

Проаналізуємо ключові недоліки бюджетного механізму:

1. Методи бюджетного механізму (бюджетне планування, прогнозування, регулювання та контроль). Починаючи з 2019 р., більшість країн Європи припинили проводити прогнозування державних фінансів на довгострокову перспективу, максимум на наступні 2 роки.

Як пояснюють зарубіжні експерти, прогнозувати доходи більш ніж на 2–3 роки немає сенсу, враховуючи кризові явища в економіці більшості країн світу, спричинених епідемією коронавірусу (Covid-19). Україна не є винятком. Тобто планування макропоказників фактично здійснюється на майбутній бюджетний період за межами держави, фахівцями МВФ та Світового Банку.

До того ж бюджетне планування, яке здійснюється нині в Україні навіть на коротко- та середньостроковий періоди, має недоліки, зокрема недостатня розробленість методології і методичного забезпечення прогнозування доходів бюджетів. Так, розроблені прогнози не достатньо обґрунтовані, зокрема, в частині економічного ефекту та не орієнтовані на результат.

Важливо зауважити, що розроблені прогнози державних фінансів не враховуються або як наслідок не співпадають з стратегічними програмами міністерств та відомств, які здійснюються, враховуючи вимоги іноземних фінансових партнерів. Неточність і часті зміни вхідних прогнозних параметрів [11]. Ручне корегування прогнозів доходів бюджетів до необхідного рівня, навіть якщо ресурс позичковий.

2. Форми бюджетного механізму (мобілізація коштів, використання коштів, фінансування бюджету). Мобілізація коштів, зокрема сплата податків, здійснюється не ефективно, оскільки значна частина податкових платежів перебуває в тіні. Такі факти характерні як для виплат заробітних плат в конвертах, так і від недоотримання податків з митниці.

За даними Інституту соціально-економічної трансформації та Центру соціально-економічних досліджень CASE-Ukraine обсяг тіньового обороту коштів в економіці України оцінюється від 550 до 1050 млрд грн, в результаті чого Державний бюджет не доотримує від 150 до 275 млрд грн, або 25 % можливих доходів бюджету рис. 3. Для порівняння недоотримані 25 % доходів бюджету відповідають обсягам фінансування переважаючої статті видатків «соціальний захист та соціальне забезпечення».

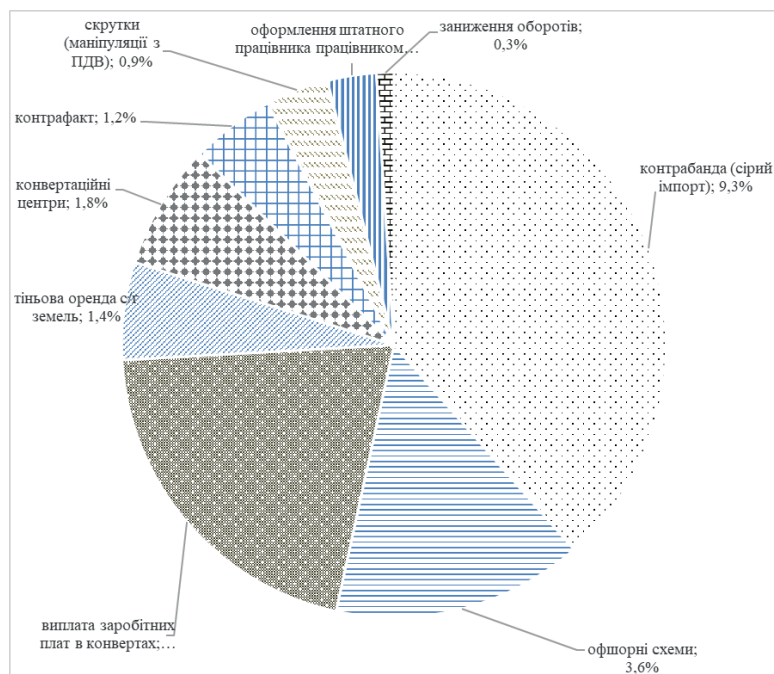

Рис. 3 Тіньові напрями ухилення від сплати податків у 2019 р.

Джерело: побудовано автором на основі [14].

3. Нормативно-правове забезпечення. Причинами неефективності бюджетного механізму в частині нормативно-правового забезпечення є систематичні зміни в законодавстві.

На нашу думку, доцільно, щоб при здійсненні бюджетного процесу, зокрема плануванні основних показників бюджету, відбувалося співставлення з макроекономічним прогнозом і було відображено не лише у пояснювальних записках до Законів, але й в самому документі, наприклад, Проекті та/або Звіті про виконання Державного бюджету України на ___ рік: «прогноз – план – факт – відхилення».

Погоджуємося із думкою вітчизняних науковців та європейської спільноти, що до макроекономічного прогнозування та бюджетного планування повинні долучатися і бізнес-структури з метою забезпечення економічної обґрунтованості.

Безумовно, що бюджетне планування повинно спиратися не на видатки, а на потужність і можливість економіки. Оскільки орієнтація на пасивний дефіцит призводить до накопичення державного боргу України і його нерівномірної фіскалізації.

Висновки. Отже, діючий бюджетний механізм має ряд недоліків, що виражається недосконалістю бюджетного планування і прогнозування, у результаті чого прогнозовані показники не знаходять відображення за фактом виконання. Бюджет формується не за результатами економіки, а за пасивними видатками, які систематично зростають, що призводить до дефіциту бюджету та накопичення державного боргу.

Виокремлено шляхи поліпшення бюджетного механізму, зокрема:

- співставлення макроекономічних прогнозів та бюджетного планування;
- залучення бізнесу до процесів макроекономічного прогнозування та бюджетного планування;
- детінізація економіки, зокрема виплата прозорих заробітних плат через впровадження прогресивної шкали оподаткування; сплата митних платежів;
- розвантаження Державного бюджету через впровадження обов'язкової страхової медицини та додаткових рівнів пенсійного страхування.

Деякі пропозиції потребують додаткових досліджень, що доцільно висвітлити в наступних наукових публікаціях.

Література:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 411-р від 14.06.2017 р. «Про схвалення проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2018–2020 роки»; редакція від 14.06.2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2017-%D1%80#Text>.
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy № 411-r vid 14.06.2017 r. «Pro skhvalennia proektu Osnovnykh napriamiv biudzhethnoi polityky na 2018-2020 roky redaktsiia vid 14.06.2017 r. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2017-%D1%80#Text> [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine № 411-r of 14.06.2017 "On approval of the draft Main Directions of Budget Policy for 2018-2020"; edition from 14.06.2017 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2017-%D1%80#Text>] [in Ukrainian].
2. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Державні фінанси : навчальний посібник. Київ : Атіка, 2004. 368 с.
Bazylyevych V. D., Balastryk L. O. (2004) Derzhavni finansy : navchalnyi posibnyk [Public Finance: a textbook] K.: Atika, 2004, 368. [in Ukrainian]
3. Василик О. Д., Павлюк К. В. Державні фінанси України : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2003. 608 с.
Vasylyk O. D. (2003) Derzhavni finansy Ukrainy: pidruchnyk [State finances of Ukraine: pidruchnik] K.: Tsentr navchalnoi literatury, 2003, 608. [in Ukrainian].
4. Дем'янишин В. Г. Бюджетний механізм держави: сутність та роль у регулюванні соціально-економічних процесів. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. Вип. 11 (78). С. 3–11.
Demianyshyn V. H. (2007) Biudzhethnyi mekhanizm derzhavy: sutnist ta rol u rehuliuванні sotsialno-ekonomichnykh protsesiv [Budget mechanism of the state: the essence and role in the regulation of socio-economic processes]. Formuvannia rynkovykh vidnosyn v Ukraini: zbirnyk naukovykh prats [Market relations development in Ukraine: Collection of scientific works]. nauk.red. I. K. Vodnar. K., 2007. Vyp. 11 (78), 3-11. [in Ukrainian].
5. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика) : навч. посібник. Тернопіль : Астон, 2002. 212 с.
Kurylenko O. P. (2002) Finansy (Teoriia ta vitchyzniana praktyka) : navch. posibnyk [Finance (Theory and domestic practice)]. Ternopil : Aston, 2002, 212. [in Ukrainian].
6. Крупка М. І. Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку економіки України. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2001. 608 с.
Krupka M. I. (2001) Finansovo-kredytnyi mekhanizm innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Financial and credit mechanism of innovative development of Ukraine's economy]. Lviv : Ydavnnychiy tsentr Lvivskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Franka. 2001, 608 [in Ukrainian].
7. Опарін В. М. Фінанси (загальна теорія) : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 1999. С. 17–18.
Oparin VM (1999) Finance (general theory): textbook. K.: KNEU, 1999, 17-18. [in Ukrainian].
8. Пасічник Ю. В. Бюджетна система України : навч. посіб. Київ : Знання-Прес, 2006. 607 с.
Pasichnyk Yu. V. (2006) Vyudzhethna sy'stema Ukrayiny: navch. posib. [Budget system of Ukraine: a textbook]. K.: Znannya-Pres, 2006, 607. [in Ukrainian].
9. Романенко О. Р. Фінанси : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 312 с.

- Romanenko O.P. (2006) *Finansy` : Pidruchny`k* [Finance: Textbook]. K.: Centr navchal`noyi literatury`, 2006, 312. [in Ukrainian].
10. *Фінанси : підручник* / С. І. Юрій, В. М. Федосов, Л. М. Алексеєнко та ін. Київ : Знання, 2008. 611 с.
- Finansy` : pidruchny`k* / [S. I. Yuriy, V. M. Fedosov, L. M. Alekseyenko ta in.] (2006) [Finance: Textbook]. K. : Znannya, 2008, 611. [in Ukrainian].
11. Ackoff R. *Concept of Corporate Planning* / R. Ackoff. – New York: Wiley, 1970. – P. 1.
12. Snyder N. and W. Glueck *How Managers plan – The Analysis of Managerial Activities*. Long Rang Planning. 1980, February, pp. 70-76.
13. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Проекту Основних напрямів бюджетної політики на 2019–2021 роки» від 18 квітня 2019 р. № 315 – р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-proektu-osnovnih-napryamiv-byudzhetnoyi-politiki-na-20192021-roki>.
- Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro skhvalennia Proektu Osnovnykh napriamiv biudzhetnoi polityky na 2019 – 2021 roku» vid 18 kvitnia 2019 roku № 315 – r. <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-proektu-osnovnih-napryamiv-byudzhetnoyi-politiki-na-20192021-roki> [Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the Draft Main Directions of Budget Policy for 2019 – 2021" dated April 18, 2019 № 315 – r.] [in Ukrainian].
14. Дослідження: Найбільші втрати бюджету відбуваються на кордоні, в офшорах і при виплаті зарплат у «конвертах» / Institute of Social and Economic Transformation. URL: <https://iset-ua.org/ua/novini/podatki/item/156-doslidzhennia-naibilshi-shemi>.
- Doslidzhennia: Naibilshi vtraty biudzhetu vidbuvaiutsia na kordoni, v ofshorakh i pry vyplatі zarplat u «konvertakh» / Institute of Social and Economic Transformation. Elektronnyi resurs. Rezhym dostupu: <https://iset-ua.org/ua/novini/podatki/item/156-doslidzhennia-naibilshi-shemi>. [Research: The biggest budget losses occur at the border, offshore and when paying salaries in "envelopes" / Institute of Social and Economic Transformation] [in Ukrainian].

Отримано: 12 травня 2021 р.

Прорецензовано: 29 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 04 червня 2021 р.

e-mail: o_totska@meta.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-100-108

Слав'юк Р. А., Тоцька О. Л. Верифікація принципу Парето для доходів від наукової діяльності закладів вищої освіти України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 100–108.

УДК: 330.13Парето:[378.014.54:001.89

JEL-класифікація: C10; E64; G32; I29; L84

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-0904-8970

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0003-4748-2134

Слав'юк Ростислав Анатолійович,

*доктор економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів
Національного університету «Львівська політехніка»*

Тоцька Олеся Леонтіївна,

*кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
Волинського національного університету імені Лесі Українки*

**ВЕРИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПАРЕТО ДЛЯ ДОХОДІВ ВІД НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

У статті проведено ABC-аналіз показників обсягу надходжень до спецфонду закладів вищої освіти України за результатами наукових і науково-технічних робіт за проектами міжнародного співробітництва, господарськими договорами та надання наукових послуг за 2016–2018 рр. Перевірено та підтверджено гіпотезу про наявність у цих показниках принципу Парето: виявлено, що 19,595 % (≈20 %) вітчизняних ЗВО забезпечило 79,39 % (≈80 %) загального доходу від наукової діяльності. За результатами ABC-аналізу для ЗВО України із кожної групи запропоновано стратегію комерціалізації результатів наукової діяльності.

Ключові слова: принцип Парето, ABC-аналіз, доходи, наукова діяльність, заклади вищої освіти, Україна.

Слав'юк Ростислав Анатольевич,

*доктор экономических наук, профессор, профессор кафедры предпринимательства и экологической экспертизы товаров
Национального университета «Львовская политехника»*

Тоцька Олеся Леонтьевна,

*кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
Волынского национального университета имени Леси Украинки*

**ВЕРИФИКАЦИЯ ПРИНЦИПА ПАРЕТО ДЛЯ ДОХОДОВ ОТ НАУЧНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ**

В статье проведен ABC-анализ показателей объема поступлений в спецфонд высших учебных заведений Украины по результатам научных и научно-технических работ по проектам международного сотрудничества, хозяйственным договорам и предоставлению научных услуг за 2016–2018 гг. Проверено и подтверждено гипотезу о наличии в этих показателях принципа Парето: обнаружено, что 19,595 % (≈20 %) отечественных ЗВО обеспечило 79,39 % (≈80 %) общего дохода от научной деятельности. По результатам ABC-анализа для ЗВО Украины с каждой группы предложено стратегию коммерциализации результатов научной деятельности.

Ключевые слова: принцип Парето, ABC-анализ, доходы, научная деятельность, учреждения высшего образования, Украина.

Rostyslav Slav'yuk,

*Doctor of Economics, Professor, Professor of Entrepreneurship and Environmental Examination of Goods department
Lviv Polytechnic National University*

Olesia Totska,

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Finance department
Lesya Ukrainka Volyn National University*

**VERIFICATION OF THE PARETO PRINCIPLE FOR INCOME FROM SCIENTIFIC
ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE**

The purpose of the article is to verify the Pareto principle in terms of revenues to the special fund of higher education

institutions of Ukraine based on the results of scientific and scientific-technical work on international cooperation projects, scientific and scientific-technical work under economic agreements and scientific services. With the help of ABC-analysis of indicators of income from scientific activity, domestic higher education institutions are divided into three groups: A – higher education institutions with a large amount of income from scientific activities; B – higher education institutions with an average level of commercialization of scientific activity; C – higher education institutions with little or no income from research. It was obtained that group A included 29 (19,595 %) higher education institutions of Ukraine, which in 2016–2018 provided paid scientific services in the amount of UAH 739,747 million (79,39 % of the total). Group B was formed by 34 (22,973 %) domestic higher education institutions, whose scientific activity in the analyzed period brought income in the amount of UAH 147,954 million (15,88 % of the total). Group C included 85 (57,432 %) Ukrainian higher education institutions, which earned UAH 44,082 million (4,73 % of the total) as a result of their scientific work. It was found that the Pareto principle 20/80 was reflected in the activities of higher education institutions in Ukraine. Strategies for commercialization of research results for domestic higher education institutions from each group are proposed: group A – leader's strategy; group B – the applicant's strategy; group C – strategy of the beginner.

Key words: Pareto principle, ABC-analysis, income, research, higher education institutions, Ukraine.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що заклади вищої освіти (ЗВО) України державної та комунальної форми власності належать до неприбуткових організацій, вони мають право надавати низку платних послуг у різних сферах: освітньої діяльності; наукової та науково-технічної діяльності; міжнародного співробітництва; охорони здоров'я, відпочинку, дозвілля, оздоровлення, туризму, фізичної культури та спорту; побутових послуг; житлово-комунальних послуг; інших послуг [1].

Оскільки в сучасній науковій літературі побутує думка про те, що «діяльність українських ЗВО має бути спрямована на посилення підприємницької активності, а дії керівників університетів – на розбудову «підприємницького університету» та «академічного капіталізму»» [2], то доцільно провести діагностику й компаративний аналіз дохідності вишів, зокрема в науковій сфері.

Основною мотивацією до посилення підприємницької активності ЗВО у сфері науки, безперечно, є отримання доходів. Але з 2020 р. для вишів України державної форми власності, які перебувають у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки (МОН) України, у цьому плані з'явився ще й додатковий стимул. Адже постановою Кабінету Міністрів України було затверджено формулу розподілу видатків держбюджету на вищу освіту між ЗВО [3]. Комплексний показник діяльності i -го ЗВО державної форми власності (A_i), на основі якого визначається обсяг його фінансування, розраховується за такою формулою:

$$A_i = PK_i \times M_i \times PP_i \times H_i \times MB_i \times PB_i,$$

де PK_i – розрахунковий контингент здобувачів вищої освіти, які навчаються на умовах держзамовлення; M_i – показник масштабу діяльності; PP_i – показник регіональної підтримки; H_i – показник наукової діяльності; MB_i – показник міжнародного визнання; PB_i – показник працевлаштування випускників [3].

Своєю чергою, показник наукової діяльності i -го ЗВО (H_i) визначається залежно від обсягу надходжень до спецфонду за результатами наукових і науково-технічних робіт за проектами міжнародного співробітництва, за результатами наукових і науково-технічних робіт за господарськими договорами та за результатами надання наукових послуг на одного науково-педагогічного працівника за основним місцем роботи (ОНП) у середньому за попередні три календарні роки [3]. З точки зору МОН України, показник наукової діяльності повинен стимулювати ЗВО до розвитку науки, партнерства з бізнесом і диверсифікації джерел фінансування [4].

Зауважимо, що в 2020 р. формула розподілу видатків не застосовувалася до Київського національного університету імені Тараса Шевченка, а з 2021 р. її дія мала поширитися не тільки на нього, а й на ЗВО, що належать до сфери управління інших держзамовників, крім МОН України.

Оскільки на сайті МОН України були оприлюднені офіційні статистичні дані щодо різних аспектів діяльності державних ЗВО і, зокрема, доходів від наукової діяльності за три роки (2016–2018 рр.), то це зробило можливим провести діагностику та ґрунтовний компаративний аналіз вишів України. На його основі можна визначити найбільш комерційно успішні ЗВО у науковій сфері. Для реалізації поставленого наукового завдання, на нашу думку, доцільно згрупувати ЗВО України, застосувавши такий відомий управлінський метод, як АВС-аналіз, а також його основу – принцип Парето.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітним аспектам фінансово-економічної діяльності у вищій освіті України присвячена значна кількість наукових праць. Зокрема, В. Коваль, О. Слободянюк і М. Яровой у [5] дослідили фінансове забезпечення ЗВО в умовах переходу до фінансово-господарської автономії; В. В. Ковтунець і С. Л. Лондар у [6] здійснили порівняльне дослідження щодо оцінки вартості послуг у сфері вищої освіти України залежно від спеціальностей (освітніх програм); І. П. Мойсеєнко й О. С. Гринькевич у [7] розглянули економічну ефективність ЗВО як вартісне вираження співвідношення результатів і витрат; Г. М. Терещенко та Л. П. Лондар у [2] проаналізували джерела формування та напрямки використання коштів спецфонду ЗВО.

Щодо ABC-аналізу, то Л. М. Ганущак-Єфіменко, В. В. Каплун і В. Г. Щербак у [8] використали його для групування компонентів програми автономії університету за ступенем впливу на загальний результат – обсяг освітніх послуг. Нами він був ужитий для діагностики вступної кампанії СНУ імені Лесі Українки та проведення Всеукраїнської студентської олімпіади (класифікація ЗВО України за кількістю переможців олімпіади) [9]. Зарубіжні науковці D. Carlucci, P. Renna, C. Izzo та G. Schiuma в [10] застосували його для підтримки оцінки якості викладання та курсу.

Визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на те, що рівень розвитку науки і техніки є визначальним чинником прогресу суспільства, підвищення добробуту громадян, їх духовного та інтелектуального зростання [11], а підприємницька активність ЗВО у науковій сфері є низькою; враховуючи відсутність публікацій із застосуванням ABC-аналізу до показників дохідності державних ЗВО України від наукової діяльності, вважаємо пропонуване дослідження актуальним і оригінальним.

Мета дослідження: верифікація принципу Парето для показників обсягу надходжень до спеціального фонду ЗВО України за результатами наукової діяльності. Для її реалізації поставлено та виконано такі завдання:

- 1) провести ABC-аналіз доходів від наукової діяльності вітчизняних ЗВО;
- 2) перевірити гіпотезу про істинність принципу Парето для цих показників;
- 3) сформулювати для ЗВО із кожної групи стратегію комерціалізації результатів наукової діяльності.

Виклад основного матеріалу. ABC-аналіз – це метод класифікації предметів або видів діяльності за їх відносною значимістю, який розбиває початкову множину об'єктів на три підмножини залежно від їх питомої ваги в загальному значенні певного показника (витратах, доході, прибутку тощо): А – близько 75–80 %; В – близько 10–15 %; С – близько 5–10 %. Він ґрунтується на принципі Парето, згідно з яким 20 % причин призводять до 80 % наслідків.

У нашому дослідженні ЗВО України розподілятимемо на такі три групи: А – ЗВО з великим обсягом надходжень від наукової діяльності (близько 80 % у загальній сумі); В – ЗВО з середнім рівнем комерціалізації наукової діяльності (близько 15 %); С – ЗВО з невеликим або відсутнім обсягом надходжень від наукової діяльності (близько 5 %).

Методика дослідження полягає в застосуванні управлінського методу ABC-аналізу до показників сумарного обсягу надходжень до спецфонду ЗВО України за результатами наукових і науково-технічних робіт за проектами міжнародного співробітництва, господарськими договорами та надання наукових послуг за 2016–2018 рр.

Результати дослідження. У 2020 р. розподіл видатків держбюджету на вищу освіту відбувався між 136 ЗВО України та 12 їхніми філіями, що мали окремі кошториси. У 2016 р. українські ЗВО отримали доходів від своєї наукової діяльності на суму 274,626 млн грн, в 2017 р. – 305,049 млн грн, в 2018 р. – 352,108 млн грн, що в підсумку за аналізований період склало приблизно 931,783 млн грн [4]. Як бачимо, спостерігається позитивна динаміка, яка дає підстави припустити про її продовження в майбутньому.

Мільонерами за обсягом надходжень до спецфонду за результатами наукової діяльності виявилися 83 державні ЗВО України, ще 35 вишів мали скромніші доходи, а 30 закладів не проявили підприємницької активності в науковій сфері в аналізованому періоді.

Отримані результати проведеного ABC-аналізу відобразимо в табл. 1–3.

Таблиця 1

Розподіл ЗВО України за доходами від наукової діяльності
(група А за результатами ABC-аналізу)

№ з/п	Заклад вищої освіти	Обсяг надходжень у 2016–2018 рр., млн грн	Частка надходжень у заг. сумі, %	Накопичена частка, %	Група ABC
1	НТУ України «Київський політех. ін-т ім. І. Сікорського»	106,058	11,38	11,38	А
2	Сумський державний університет	53,087	5,70	17,08	А
3	Національний університет «Львівська політехніка»	50,633	5,43	22,51	А
4	Нац. університет біоресурсів і природокористування України	44,855	4,81	27,33	А
5	Придніпровська держ. акад. будівництва та архітектури	37,526	4,03	31,35	А
6	Національний університет «Києво-Могилянська академія»	37,012	3,97	35,33	А
7	Криворізький національний університет	34,085	3,66	38,98	А
8	Національний аерокосмічний ун-т імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»	33,843	3,63	42,62	А

Продовження таблиці 1

9	Дніпровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна	30,763	3,30	45,92	A
10	НТУ «Харківський політехнічний інститут»	30,284	3,25	49,17	A
11	Національний авіаційний університет	26,923	2,89	52,06	A
12	Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна	26,529	2,85	54,91	A
13	Львівський національний університет імені Івана Франка	24,801	2,66	57,57	A
14	Харківський національний автомобільно-дорожній університет	21,411	2,30	59,86	A
15	Київський національний університет будівництва і архітектури	19,231	2,06	61,93	A
16	Національний транспортний університет	18,867	2,02	63,95	A
17	Харківський нац. ун-т міського госп-ва імені О. М. Бекетова	14,978	1,61	65,56	A
18	Миколаївський національний аграрний університет	14,433	1,55	67,11	A
19	Івано-Франківський НТУ нафти і газу	14,317	1,54	68,65	A
20	НТУ «Дніпровська політехніка»	12,417	1,33	69,98	A
21	Одеська державна академія будівництва та архітектури	11,143	1,20	71,17	A
22	Український державний хіміко-технологічний університет	10,684	1,15	72,32	A
23	Одеський національний університет імені І. І. Мечникова	10,601	1,14	73,46	A
24	Чернігівський національний технологічний університет	10,338	1,11	74,57	A
25	Київський національний університет технологій та дизайну	9,781	1,05	75,62	A
26	Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара	9,741	1,05	76,66	A
27	Національний університет «Запорізька політехніка»	9,011	0,97	77,63	A
28	Харківський національний університет радіоелектроніки	8,629	0,93	78,56	A
29	Український державний університет залізничного транспорту	7,765	0,83	79,39	A

Джерело: побудовано за даними [4].

Як бачимо, в групу А увійшло 29 ЗВО України, які за результатами наукової діяльності заробили від 7,765 до 106,058 млн грн. Трійка ЗВО-лідерів із рівнем надходжень понад 50 млн грн виглядає так: Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»; Сумський державний університет; Національний університет «Львівська політехніка».

Зауважимо, що накопичена частка доходів 29 ЗВО цієї групи в загальній сумі склала 79,39 %.

Таблиця 2

**Розподіл ЗВО України за доходами від наукової діяльності
(група В за результатами АВС-аналізу)**

№ з/п	Заклад вищої освіти	Обсяг надходжень у 2016–2018 рр., млн грн	Частка надходжень у заг. сумі, %	Накопичена частка, %	Група АВС
30	Полтавський НТУ імені Юрія Кондратюка	7,312	0,78	80,18	B
31	Національна металургійна академія України	7,010	0,75	80,93	B
32	Луцький національний технічний університет	6,983	0,75	81,68	B
33	Дніпровський державний аграрно-економічний університет	6,633	0,71	82,39	B
34	НУ водного господарства та природокористування	6,590	0,71	83,10	B
35	НУ фізичного виховання і спорту України	6,396	0,69	83,78	B
36	Сумський національний аграрний університет	6,276	0,67	84,46	B
37	Вінницький національний технічний університет	5,921	0,64	85,09	B
38	Тернопільський НТУ імені Івана Пулюя	5,664	0,61	85,70	B
39	Кременчуцький НУ імені Михайла Остроградського	5,151	0,55	86,25	B
40	Ужгородський національний університет	5,047	0,54	86,79	B
41	Одеська національна академія зв'язку імені О. С. Попова	4,900	0,53	87,32	B
42	Подільський державний аграрно-технічний університет	4,785	0,51	87,83	B
43	Харківський НУ будівництва та архітектури	4,451	0,48	88,31	B
44	Приазовський державний технічний університет	4,426	0,47	88,79	B
45	НУ кораблебудування імені адмірала Макарова	3,942	0,42	89,21	B
46	Одеський національний морський університет	3,908	0,42	89,63	B

Продовження таблиці 2

47	Східноєвропейський НУ імені Лесі Українки	3,833	0,41	90,04	В
48	Одеська національна академія харчових технологій	3,825	0,41	90,45	В
49	Харківський нац. економічний ун-т імені Семена Кузнеця	3,802	0,41	90,86	В
50	Університет банківської справи	3,670	0,39	91,25	В
51	Національний університет харчових технологій	3,586	0,38	91,64	В
52	Запорізький національний університет	3,211	0,34	91,98	В
53	Національний університет «Острозька академія»	3,173	0,34	92,32	В
54	Харківський державний університет харчування та торгівлі	3,157	0,34	92,66	В
55	Маріупольський державний університет	3,130	0,34	93,00	В
56	Прикарпатський НУ імені Василя Стефаника	2,826	0,30	93,30	В
57	Донбаська національна академія будівництва і архітектури	2,743	0,29	93,59	В
58	Чернівецький НУ імені Юрія Федьковича	2,704	0,29	93,88	В
59	Тернопільський національний економічний університет	2,655	0,28	94,17	В
60	Черкаський НУ імені Богдана Хмельницького	2,615	0,28	94,45	В
61	Одеський державний екологічний університет	2,560	0,27	94,72	В
62	Київський національний торговельно-економічний ун-т	2,558	0,27	95,00	В
63	Чорноморський НУ імені Петра Могили	2,512	0,27	95,27	В

Джерело: побудовано за даними [4].

З табл. 2 видно, що група В включає 34 ЗВО України з обсягом надходжень до спецфонду за результатами наукових і науково-технічних робіт за проектами міжнародного співробітництва, госпдоговорами та результатами надання наукових послуг від 2,512 до 7,312 млн грн. Їх внесок у загальну суму доходів склав 15,88 %. Різниця між нижньою позицією надходжень у попередній групі (7,765 млн грн) та верхньою у цій (7,312 млн грн) склала 453 тис. грн.

Таблиця 3

**Розподіл ЗВО України за доходами від наукової діяльності
(група С за результатами АВС-аналізу)**

№ з/п	Заклад вищої освіти	Обсяг надходжень у 2016–2018 рр., млн грн	Частка надходжень у заг. сумі, %	Накопичена частка, %	Група АВС
64	НУ «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка	2,312	0,25	95,52	С
65	Одеський національний політехнічний університет	2,278	0,24	95,76	С
66	Хмельницький національний університет	2,251	0,24	96,00	С
67	Національний лісотехнічний університет України	2,230	0,24	96,24	С
68	Таврійський державний агротехнологічний університет	2,091	0,22	96,47	С
69	Уманський національний університет садівництва	1,949	0,21	96,68	С
70	Українська інженерно-педагогічна академія	1,839	0,20	96,87	С
71	Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого	1,760	0,19	97,06	С
72	Національний університет «Одеська морська академія»	1,737	0,19	97,25	С
73	Центральноукр. держ. пед. ун-т імені В. Винниченка	1,693	0,18	97,43	С
74	Національний педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова	1,513	0,16	97,59	С
75	Державний університет «Житомирська політехніка»	1,357	0,15	97,74	С
76	Дніпровський державний технічний університет	1,338	0,14	97,88	С
77	Білоцерківський національний аграрний університет	1,303	0,14	98,02	С
78	Дрогобицький державний пед. університет імені Івана Франка	1,215	0,13	98,15	С
79	Донбаська державна машинобудівна академія	1,166	0,13	98,28	С
80	Центральноукраїнський НТУ	1,146	0,12	98,40	С
81	Львівський національний аграрний університет	1,139	0,12	98,52	С
82	Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського	1,031	0,11	98,63	С
83	Вінницький національний аграрний університет	1,003	0,11	98,74	С
84	Державний університет інфраструктури та технологій	0,952	0,10	98,84	С
85	Донецький національний університет імені Василя Стуса	0,837	0,09	98,93	С

Продовження таблиці 3

86	Полтавська державна аграрна академія	0,767	0,08	99,02	С
87	Донецький НУ ек-ки і торгівлі ім. М. Туган-Барановського	0,698	0,07	99,09	С
88	Одеський національний економічний університет	0,638	0,07	99,16	С
89	Тернопільський національний пед. університет імені В. Гнатюка	0,573	0,06	99,22	С
90	Луганський НУ імені Тараса Шевченка	0,561	0,06	99,28	С
91	Херсонський державний аграрний університет	0,552	0,06	99,34	С
92	Житомирський державний університет імені Івана Франка	0,536	0,06	99,40	С
93	Херсонський національний технічний університет	0,489	0,05	99,45	С
94	Мелітопольський держ. пед. університет ім. Б. Хмельницького	0,451	0,05	99,50	С
95	Донецький національний технічний університет	0,440	0,05	99,55	С
96	Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя	0,415	0,04	99,59	С
97	Херсонський державний університет	0,407	0,04	99,63	С
98	Житомирський національний агроєкологічний університет	0,405	0,04	99,68	С
99	Східноукраїнський НУ імені Володимира Даля	0,397	0,04	99,72	С
100	Криворізький державний педагогічний університет	0,350	0,04	99,76	С
101	Харківський національний пед. університет імені Г. С. Сковороди	0,305	0,03	99,79	С
102	Черкаський державний технологічний університет	0,287	0,03	99,82	С
103	Сумський державний пед. університет імені А. С. Макаренка	0,277	0,03	99,85	С
104	Державний університет телекомунікацій	0,258	0,03	99,88	С
105	Харківський НТУ сільського госп-ва імені Петра Василенка	0,236	0,03	99,90	С
106	Донбаський державний педагогічний університет	0,168	0,02	99,92	С
107	Національний університет «Одеська юридична академія»	0,160	0,02	99,94	С
108	Переяслав-Хмельницький держ. пед. ун-т ім. Г. Сковороди	0,132	0,01	99,95	С
109	Київський нац. економічний університет імені Вадима Гетьмана	0,114	0,01	99,97	С
110	Українська академія друкарства	0,113	0,01	99,98	С
111	Херсонська державна морська академія	0,101	0,01	99,99	С
112	Донецький державний університет управління	0,045	0,00	99,99	С
113	Бердянський державний педагогічний університет	0,025	0,00	100,00	С
114	Уманський державний пед. університет імені Павла Тичини	0,020	0,00	100,00	С
115	Львівський інститут економіки і туризму	0,007	0,00	100,00	С
116	Мукачівський державний університет	0,006	0,00	100,00	С
117	Південноукраїнський нац. пед. ун-т імені К. Д. Ушинського	0,004	0,00	100,00	С
118	Львівський держ. ун-т фіз. культури імені І. Боберського	0,003	0,00	100,00	С
119	Таврійський НУ імені В. І. Вернадського	0,000	0,00	100,00	С
120	Луганський національний аграрний університет	0,000	0,00	100,00	С
121	Горлівський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»	0,000	0,00	100,00	С
122	Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького	0,000	0,00	100,00	С
123	Кам'янець-Подільський НУ імені Івана Огієнка	0,000	0,00	100,00	С
124	Криворізький металургійний інститут Національної металургійної академії України	0,000	0,00	100,00	С
125	Азовський морський ін-т НУ «Одеська морська академія»	0,000	0,00	100,00	С
126	Миколаївський НУ імені В. О. Сухомлинського	0,000	0,00	100,00	С
127	Ужгородський торговельно-економічний інститут КНТЕУ	0,000	0,00	100,00	С
128	Рівненський державний гуманітарний університет	0,000	0,00	100,00	С
129	Одеська держ. академія технічного регулювання та якості	0,000	0,00	100,00	С
130	Одеський торговельно-економічний інститут КНТЕУ	0,000	0,00	100,00	С
131	Відокремлений підрозділ НУБіП України «Бережанський агротехнічний інститут»	0,000	0,00	100,00	С
132	Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ	0,000	0,00	100,00	С
133	Криворізький екон. ін-т ДВНЗ «КНЕУ імені В. Гетьмана»	0,000	0,00	100,00	С
134	Харківський торговельно-економічний інститут КНТЕУ	0,000	0,00	100,00	С
135	Відокремлений підрозділ НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»	0,000	0,00	100,00	С

Продовження таблиці 3

136	Полтавський нац. педагогічний університет імені В. Г. Короленка	0,000	0,00	100,00	С
137	Одеський державний аграрний університет	0,000	0,00	100,00	С
138	Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ	0,000	0,00	100,00	С
139	Харківська державна зооветеринарна академія	0,000	0,00	100,00	С
140	Глухівський нац. педагогічний університет імені О. Довженка	0,000	0,00	100,00	С
141	Ізмаїльський державний гуманітарний університет	0,000	0,00	100,00	С
142	Придніпровська держ. академія фіз. культури і спорту	0,000	0,00	100,00	С
143	Київський національний лінгвістичний університет	0,000	0,00	100,00	С
144	Університет митної справи та фінансів	0,000	0,00	100,00	С
145	Харківська державна академія фізичної культури	0,000	0,00	100,00	С
146	Харківський нац. аграрний університет імені В. В. Докучаєва	0,000	0,00	100,00	С
147	Льотна академія Національного авіаційного університету	0,000	0,00	100,00	С
148	Київський національний університет культури і мистецтв	0,000	0,00	100,00	С
Разом		931,783	100,00		

Джерело: побудовано за даними [4].

Аналіз табл. 3 показує, що до групи С увійшли решта 85 ЗВО України, в яких доходи від наукової діяльності не перевищували 2,312 млн грн або були відсутні. Частка надходжень ЗВО цієї групи у загальній сумі становила 4,73 %. Різниця між нижньою позицією доходів у попередній групі (2,512 млн грн) та верхньою у цій (2,312 млн грн) склала 200 тис. грн.

Підсумкові результати проведеного АВС-аналізу показано на рис. 1.

Група ЗВО	Кількість ЗВО	Частка ЗВО, %	Обсяг надходжень у 2016–2018 рр., млн грн	Частка надходжень, %
А	29	19,595	739,747	79,39
В	34	22,973	147,954	15,88
С	85	57,432	44,082	4,73
Разом	148	100,000	931,783	100,00

Рис. 1. Підсумкові результати АВС-аналізу ЗВО України за доходами від наукової діяльності

Джерело: побудовано на основі табл. 1–3.

Як бачимо, принцип Парето 20/80 знайшов своє відображення в діяльності ЗВО України, зокрема в показниках надходжень до спецфонду за результатами наукових і науково-технічних робіт за проектами міжнародного співробітництва, госпдоговорами та надання наукових послуг. Адже 19,595 % (≈ 20 %, приблизно кожен п'ятий) вітчизняних ЗВО забезпечили 79,39 % (≈ 80 %) загального доходу від наукової діяльності.

Висновки та перспективи подальших досліджень. ЗВО України працюють у напрямі комерціалізації результатів наукової діяльності з різною активністю й ефективністю, адже розкид зароблених сум коштів надзвичайно широкий – від 3 тис. грн до 106,058 млн грн, а співвідношення між цими сумами складає 35353 рази. Окрім того, 30 вишів не надали в аналізованому періоді платних наукових послуг.

Якщо розглядати представників групи А залежно від профілю діяльності, можна побачити, що 29 ЗВО-лідерів розподілилися так: класичні – 7; технічні – 7; технологічні, будівництва та транспорту – 13; педагогічні, гуманітарні, фізичного виховання і спорту, мистецтва та дизайну – 0; правові, економічні, управління, підприємництва та торгівлі – 1; аграрні – 1. Тобто найбільший потенціал для надходження коштів має наукова сфера у класичних ЗВО та вищих техніко-технологічного спрямування.

З огляду на отримані результати, вважаємо за доцільне сформулювати такі стратегії комерціалізації результатів наукової діяльності для ЗВО з кожної групи: *група А*: стратегія лідера – підтримувати високий рівень активності та якості виконання наукових і науково-технічних робіт за проектами міжнародного співробітництва й госпдоговорами, надання наукових послуг; *група В*: стратегія претендента – активізува-

ти міжнародну грантову та госпдоговірну діяльність, зважаючи на специфіку своєї діяльності, підвищити якість наукових послуг; *група С*: стратегія новачка – концентрація на певних наукових напрямках (зокрема, участь у місцевих, регіональних програмах і проєктах), створення відділу з комерціалізації наукових розробок, фандрейзинг, співпраця в науковій діяльності із ЗВО, які мають значний грантовий досвід.

Окрім того, для науково-технологічного розвитку держави важливою є інституційна підтримка, зокрема розвиток інноваційних екосистем [12].

Отримані результати можуть бути використані керівництвом державних ЗВО України в особі ректорів і проректорів з наукової діяльності для прийняття відповідних управлінських рішень, а також науково-педагогічним персоналом вітчизняних вишів як орієнтир комерціалізації їх наукових доробків.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у верифікації принципу Парето на основі АВС-аналізу інших показників діяльності ЗВО України.

Література:

1. Про затвердження переліку платних послуг, які можуть надаватися закладами освіти, іншими установами та закладами системи освіти, що належать до державної і комунальної форми власності: Постанова КМУ від 27 серп. 2010 р. № 796. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 20.02.2021).

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2010). Pro zatverdzhennia pereliku platnykh posluh, yaki mozhut nadavatysia zakladamy osvity, inshymy ustanovamy ta zakladamy systemy osvity, shcho nalezhat do derzhavnoi i komunalnoi formy vlasnosti: Postanova KМУ [About the statement of the list of paid services which can be rendered by educational institutions, other establishments and establishments of system of education belonging to the state and municipal form of ownership: Resolution of the CMU]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-2010-%D0%BF#Text>> [in Ukrainian]. (2021, february, 20).

2. Терещенко Г. М., Лондар Л. П. Формування та використання коштів спеціального фонду закладами вищої освіти в Україні. *Освітня аналитика України*. 2020. № 1 (8). С. 36–49. URL: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/3_Tereshchenko_18_2020_36_49-1.pdf (дата звернення: 12.03.2021).

Tereshchenko, H. M., Londar, L. P. (2020). Formuvannia ta vykorystannia koshtiv spetsialnoho fondu zakladamy vyshchoi osvity v Ukraini [Formation and use of special funds facilities in higher education institutions in Ukraine]. *Osvitnia analityka Ukrainy* [Educational analytics of Ukraine], 1(8), 36–49. <https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/3_Tereshchenko_18_2020_36_49-1.pdf> [in Ukrainian]. (2021, march, 12).

3. Про розподіл видатків державного бюджету між закладами вищої освіти на основі показників їх освітньої, наукової та міжнародної діяльності: Постанова КМУ від 24 груд. 2019 р. № 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#n18> (дата звернення: 21.02.2021).

Cabinet of Ministers of Ukraine. (2019). Pro rozpodil vydatkiv derzhavnoho biudzhetu mizh zakladamy vyshchoi osvity na osnovi pokaznykiv yikh osvitnoi, naukovoї ta mizhnarodnoi diialnosti: Postanova KМУ [On the distribution of state budget expenditures between higher education institutions on the basis of indicators of their educational, scientific and international activities: Resolution of the CMU]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1146-2019-%D0%BF#n18>> [in Ukrainian]. (2021, february, 21).

4. Більше грошей – сильнішим. МОН опублікувало розподіл держфінансування університетів у 2020 році. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/bilshe-groshej-silnishim-mon-opublikovalo-rozpodil-derzhfinansuvannya-universitetiv-u-2020-roci> (дата звернення: 21.02.2021).

Bilshe hroshei – silnishym. MON opublikovalo rozpodil derzhfinansuvannya universitetiv u 2020 roci [More money – for the stronger. The Ministry of Education and Science has published the distribution of state funding for universities in 2020]. <<https://mon.gov.ua/ua/news/bilshe-groshej-silnishim-mon-opublikovalo-rozpodil-derzhfinansuvannya-universitetiv-u-2020-roci>> [in Ukrainian]. (2021, february, 21).

5. Коваль В. В., Слободянюк О. В., Яровой М. Ю. Фінансове забезпечення закладів вищої освіти в умовах переходу до фінансово-господарської автономії. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2018. № 4. С. 193–200. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2018_4_28 (дата звернення: 13.03.2021).

Koval, V. V., Slobodianiuk, O. V., Yarovoi, M. Yu. (2018). Finansove zabezpechennia zakladiv vyshchoi osvity v umovakh perekhodu do finansovo-hospodarskoi avtonomii [Financial support of higher education establishments in the conditions of passing to financial and economic autonomy]. *Derzhava ta rehiony. Ser.: Ekonomika ta pidpriemnytstvo* [Derzhava ta rehiony. Ser.: Ekonomika ta pidpriemnytstvo], 4, 193–200. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2018_4_28> [in Ukrainian]. (2021, march, 13).

6. Ковтунець В. В., Лондар С. Л. (2019). Evaluation of higher education services cost. *Економічний часопис-XXI*, 178(7-8), 57–69. Doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V178-05>.

Kovtynets, V. V., Londar, S. L. (2019). Evaluation of higher education services cost. *Economic annals-XXI*, 178(7-8), 57–69. Doi: <https://doi.org/10.21003/ea.V178-05> [in English].

7. Мойсеєнко І. П., Гринькевич О. С. Особливості аналізу економічної ефективності закладів вищої освіти. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія економічна*. 2018. № 1. С. 201–208. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/> (дата звернення: 13.03.2021).

Moysyenko, I. P., Hrynkevych, O. S. (2018). Osoblyvosti analizu ekonomichnoi efektyvosti zakladiv vyshchoi osvity [Analysis peculiarities of economic efficiency of higher education institutions]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho*

derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Ser. ekonomichna [Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. Ser. Ekonomichna], 1, 201–208. <<http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/>> [in Ukrainian]. (2021, march, 13).

8. Hanushchak-Efimenko L. M., Kaplun V. V., Shcherbak V. G. (2017). Resource-innovative model of raising university autonomy. *Scientific bulletin of Polissia*, 2, 1(9), 61–69. <<http://nvp.stu.cn.ua/issue/view/5941>> (2021, february, 21).

Hanushchak-Efimenko, L. M., Kaplun, V. V., Shcherbak, V. G. (2017). Resource-innovative model of raising university autonomy. *Scientific bulletin of Polissia*, 2, 1(9), 61–69. <<http://nvp.stu.cn.ua/issue/view/5941>> [in English]. (2021, february, 21).

9. Тоцька О. Л. Управління розвитком вищої освіти України в Європейському освітньому просторі : монографія. Луцьк : Вежа-Друк, 2020. 532 с.

Totska, O. L. (2020). *Upravlinnia rozvytkom vyshchoi osvity Ukrainy v Yevropeiskomu osvithomu prostori: monohrafiia* [Managing the development of higher education of Ukraine in European educational area: a monograph]. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

10. Carlucci, D., Renna, P., Izzo, C., Schiuma, G. (2019). Assessing teaching performance in higher education: a framework for continuous improvement. *Management decision*, 57, 2, 461–479. Doi: <https://doi.org/10.1108/MD-04-2018-0488>.

Carlucci, D., Renna, P., Izzo, C., Schiuma, G. (2019). Assessing teaching performance in higher education: a framework for continuous improvement. *Management decision*, 57, 2, 461–479. Doi: <https://doi.org/10.1108/MD-04-2018-0488> [in English].

11. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text> (дата звернення: 21.02.2021).

Verkhovna Rada of Ukraine. (2015). *Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist: Zakon Ukrainy* [On scientific and scientific-technical activity: Law of Ukraine]. <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>> [in Ukrainian]. (2021, february, 21).

12. Матюшенко І. Ю., Хаустова В. Є., Князев С. І. Інституційна підтримка науково-інноваційного розвитку при формуванні єдиного дослідницького простору в країнах ЄС і Україні. *Наука та інновації*. 2017. № 13 (2). С. 5–26. Doi: <https://doi.org/10.15407/scin13.02.005>.

12. Matyushenko, I. Y., Khaustova, V. E., Knjazev, S. I. (2017). Instytutsiina pidtrymka naukovo-innovatsiinoho rozvytku pry formuvanni yedynoho doslidnytskoho prostoru v krainakh YeS i Ukraini [Institutional support of innovative R&D in the formation of single research area in the EU and Ukraine]. *Nauka ta innovatsii* [Nauka ta innovatsii], 13 (2), 5–26. Doi: <https://doi.org/10.15407/scin13.02.005> [in Ukrainian].

Отримано: 14 травня 2021 р.

Прорецензовано: 31 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 05 червня 2021 р.

e-mail: mariana.fominyh@oa.edu.ua

anzhelika.parfeniuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-109-113

Фоміних М. В., Парфенюк А. С. Оцінка рівня боргової безпеки України та напрямки її зміцнення. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 109–113.

УДК: 336.71

JEL-класифікація: E 52

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-5233-7049**Фоміних Мар'яна Василівна,***викладач кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»***Парфенюк Анжеліка Сергіївна,***магістранта Національного університету «Острозька академія»*

ОЦІНКА РІВНЯ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ

У статті визначено сутність поняття «боргова безпека». Проаналізовано основні індикатори боргової безпеки України протягом 2015–2020 рр. та оцінено її стан за допомогою інтегрального індексу боргової безпеки. Дослідження показує недостатню боргову стійкість держави та загрозу боргової кризи в Україні. Визначені основні проблеми стосовно боргової безпеки України та сформувано рекомендації щодо підвищення її рівня.

Ключові слова: державний борг, гарантований державою борг, боргова безпека, індикатори боргової безпеки, управління державним боргом, валовий внутрішній продукт.

Фоминых Марьяна Васильевна,*преподаватель кафедры финансов, учета и аудита
Национального университета «Острожская академия»***Парфенюк Анжелика Сергеевна,***магистрантка Национального университета «Острожская академия»*

ОЦЕНКА УРОВНЯ ДОЛГОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ И НАПРАВЛЕНИЯ ЕЕ УКРЕПЛЕНИЯ

В статье определяется суть понятия «обеспечение долга». Были проанализированы основные показатели долгового обеспечения Украины на 2015-2020 годы и оценено ее состояние с использованием комплексного индекса долгового обеспечения. Исследование показывает недостаточную долговую устойчивость государства и угрозу долгового кризиса в Украине. Определены основные проблемы, связанные с обеспечением долгового обеспечения Украины, сформулированы рекомендации по повышению ее уровня.

Ключевые слова: государственный долг, гарантированный государством долг, долговая безопасность, индикаторы долговой безопасности, управление государственным долгом, валовой внутренний продукт.

Maryana Fominykh,*lecturer at the Department of Finance, Accounting and Auditing,
National University of Ostroh Academy***Anzhelika Parfenyuk,***Master-student
National University of Ostroh Academy*

ASSESSMENT OF THE LEVEL OF DEBT SECURITY OF UKRAINE AND DIRECTIONS FOR ITS STRENGTHENING

The article defines the essence of the concept of "debt security". The main indicators of Ukraine's debt security during 2015-2020 are analyzed and its condition is assessed using the integrated debt security index. The main factors that affect the level of debt security and key issues to ensure a sufficient level of debt security are investigated. It is found that the increase in the size of public debt leads to a reduction of the debt security and causes a number of negative consequences and distortions in the financial system of Ukraine. The main factors that affect the level of debt security and key issues to ensure a sufficient level of debt security are investigated. However, in the strategic perspective, deepening of the financial debt of the state leads to significant disparities in the financial and economic system of the country and increasing the debt burden on the state

budget, increasing the threat of default, transferring the debt burden for future generations and increasing social tension in society. Ukraine's debt security is in critical condition and therefore requires the implementation of certain measures and changes. The main task is the effective management of state external and domestic debt and its gradual reduction. It is also necessary to focus more on domestic lending in national currency, as it is more profitable and cheaper to maintain for the state. In order to identify prerequisites for strengthening the debt security and searching the methods to reduce public debt, the development of an optimal strategy of borrowing, debt management and improving of a legal framework on issues of debt security has been suggested.

Key words: public debt, state – guaranteed debt, debt security, debt security indicators, public debt management, gross domestic product.

Постановка проблеми. Система державних фінансів, а зокрема її боргова складова, потребують постійної уваги з боку науковців та державних діячів до проблеми управління державним боргом країни. Значна боргова залежність може призвести до загрози національній безпеці, особливо таким її складовим, як фінансовій та борговій безпеці, за рахунок виникнення боргових криз, ознаками яких є перевищення допустимих обсягів державного боргу, неможливість його обслуговування та погашення. Саме тому оцінка як загального стану, так і окремих частин боргової безпеки України, враховуючи нестабільність економічного розвитку країни та появу нових загроз, є надзвичайно важливою та актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням обраної проблематики займалась значна кількість науковців, а саме: Т. Г. Бондарчук, О. С. Власюк, О. Є. Дахнова, Н. М. Євтушенко, О. Д. Ладюк, О. Олійник та ін. Проте, незважаючи на велику кількість напрацювань, проблематика боргової безпеки залишається доволі важливою та актуальною, а тому потребує подальшого дослідження.

Мета дослідження: оцінити стан та визначити напрями зміцнення боргової безпеки України на основі теоретичних та практичних аспектів обраної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Боргова безпека є складовою економічної на національній безпеки країни. Відповідно до наказу «Про затвердження методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України від 29.10.2013 №1277» боргова безпека – це відповідний рівень внутрішньої та зовнішньої заборгованості з урахуванням вартості її обслуговування та ефективності використання внутрішніх і зовнішніх запозичень та оптимального співвідношення між ними, достатній для задоволення нагальних соціально-економічних потреб, що не загрожує суверенітету держави та її фінансовій системі [1].

Для оцінки стану боргової безпеки на практиці використовують індикативний метод, який передбачає розрахунок індикаторів боргової безпеки. Чинне законодавство не визначає єдиної системи індикаторів боргової безпеки країни, проте у вищезгаданому наказі зазначається перелік індикаторів та спосіб їх розрахунку, які відображено у табл. 1.

Таблиця 1

Фактичні значення показників боргової безпеки України протягом 2015–2020 рр., %

№	Показники, %	Оптимальне/ критичне значення, %	Роки					
			2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Відношення загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	20/ 60	79,4	81,0	71,8	60,9	50,3	60,85
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	40/ 70	131,0	121,7	104,0	87,7	79,2	80,8
3	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку	4/ 11	13,1	9,2	10,5	17,8	16,9	10,2
4	Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	200/ 1000	2375	860	574	571	568	-
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу	50/ 20	11,2	13,7	16,1	18,2	20,8	23,2

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4].

Перші два показники – відношення обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП та відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП – найбільш розповсюджені показники боргової стійкості країни, які відображують питому вагу боргових зобов'язань у ВВП.

Отже, відповідно до розрахунків відношення загального обсягу державного та гарантованого боргу до ВВП відповідно до Бюджетного кодексу не може перевищувати 60 % [4]. На практиці у 2016 р. цей показник досяг надзвичайно критичного рівня і становив 81 %, але наступного року це відношення зменшилось на 9,2 %. Лише у 2019 р. за останні шість років цей показник був найменший – 50,3 %, однак значення індикатора ще далеке від оптимального. Ситуація трохи покращилась за рахунок реструктуризації боргу. У 2020 р. відношення знову почало зростати до 60,85 %. Варто зазначити, що у зв'язку з карантинними обмеженнями значно зменшився очікуваний обсяг ВВП.

Наступний показник – середньозважена дохідність ОВДП на первинному ринку показує вплив відсоткових ставок за ОВДП на вартість обслуговування державного боргу. Відповідно, чим нижче значення, тим менша вартість обслуговування боргу. Протягом досліджуваного періоду дохідність внутрішніх державних позик була досить високою, особливо у 2018–2019 рр. (понад 17 %), що досить вигідно для власників таких позик, проте дуже затратно для держави.

Четвертий показник – це Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index), тобто індекс облігацій ринків, що розвиваються. Індекс EMBI є еталонним індексом для вимірювання загальної віддачі міжнародних державних та корпоративних облігацій, випущених країнами, що розвиваються, що відповідають конкретним вимогам по ліквідності та структурі. Він розраховується банком JP Morgan як середньозважений спред валютних облігацій ринків, що розвиваються, до доходності облігацій Казначейства США для всього ринку і окремо за облігаціями кожної країни [5]. Протягом досліджуваного періоду індекс не досягає задовільного значення, проте з кожним роком покращується, що можна оцінити позитивно.

Останній показник – відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу – показує, в якій мірі валовий зовнішній борг може бути профінансований за рахунок золотовалютних резервів. Отже, оцінюючи вищенаведені дані за останні шість років, показник має критичне значення, однак існують тенденції до покращення, що свідчить про збільшення обсягів золотовалютних резервів та стабілізацію фінансового стану держави.

Для наочного відображення стану показників боргової безпеки умовно позначимо від 1 (оптимальний стан) до 5 (критичний стан) кожен із них, що відображено в табл. 2.

Таблиця 2

Стан показників боргової безпеки України протягом 2015–2020 рр., %

№	Показники, %	Роки					
		2015	2016	2017	2018	2019	2020
1	Відношення загального обсягу державного та гарантованого державою боргу до ВВП	5	5	5	5	4	5
2	Відношення обсягу валового зовнішнього боргу до ВВП	5	5	5	5	5	5
3	Середньозважена дохідність облігацій внутрішньої державної позики (далі – ОВДП) на первинному ринку	5	5	4	4	5	4
4	Індекс EMBI (Emerging Markets Bond Index) + Україна	5	5	4	3	3	-
5	Відношення обсягу офіційних міжнародних резервів до обсягу валового зовнішнього боргу, відсотків	5	5	5	5	4	4

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4].

*Примітка: стан: 1 – оптимальний, 2 – задовільний, 3 – незадовільний, 4 – небезпечний, 5 – критичний.

Як видно з табл. 2, протягом 2015–2020 рр. усі показники боргової безпеки України мають незадовільний або критичний стан. Винятком є лише індекс EMBI+, який протягом 2018–2019 рр. має незадовільний стан.

Отже, хоча існують позитивні тенденції до покращення, в цілому показники не відповідають нормам, що свідчить про недостатню боргову стійкість держави та загрозу боргової кризи.

Підбиваючи підсумки щодо стану боргової безпеки України, на основі отриманих значень за кожним індикатором визначимо інтегральний індекс боргової безпеки відповідно до значення та ступеня внеску кожного показника, що дасть нам можливість оцінити у відсотковому значенні загальний рівень боргової безпеки держави (рис. 1).

Таким чином, ми бачимо, що наявна нестабільність та критичний стан боргової безпеки України. У 2015 р. інтегральний індекс становив лише 3,66 %, тобто усі показники значно перевищували граничні значення, що є надзвичайно небезпечним явищем. Це насамперед зумовлено загальною економічною кризою та значною девальвацією гривні, зважаючи, що основна частина державного боргу в іноземній валюті, це явище в разі збільшило обсяг заборгованості. На рисунку видно, що з 2016 р. ситуація покращується, Уряду вдалося дещо стабілізувати стан внутрішньої та зовнішньої заборгованості. У 2019 р. та 2020 р. спостерігається найкраща ситуація за аналізовані шість років і індекс боргової безпеки становить 24,52 % та 24,89 % відповідно, однак залишається досить низьким, тому говорити про значну стабілізацію ще зарано, оскільки рівень боргової безпеки залишається на досить низькому та небезпечному рівні.

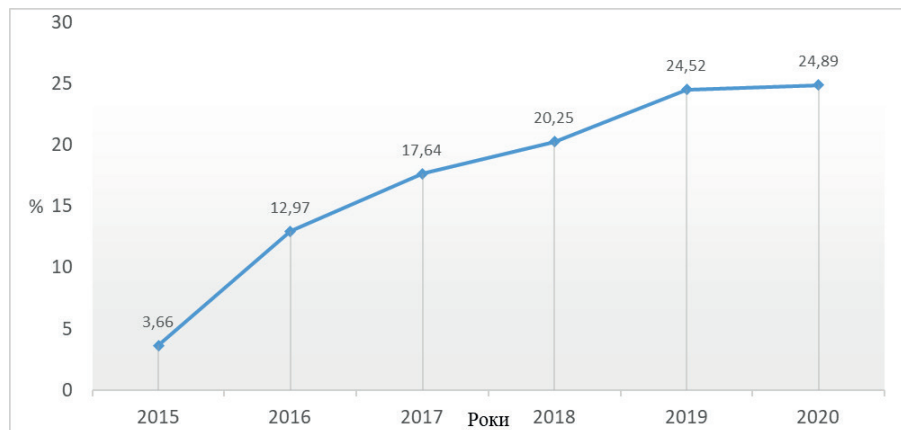

Рис. 1. Індекс боргової безпеки України за 2015–2020 роки, %

Джерело: складено автором на основі [2; 3; 4].

Отож, дослідження показало, що майже всі показники боргової безпеки перевищують не лише абсолютне, а й граничне значення, що й зумовлює такий низький індекс боргової безпеки України. Це свідчить про критичний стан та необхідність розробки заходів для стабілізації її індикаторів та загальної ситуації, як боргової, так і загальноекономічної.

При дослідженні питання боргової безпеки та сутності державного боргу, окрім обрахунку необхідних показників, було виявлено багато інших проблем у використанні запозичень, обслуговуванні боргу й ін., зокрема це:

- у структурі державного боргу значно переважає зовнішній борг (в середньому 70 %), що приводить за собою великі витрати на обслуговування боргу та пряму залежність від курсу валюти, що створює загрозу не лише борговій, але й економічній безпеці країни;
- постійно зростає рівень державної заборгованості у розрахунку на одну особу, до прикладу: у 2016 р. граничне значення (200 дол. США) було перевищено у 13 разів, а вже станом на 30.09.2020 у 14,7 разів і становить 2939,5 дол. США на одну особу населення. Така ситуація спричинена не лише постійним нарощенням обсягу запозичень, а й скороченням чисельності населення України;
- структура сукупного боргу станом на 31.01.2021 включає 11,5 % гарантованого державою боргу, що на перший погляд не надто багато у відсотковому співвідношенні, проте у грошовому еквіваленті становить понад 294 млрд грн, тобто покладає на державу додаткову відповідальність і загрозу фінансових витрат у разі неспроможності суб'єктами господарювання повернути запозичені кошти;
- дефіцит бюджету постійно покривається шляхом залучення зовнішніх та внутрішніх запозичень у більшій мірі, аніж це вважається дозволеним, що можна розглядати як нераціональне використання коштів.

Саме тому необхідно провести цілу низку змін для покращення боргової безпеки України:

- необхідно встановити обмеження щодо запозичень в іноземній валюті на внутрішньому ринку, а також загального рівня зовнішнього боргу не вище 50 % з метою зменшення валютного ризику;
- потрібно оптимізувати структуру державного боргу у частині співвідношення між короткостроковими та довгостроковими запозиченнями;
- існує значна частка гарантованого державою боргу, тому необхідно забезпечити ефективне та прозоре управління умовними (гарантованими) борговими зобов'язаннями держави, що передбачає здійснення таких заходів: забезпечення суворого контролю та чітких правил надання гарантованих державою кредитів;
- необхідне удосконалення системи управління державним боргом в контексті переходу від пасивного залучення коштів на фінансування дефіциту бюджету до системного управління боргом. Саме ефективна боргова політика може підвищити рівень бюджетної безпеки, дасть змогу знизити розмір дефіциту державного бюджету і сприятиме високому рівню бюджетної безпеки;
- необхідна розробка механізмів покращення контролю щодо цільового використання фінансових ресурсів, отриманих у рамках державних запозичень.

Висновки. Боргова безпека України перебуває в критичному стані, а тому потребує впровадження певних заходів та змін. Основним завданням є ефективне управління державним зовнішнім та внутрішнім

боргом та поступове його зменшення. Також необхідно зосередитися більше на внутрішньому кредитуванні у національній валюті, адже це вигідніше та дешевше в обслуговуванні для держави. Не менш важливим залишається питання ефективної боргової політики та контролю над цільовим використанням позикових коштів.

Варто сказати, що позитивні зрушення є. У лютому 2020 р. Уряд країни ухвалив постанову про створення Агенства з управління державним боргом України [6]. Згідно з текстом документа до Агенства з управління державним боргом переходять права й обов'язки Міністерства фінансів у сфері управління державним боргом та гарантованим державою боргом, зокрема за раніше укладеними кредитними договорами (угодами про позики), випущеними державними борговими цінними паперами, наданими державними гарантіями, договорами (угодами) про субкредитування, про погашення заборгованості позичальників перед державою, про залучення агентських, консультаційних, рейтингових, юридичних та інших послуг, пов'язаних з управлінням державним боргом та гарантованим державою боргом. Запуск Агенства мав відбутися 1 вересня 2020 р., однак запуск наразі призупинено у зв'язку з карантинном на необмежений термін. Створення окремої ланки виконавчої влади, яка буде займатися суто питаннями боргової політики та безпеки, може значно покращити управління, обслуговування та контроль за державним боргом України, підвищити рівень боргової безпеки.

Позитивним також є той факт, що Уряд почав більше та детальніше звертати увагу на управління державним зовнішнім та внутрішнім боргом країни у середньостроковій перспективі і у 2020 р. Міжнародне видання GlobalMarkets, що кожного року висвітлює Щорічні збори МВФ та Світового банку, нагородило Україну в номінації «Найкращий офіс з управління державним боргом в Центральній та Східній Європі» [7]. Як зазначає видання GlobalMarkets, прагматична та ретельно продумана стратегія управління державним боргом дозволила Україні втримати ситуацію на фоні глобальної фінансової кризи. Мінфіну вдалось залучити капітал від міжнародних та локальних інвесторів в державний бюджет, щоб впоратись із різким підвищенням дефіциту бюджету з 2,1 % до 7,5 % від ВВП.

Література:

1. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10. 2013 р. №1277. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> (дата звернення: 20.04.2021).
2. Nakaz pro zatverdzhennia Metodichnykh rekomendatsii shchodo rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy 2013 (Ministerstvo ekonomichnoho rozvytku i torhivli Ukrainy). [Order on approval of methodological recommendations for calculating the level of economic security of Ukraine (Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1277731-13#Text> > (2021, April, 20). [in Ukrainian].
3. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk> (дата звернення: 24.04.2021).
Oficijnyj sajt Ministerstva finansiv Ukrainy [The official site of the Ministry of Finance of Ukraine]. < <https://mof.gov.ua/uk> > (2021, April, 24). [in Ukrainian].
4. Веб-портал Державної казначейської служби України. URL: <http://www.treasury.gov.ua/> (дата звернення: 24.04.2021).
Veb-portal Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy [Web portal of the State Treasury Service of Ukraine]. < <http://www.treasury.gov.ua/> > (2021, April, 24). [in Ukrainian].
5. Веб-портал Міністерства фінансів України. URL: <https://minfin.com.ua/>
Veb-portal Ministerstva finansiv Ukrainy [Web portal of the Ministry of Finance of Ukraine]. < <https://minfin.com.ua/> > (2021, April, 24). [in Ukrainian].
6. Дахнова О. Є. Оцінка стану боргової безпеки України. *Гроші, фінанси і кредит*. 2019. № 31. С. 625–630.
Dakhnova, O. Ye. (2019). Otsinka stanu borhovoї bezpeky Ukrainy. *Hroshi, finansy i kredyt: zb. nauk.pr.* 31, 625–630. [in Ukrainian].
7. Про утворення Агенства з управління державним боргом України : Постанова Кабінету Міністрів України від 12 лютого 2020 р. № 127. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2020-%D0%BF> (дата звернення: 03.05.2021).
Postanova pro utvorennia Ahentstva z upravlinnia derzhavnym borhom Ukrainy 2020 (Kabinet Ministriv Ukrainy). [Resolution on the establishment of the Public Debt Management Agency of Ukraine (Cabinet of Ministers of Ukraine)]. Oficijnyj sajt Verkhovnoji Rady Ukrainy [The official site of the Verkhovna Rada of Ukraine]. < <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/127-2020-%D0%BF> > (2021, May, 3). [in Ukrainian].
8. Прес-центр Міністерства фінансів України. URL: <https://mof.gov.ua/uk/news/> (дата звернення: 03.05.2021).
Pres-tsentr Ministerstva finansiv Ukrainy [Press Center of the Ministry of Finance of Ukraine] < <https://mof.gov.ua/uk/news/> > (2021, May, 3). [in Ukrainian].

**ОБЛІК,
АНАЛІЗ ТА АУДИТ**

Отримано: 19 травня 2021 р.

Прорецензовано: 30 травня 2021 р.

Прийнято до друку: 02 червня 2021 р.

e-mail: nataliya.mamontova@oa.edu.ua

tetiana.korniichuk@oa.edu.ua

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-21(49)-115-119

Мамонтова Н. А., Корнійчук Т. С. Особливості обліку дебіторської заборгованості за національними і міжнародними стандартами. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»* : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). С. 115–119.

УДК: 657.01

JEL-класифікація: H30, M40, M41

ORCID-ідентифікатор: orcid.org/0000-0002-2477-6335

Мамонтова Наталія Анатоліївна,

*доктор економічних наук, професор кафедри фінансів, обліку і аудиту
Національного університету «Острозька академія»*

Корнійчук Тетяна Сергіївна,

студентка Національного університету «Острозька академія»

ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ І МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ

У статті висвітлено особливості обліку дебіторської заборгованості на підприємстві на основі порівняння національних та міжнародних стандартів його ведення. Автори визначили концептуальні проблеми в обліку дебіторської заборгованості та чітко окреслили відмінності між національними стандартами ведення обліку та міжнародними. Надано роз'яснення щодо відмінностей у самих стандартах як основоположних нормативних документах, що регулюють відображення дебіторської заборгованості в обліку. Також відображено досвід зарубіжних країн, зокрема США, щодо особливостей обліку дебіторських боргів. Окремо визначено поняття безнадійної дебіторської заборгованості та її відображення в національних та міжнародних стандартах. Важлива роль відводиться класифікації дебіторської заборгованості для цілей бухгалтерського обліку та складання звітності. Автори виділили можливі загрози в разі недотримання норм класифікації дебіторської заборгованості та ризики для фінансової стійкості підприємств.

Ключові слова: дебіторська заборгованість, безнадійна дебіторська заборгованість, міжнародні стандарти фінансової звітності, національні стандарти фінансової звітності.

Мамонтова Наталья Анатольевна,

*доктор экономических наук, профессор кафедры финансов, учета и аудита
Национального университета «Острожская академия»*

Корнійчук Татьяна Сергеевна,

студентка Национального университета «Острожская академия»

ОСОБЕННОСТИ УЧЕТА ДЕБИТОРСКОЙ ЗАДОЛЖЕННОСТИ ПО НАЦИОНАЛЬНЫМ И МЕЖДУНАРОДНЫМ СТАНДАРТАМ

В статье освещены особенности учета дебиторской задолженности на предприятии на основе сравнения национальных и международных стандартов его ведения. Авторы определили концептуальные проблемы в учете дебиторской задолженности и четко обозначили различия между национальными стандартами ведения учета и международными. Даны разъяснения по различиях в самых стандартах как основных нормативных документах, регулирующих отражения дебиторской задолженности в учете. Также отражено опыт зарубежных стран, в частности США, об особенностях учета дебиторских долгов. Отдельно определено понятие безнадежной дебиторской задолженности и ее отражение в национальных и международных стандартах. Важная роль отводится классификации дебиторской задолженности для целей бухгалтерского учета и составления отчетности. Авторы выделили возможные угрозы в случае несоблюдения норм классификации дебиторской задолженности и риски для финансовой устойчивости предприятий.

Ключевые слова: дебиторская задолженность, безнадежная дебиторская задолженность, международные стандарты финансовой отчетности, национальные стандарты финансовой отчетности.

Nataliya Mamontova,*Professor in economics, Professor Department of Finance, Accounting and Audit National University of Ostroh Academy***Tetyana Korniychuk,***Student of the National University of Ostroh Academy*

FEATURES OF ACCOUNTING RECEIVABLES ACCORDING TO NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS

The article highlights the features of accounting receivables at the enterprise based on a comparison of national and international standards. The authors identified conceptual problems in accounting receivables and clearly outlined the differences between national and international accounting standards. An explanation of the differences in the standards themselves as the basic regulations governing the reflection of receivables in accounting. The experience of foreign countries, in particular the United States, on the peculiarities of accounting receivables is also reflected. The concept of bad receivables and its reflection in national and international standards is defined separately. An important role is played by the classification of receivables for accounting and reporting purposes. The authors identified possible threats in case of non-compliance with the rules of classification of receivables and risks to the financial stability of enterprises.

An important place in the article belongs to the question of the relationship between the concepts of bad receivables and receivables to be written off, i.e. the statute of limitations has expired. It should be noted that International Financial Reporting Standards do not have an interpretation of the concept of "Accounts receivable", as defined in the Ukrainian accounting legislation. This becomes a contradictory point in the preparation of financial statements according to international standards. That is why the authors propose to apply a specific classification of receivables depending on the maturity in order to simplify the preparation of financial statements. Also the accrual of the provision for doubtful debts and the choice of the method of its calculation in accordance with national provisions (standards) of accounting and financial reporting is important. Proper and timely calculation of the doubtful debts provision gives companies the opportunity to reduce the base of income tax. Most Ukrainian companies choose the "absolute amount" method, which is a simpler and more realistic option if there are not many overdue debts. The authors also suggest options for improving the accounting of receivables in accordance with national and international standards.

Key words: *receivables, bad receivables, international financial reporting standards, national financial reporting standards.*

Постановка проблеми. Питанню обліку та аналізу дебіторської заборгованості на підприємстві було приділено багато уваги як зі сторони українських учених, так і в закордонній літературі. Не менш актуальним залишається поняття класифікації дебіторської заборгованості з метою уникнення труднощів її погашення.

Загалом, дебіторська заборгованість класифікується в залежності від терміну погашення та поділяється на поточну та довгострокову. Облік довгострокової дебіторської заборгованості, термін погашення якої складає більше 12 місяців з дати виникнення, зводиться до того, що така заборгованість вкінці кожного року має бути дисконтована. Суперечності існують лише щодо визначення ставки дисконтування, за базу в більшості випадків береться облікова ставка НБУ.

Щодо обліку поточної дебіторської заборгованості, то він полягає у правильній класифікації таких боргів. Відповідно до НП(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість» поточна дебіторська заборгованість може класифікуватися за терміном непогашення на сумнівну та безнадійну. З метою уникнення суперечностей в обліку дебіторської заборгованості варто прописати моменти її класифікації для кожного конкретного підприємства в обліковій політиці. Найбільш важливим питанням є спосіб нарахування резерву сумнівних боргів на прострочену заборгованість. Згідно з національними стандартами резерв сумнівних боргів підприємство може нараховувати одним із двох методів: абсолютної суми та коефіцієнтний. Іншими поняттями та категоріями визначається облік дебіторської заборгованості за міжнародними стандартами, де не передбачено методів нарахування резерву сумнівних боргів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню обліку дебіторської заборгованості на підприємстві, її класифікації та відображенню у звітності було присвячено праці як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, серед яких можна виділити М. Д. Білика, Ф. Ф. Бутинця, С. Ф. Голова, В. І. Єфіменка, В. В. Сопко, Е. Є. Хендріксена, М. Ф. Ван Бреда та ін.

Мета та завдання дослідження: визначити теоретичні особливості обліку та аналізу дебіторської заборгованості на підприємстві відповідно до національних та міжнародних стандартів та надати пропозиції щодо шляхів покращення такого обліку.

Виклад основного матеріалу. Дебіторська заборгованість – це частина в активах підприємства, що відображає суму боргів підприємству на певну дату. Облік дебіторської заборгованості в Україні ведеться відповідно НП(с)БО 10 «Дебіторська заборгованість» та Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Для фіксування господарських операцій з обліку дебіторської заборгованості застосовують робочий план рахунків, де борги дебіторів ведуться на рахунках 3 класу.

В міжнародній системі окремого стандарту присвяченого обліку такої статті, як дебіторська заборгованість, немає. Натомість облік цього активу регулюють МСБО (IAS) 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», МСБО (IAS) 32 «Фінансові інструменти: подання», МСФЗ (IFRS) 7 «Фінансові інструменти: розкриття інформації» [4].

Згідно з МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка» позика і дебіторська заборгованість – це виробничі фінансові активи з фіксованими або визначеними в процесі діяльності платежами, які не котируються на активному ринку, за винятком:

- активів, які підприємство планує продати негайно або найближчим часом, що мають бути класифіковані як призначені для торгівлі, а також активи, які підприємство при первинному визнанні класифікує як «відображені в обліку за справедливою вартістю через прибуток або збиток»;
- активів, класифікованих підприємством при первісному визнанні як «призначені для продажу»;
- активів, за якими власник може не компенсувати значну частку своїх інвестицій, за винятком випадків, коли це відбувається через погіршення кредитоспроможності.

У національній системі обліку дебіторська заборгованість за видами рахунків оцінюється та відображається за чистою вартістю реалізації, тобто у сумі грошей, які реально можна отримати в результаті її погашення [5].

Чиста вартість реалізації визначається як суму коштів, що підприємство очікує отримати в результаті погашення таких боргів. Як правило, чиста вартість реалізації відрізняється від тієї вартості, яку сплачує дебітор.

В США, наприклад, як і в більшості країн, які застосовують міжнародні стандарти обліку та звітності, саме чиста вартість реалізації обраховується шляхом сумування всього обсягу боргів за вирахування безнадійної дебіторської заборгованості. Така оцінка може бути здійснена двома шляхами:

- по-перше, здійснюється комплексна оцінка безнадійної дебіторської заборгованості;
- по-друге, може оцінюватись можливість повернення товарів.

Саме тому класифікація дебіторської заборгованості, визначення її вартості та можливість списання мають важливе значення для підприємства при здійсненні господарської діяльності.

За міжнародною системою обліку, будь-який невиробничий фінансовий актив із фіксованими або розрахунковими платежами (зокрема позикові активи, торгова дебіторська заборгованість, інвестиції в боргові інструменти та депозити в банках) потенційно можуть відповідати визначенню позики та дебіторської заборгованості. Проте фінансовий актив, що котирується на активному ринку (наприклад, борговий інструмент, що котирується), не відповідає вимогам для класифікації як «позика або дебіторська заборгованість». Фінансові активи, які не відповідають визначенню «позика та дебіторська заборгованість», можна класифікувати як «інвестиції, утримувані до погашення» чи як інші зазначені нижче категорії класифікації, звичайно, якщо вони задовольняють умовам будь-якої з категорій такої класифікації.

З метою вимірювання фінансового активу після первісного визнання фінансові активи в МСБО 39 класифікуються за такими чотирма категоріями: фінансові активи, враховані за справедливою вартістю через прибуток або збиток; інвестиції, утримувані до погашення; позики та дебіторська заборгованість; фінансові активи, наявні для продажу. У національних стандартах бухгалтерського обліку не надано чіткого роз'яснення щодо того, які саме активи можуть набувати форми дебіторської заборгованості, як це зазначено в МСБО 39.

Відповідно до визначеного стандарту пропонуємо взяти до уваги таку класифікацію дебіторської заборгованості:

- на 36 рахунку «Розрахунки з покупцями та замовниками» буде обліковуватись заборгованість за товари, роботи та послуги, тобто торговельна заборгованість;
- на рахунках 34 «Короткострокові векселі одержані» та 37 «Розрахунки з різними дебіторами» можна обліковувати іншу дебіторську заборгованість в залежності від способів її виникнення.
- сума резерву сумнівних боргів обліковується на рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів».

Крім того, дебіторський борг може проявитися в балансі як результат виникнення дебетових сальдо на рахунках 63 «Розрахунки з постачальниками та підрядниками», 64 «Розрахунки за податками й платежами», 65 «Розрахунки за страхуванням», 66 «Розрахунки за виплатами працівникам» та 68 «Розрахунки за іншими операціями» [3].

Щодо відмінностей в обліку дебіторської заборгованості за національними та міжнародними стандартами, то слід виділити такі:

- поняття «дебіторська заборгованість» у НП(с)БО 10 трактується як сума заборгованості дебіторів підприємству на певну дату, а в міжнародних стандартах взагалі немає окремого визначення дебіторської заборгованості;

– визнання дебіторської заборгованості в українському законодавстві можливе тоді, коли сума цих боргів відома та існує можливість отримання економічних вигод, а в міжнародній практиці визнання відбувається при укладенні договорів за кожним фінансовим інструментом;

– за національними стандартами на прострочену дебіторську заборгованість нараховується резерв сумнівних боргів за одним з двох методів (абсолютної величини прострочених боргів чи за методом коефіцієнтів), тоді як у міжнародній практиці такого поняття не існує;

– в Україні дебіторська заборгованість у звітності відображається за чистою вартістю реалізації, а за міжнародними стандартами – за сумою сумнівних боргів.

Основні результати дослідження. Досить мінливим в обліку дебіторської заборгованості є момент визнання заборгованості сумнівною та безнадійною.

Сумнівною є поточна дебіторська заборгованість, щодо якої існує невпевненість щодо її погашення боржником. Така заборгованість може виникнути, якщо відзначаються значні фінансові труднощі емітента або боржника, чи невиконання договору (порушення строків оплати), чи можливість банкрутства або іншого роду фінансової реорганізації контрагента. Причинами віднесення дебіторської заборгованості до складу сумнівної можуть також стати негативні зміни платіжного статусу контрагента, національні або місцеві економічні умови (наприклад, збільшення рівня безробіття) та ін.

Проблемним моментом для українських підприємств є несвочасне списання безнадійної заборгованості та накопичення боргів. Основні непорозуміння виникають під час формування резерву сумнівних боргів і списання безнадійної заборгованості на витрати. Згідно з податковим законодавством безнадійна заборгованість – це заборгованість, що відповідає таким ознакам:

– строк позовної давності за визначеними дебіторськими боргами вже минув;

– наявна прострочена заборгованість та немає достатнього забезпечення щодо її повернення (майна чи інших активів);

– наявна заборгованість боржника, якого оголошено банкрутом.

На відміну від заборгованості за зобов'язаннями, щодо яких минув строк позовної давності, стосовно якої не потрібно жодних підтверджень зі сторони платника податку на прибуток, безнадійність дебіторської заборгованості у вищезгаданих випадках необхідно довести.

Оскільки у системі національних та міжнародних стандартів ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності існують суперечності, особливо з приводу нарахування резерву сумнівних боргів та визнання такої заборгованості безнадійною, слід запропонувати основні кроки покращення такого обліку.

По-перше, підприємствам, особливо великим та середнім, слід чітко прописати в обліковій політиці метод нарахування резерву сумнівних боргів та дотримуватись вимог, що фіксують наявність факту віднесення боргів дебіторів до сумнівних.

По-друге, необхідно також навести в обліковій політиці класифікацію дебіторської заборгованості за термінами непогашення. Це може бути прострочення за виплатами більше як на 30 днів чи інший термін, сприятливий для підприємства та його дебіторів.

По-третє, автоматизувати процес нарахування резерву сумнівних боргів, використовуючи конкретні інформаційні системи в сфері бухгалтерського обліку, що спростить процес контролю за такими боргами.

По-четверте, організувати злагоджений управлінський облік для контролю за виникненням та сплатою дебіторської заборгованості.

Висновки. Проаналізувавши ведення обліку за національними та міжнародними стандартами бухгалтерського обліку, було виявлено ряд відмінностей, основними з яких є відсутність в міжнародній практиці єдиного стандарту, що відображав різні аспекти класифікації та визнання боргів такого виду. Це, власне, і стало основним протиріччям у питаннях класифікації, визнання та списання дебіторської заборгованості в національному та міжнародному обліковому просторі.

Не менш суперечливим стало питання вартості, за якою, власне, така заборгованість має бути відображена у фінансовій звітності. В українському законодавстві такою вартістю є чиста вартість реалізації, а в міжнародній практиці мають бути враховані знижки та можливість повернення товарів. Основоположним фактором, який впливає на процес управління дебіторською заборгованістю, є нормативна база, яка регламентує як облік, так і аудит. Дослідження показало, що законотворці не сприяють тому, щоб допомогти обліковцю найефективніше налагодити обліковий процес, тобто вони жодним чином не стимулюють бухгалтерів, створюючи сприятливі умови. Це стосується і регулювання договірних відносин, а найголовніше – процесу створення резерву сумнівних боргів під дебіторську заборгованість.

Порівняльний аналіз міжнародних і національних стандартів бухгалтерського обліку, а також Податкового кодексу України щодо обліку дебіторської заборгованості дав змогу встановити правильну та еконо-

мічно доцільну класифікацію цієї заборгованості. Розкрито принцип превалювання сутності над формою на прикладі запропонованої класифікації. Аналіз законодавства, праць вчених та національних стандартів обліку дає змогу дійти висновку про те, що у вітчизняній практиці немає чіткої межі між поняттями сумнівної та безнадійної заборгованості. В цьому контексті запропоновано запозичити визначення сумнівного боргу із МСБО 39 «Фінансові інструменти: визнання та оцінка», а безнадійної заборгованості – із Податкового кодексу України. Така конкретизація понять сприятиме більш обґрунтованому та точному розрахунку резерву сумнівних боргів, що є важливою складовою підготовки звітності високого ступеня достовірності.

Література:

1. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: Положення від 08.10.1999 № 237, поточна редакція від 03.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (дата звернення: 19.04.2021).
Natsionalne polozhennya (standart) buhgalterskogo obliku 10 «Debitorska zaborgovanist»: Polozhennya vid 08.10.1999 # 237, potochna redaktsiya vid 03.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (data zvernennya: 19.04.2021).
2. Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій, № 291 від 30.11.1999 р., поточна редакція від 03.11.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (дата звернення: 25.03.2021).
Instruktsiya pro zastosuvannya Planu rahunkiv buhgalterskogo obliku aktiviv, kapitalu, zovov'yazan i gospodarskikh operatsiy pidpriemstv i organizatsiy, # 291 vid 30.11.1999 r., potochna redaktsiya vId 03.11.2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0893-99#Text> (data zvernennya: 25.03.2021).
3. Національне положення (стандарт) бухгалтерського обліку 12 «Фінансові інвестиції»: Положення від 08.10.1999 № 237, поточна редакція від 03.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (дата звернення: 19.04.2021).
Natsionalne polozhennya (standart) buhgalterskogo obliku 12 «Finansovi Investitsiyi»: Polozhennya vid 08.10.1999 # 237, potochna redaktsiya vid 03.11.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (data zvernennya: 19.04.2021).
4. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 32 «Фінансові інструменти: подання»: Стандарт, Міжнародний документ від 01.01.2012 № 929_013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text (дата звернення: 27.03.2021).
Mizhnarodniy standart buhgalterskogo obliku 32 «Finansovi Instrumenti: podannya»: Standart, Mizhnarodniy dokument vId 01.01.2012 # 929_013. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_029#Text (data zvernennya: 27.03.2021).
5. Міжнародні стандарти фінансової звітності – 2009 / пер. з англ.; за ред. С. Ф. Голова. Київ : ФПБАУ, 2009. 1608 с.
Mizhnarodni standarti finansovoYi zvltnosti – 2009; per. z angl.; za red. S.F. Golova. K.: FPBAU, 2009. 1608 s.
6. Сумнівна, безнадійна заборгованість. Облік та списання : навч.-метод. матеріали / укл.: Науковометодичний відділ. Козин : ЦПН ДПА України, 2008.
Sumnivna, beznadiyna zaborgovanist. Oblik ta spisannya: [navch.-metod. materlali]; ukl.: Naukovometodichniy viddil. – Kozin: TsPN DPA UkraYini, 2008, berezen.
7. Зубрицька І. Резерв сумнівних боргів – як його показати в балансі. *Дебет-Кредит*. 2009. № 4. С. 12–17.
Zubritska, I. Rezerv sumnlvnihih borgiv – yak yogo pokazati v balansi. *Debet-Kredit*. 2009. # 4. S. 12–17.
8. Матицина Н. Основні засади регулювання розрахункових відносин через управління дебіторською заборгованістю. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2009. № 12. С. 12–18.
Matitsina, N. Osnovni zasady reguluyuvannya rozrahunkovih vidnosin cherez upravlinnya debitorskoyu zaborgovanistyu. *Buhgalterskiy oblik i audit*. 2009. # 12. S. 12–18.

ЗМІСТ

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Березовська Людмила Олексіївна, Кириченко Анастасія Володимирівна ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БІРЖОВОГО РИНКУ КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ	4
Новоселецька Анна Олександрівна СТАН КОНЦЕНТРАЦІЇ ТА МОНОПОЛІЗАЦІЇ СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ	10
Щабельська Валентина Георгіївна, Пологовська Юлія Юріївна, Бикова Марія Дмитрівна ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	19

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ГАЛУЗЯМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ

Міхал Адам Лешнєвський МОДЕЛЬ КОНКУРЕНТНОЇ ЛЮДИНИ І ПОВЕДІНКОВОЇ ЛЮДИНИ В УПРАВЛІННІ ЛЮДСЬКИМИ РЕСУРСАМИ НА ПІДПРИЄМСТВІ – ІНТЕГРАЛЬНИЙ КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ОГЛЯД	26
Руденко Ольга Олександрівна КОНЦЕНТРАЦІЯ ВЛАСНОСТІ КОРПОРАЦІЙ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	33

ФІНАНСИ, ГРОШОВИЙ ОБІГ ТА КРЕДИТ

Арич Михайло Іванович, Олексин Артур Григорович ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ БЕЗПЕКИ ПРОДОВОЛЬЧОГО РИНКУ	42
Бедринєць Мирослава Дмитрівна ФІНАНСОВА ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ	48
Крупка Ігор Михайлович ДОЛАРИЗАЦІЯ ФІНАНСОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ: ПРИЧИНИ, ЕВОЛЮЦІЯ, НАСЛІДКИ	56
Крупка Михайло Іванович, Яремик Марія Мирославівна ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ НАПРЯМІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ	67
Лисяк Олена Миколаївна, Сагайдак Оксана Миколаївна РЕАЛЬНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІНТЕРНЕТ-БАНКІНГУ ЯК НАПРЯМКУ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ	76
Новак Анна Федорівна, Юхимчук Яна Миколаївна СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО РИНКУ НЕБАНКІВСЬКИХ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	82
Пожар Євгенія Павлівна ШЛЯХИ ОПТИМІЗАЦІЇ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ ПІДПРИЄМСТВА В ПЕРІОД КРИЗИ	88
Серватинська Інна Миколаївна БЮДЖЕТНИЙ МЕХАНІЗМ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	94
Слав'юк Ростислав Анатолійович, Тоцька Олеся Леонтіївна ВЕРИФІКАЦІЯ ПРИНЦИПУ ПАРЕТО ДЛЯ ДОХОДІВ ВІД НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ	100
Фоміних Мар'яна Василівна, Парфенюк Анжеліка Сергіївна ОЦІНКА РІВНЯ БОРГОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ ТА НАПРЯМИ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ	109

ОБЛІК, АНАЛІЗ ТА АУДИТ

Мамонтова Наталія Анатоліївна, Корнійчук Тетяна Сергіївна ОСОБЛИВОСТІ ОБЛІКУ ДЕБІТОРСЬКОЇ ЗАБОРГОВАНОСТІ ЗА НАЦІОНАЛЬНИМИ І МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ	115
---	-----

CONTENT

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

Lyudmyla Berezovska, Anastasiia Kyrychenko, STATE REGULATION OF CAPITAL MARKET IN UKRAINE	4
Anna Novoseletska STATE OF CONCENTRATION AND MONOPOLIZATION OF THE INSURANCE MARKET OF UKRAINE	10
Valentyna Shchabelska, Iuliia Pologovska, Mariia Bykova INNOVATION AND INVESTMENT POTENTIAL OF THE ECONOMY OF UKRAINE	20

ECONOMICS, MANAGEMENT OF SECTORS AND ENTERPRISES

Michał Adam Leśniewski MODEL OF COMPETITIVE MAN AND BEHAVIORAL MAN IN HUMAN RESOURCE MANAGEMENT IN AN ENTERPRISE – AN INTEGRATED CONCEPTUAL VIEW	26
Olha Rudenok CORPORATIONS' OWNERSHIP CONCENTRATION: THEORETICAL ASPECT	33

FINANCE, MONETARY CIRCULATION AND CREDIT

Mykhailo Arych, Artur Oleksyn FINANCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FOOD MARKET SECURITY	42
Miroslava Bedrynets FINANCIAL DECENTRALIZATION IN UKRAINE: CURRENT STATE AND DEVELOPMENT PROSPECTS	48
Ihor Krupka DOLARIZATION OF THE FINANCIAL MARKET OF UKRAINE: CAUSES, EVOLUTION, CONSEQUENCES	56
Mykhailo Krupka, Mariya Yaremyk THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FUNDAMENTALS OF FINANCIAL SUPPORT DIRECTIONS FORMATION FOR INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ECONOMY	67
Olena Lysyak, Oksana Sahaidak REALITY AND PROSPECTS OF INTERNET BANKING AS A DIRECTION OF DIGITALIZATION IN UKRAINE	76
Anna Novak, Yana Yukhimchuk CURRENT STATE AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN MARKET OF NON-BANK FINANCIAL SERVICES	82
Ievgeniya Pozhar OPTIMIZATION METHODS OF FINANCIAL SUSTAINABILITY OF THE ENTERPRISE DURING THE CRISIS	88
Inna Servatynska BUDGET MECHANISM: CHALLENGES OF TODAY	94
Rostyslav Slav'yuk, Olesia Totska VERIFICATION OF THE PARETO PRINCIPLE FOR INCOME FROM SCIENTIFIC ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS OF UKRAINE	100
Maryana Fominykh, Anzhelika Parfenyuk ASSESSMENT OF THE LEVEL OF DEBT SECURITY OF UKRAINE AND DIRECTIONS FOR ITS STRENGTHENING	109

ACCOUNTING, ANALYSIS AND AUDIT

Nataliya Mamontova, Tetyana Korniychuk FEATURES OF ACCOUNTING RECEIVABLES ACCORDING TO NATIONAL AND INTERNATIONAL STANDARDS	115
--	-----

Наукове видання

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ»
СЕРІЯ «ЕКОНОМІКА»**

Науковий журнал (щоквартальник)

№ 21(49)

Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, червень 2021. № 21(49). 122 с.

Scientific notes of Ostroh Academy National University, «Economics» series: scientific journal. Ostroh : Publishing NaUOA, June 2021. № 21(49). 122 p.

Научные записки Национального университета «Острожская академия», серия «Экономика»: научный журнал. Острог : Изд-во НаУОА, июнь 2021. № 21(49). 122 с.

Головний редактор *Ю. В. Шулик*

Заступник головного редактора *Л. В. Козак*

Відповідальний редактор *О. І. Дем'янчук*

Комп'ютерна верстка *Н. О. Крушинської*

Художнє оформлення обкладинки *К. О. Олексійчук*

Коректор *А. О. Самсонюк*

Коректор англomовних текстів *Р. Т. Шулик*

Формат 60x84/8. Ум. друк. арк. 14,18. Наклад 100 пр. Зам. № 53–21.
Папір офсетний. Друк цифровий. Гарнітура «Times New Roman».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свиначук М. В.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.